

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest

**PRIKAZ SREDNJEG VIJEKA U HRVATSKIM
UDŽBENICIMA POVIJESTI U 20. STOLJEĆU**

Diplomski rad

Studentica: Nina Katavić

Mentor: Hrvoje Gračanin

Komentor: Damir Agičić

Zagreb, listopad 2013.

Sadržaj

1. Uvod	3
1.1. Razvoj historiografije od 19. stoljeća do danas.....	4
1.2. Pregled nastavnih planova i programa	7
1.3. Pregled udžbenika	9
1.3.1. Razdoblje Habsburške Monarhije	10
1.3.2. Razdoblje Kraljevine Jugoslavije	10
1.3.3. Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske	11
1.3.4. Socijalističko razdoblje	12
1.3.5. Razdoblje Republike Hrvatske	13
2. Etnogeneza Hrvata	14
2.1. Slavske teorije.....	15
2.2. Iranska teorija.....	19
2.3. Gotska teorija i teorija o autohtonosti Hrvata.....	21
2.4. Područje naseljavanja Hrvata	23
3. Pokršćavanje i razvoj kršćanstva u prvim stoljećima	28
3.1. Pokršćavanje Hrvata	28
3.2. Slavenko bogoslužje	32
3.3. Hrvatska biskupija.....	33
3.4. Slika kršćanstva u udžbenicima.....	34
3.5. Hrvatska u okrilju Zapadne crkve	36
4. Vladavina kralja Tomislava	39
4.1. Hrvatski kralj Tomislav.....	40
4.2. Crkveni sabori u Splitu.....	42
5. Kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka	48
5.1. Smrt kralja Zvonimira	49
5.2. Izmjena dinastije.....	56
6. Zaključak	65
Prilog: Karte iz udžbenika i povijesnih atlasa	69
Bibliografija i izvori:	77

1. Uvod

Nastava povijesti jedan je od najosjetljivijih školskih predmeta. Hrvatska je u 20. stoljeću bila pod čak pet različitih ideoloških i političkih državnih organizacija, mahom totalitarnih i autoritarnih, od kojih je svaka nastojala oblikovati tu povijest u skladu sa svojim ciljevima, i dati legitimitet upravo svojoj vlasti. Svaka promjena državnih sistema, a i političke promjene unutar sistema, imale su svoj odraz i u udžbenicima povijesti.

Cilj ovog rada je analizom udžbenika objavljenih krajem Habsburške Monarhije, Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Kraljevine Jugoslavije, Nezavisne Države Hrvatske, socijalističke Jugoslavije i naposljetku Republike Hrvatske ispitati kako su promjene političkih vlasti i ideološke zasade, ali i razvoj historijske znanosti u ovom razdoblju, utjecali na oblikovanje nastavnog sadržaja iz ranosrednjovjekovne povijesti Hrvatske. Kako bih to dokazala, izdvojila sam nekoliko tema koje su se istaknule razmatranjem udžbenika, te na njihovom primjeru pokazala razvoj i promjene koje su ih zahvaćale. Ove teme sadrže ključne probleme hrvatskog ranog srednjeg vijeka - podrijetlo Hrvata, pokrštavanje i odnos prema kršćanstvu, odnos prema takozvanim narodnim vladarima (kraljevima Tomislavu i Zvonimiru), te prema dolasku Hrvatske pod stranu dinastiju. U prilogu su karte iz udžbenika i povijesnih zemljovida koje su vezane uz dio obrađenih tema (karte hrvatskih oblasti, pokrštavanja Hrvata, i Hrvatske u vrijeme kralja Tomislava). Izabrane karte slijede udžbeničke tekstove, te pokazuju promijene koje se dogodile u nastavnom gradivu.

Istraživački postupak korišten u radu je rad na udžbenicima i nastavnim planovima i programima. Korišteni su udžbenici povijesti iz svih državnih organizacija, nastavni planovi i programi prema kojima su ti udžbenici nastali, te stručna historiografska djela kako bi se pratio razvoj historiografske znanosti o istraživanim temama.

Rad je strukturiran u šest poglavlja, podijeljenih na potpoglavlja. U prvom poglavlju deskriptivnom metodom objasniti ću kako se razvijala historiografija u razdoblju od 19. stoljeća nadalje, budući da je jedna od teza mog rada da je u oblikovanju gradiva iz povijesti historiografija imala veliku ulogu, iako je i ona sama bila pod utjecajem političkih okolnosti. Zatim ću ukratko, po razdobljima u kojima su nastajali, opisati udžbenike koji su korišteni u radu. U obradi po temama ću kvalitativnom analizom sadržaja i metodom komparacije pokazati na konkretnim primjerima iz hrvatskog srednjovjekovlja promjene koje su zahvaćale udžbenički sadržaj. U zaključnom poglavlju ću metodom sinteze iznijeti rezultate istraživanja.

Istraživanja udžbenika povijesti u zadnjim godinama ima prilično mnogo. Stvarajući ovaj rad od iznimne su mi koristi bili radovi Snježane Koren. Istaknut ću i *Pisati povijest iznova. Hrvatski udžbenici povijesti 1918-2003. godine* Stefana Petrungara, te Charlesa Jelavicha i njegove *Južnoslavenske nacionalizme. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.* Kako sam za svoju temu odabrala prikaz srednjeg vijeka, koristila sam se i djelima hrvatskih medievista, a posebice su mi koristili *Hrvatski rani srednji vijek* Ive Goldsteina i *Hrvatska povijest srednjeg vijeka* Nevena Budaka i Tomislava Raukara.

1.1. Razvoj historiografije od 19. stoljeća do danas

Hrvatsku povijest 19. stoljeća obilježilo je oblikovanje nacionalne svijesti, a veliku ulogu u izgradnje moderne hrvatske nacije imala je hrvatska historiografija. Tada su stvorene dvije ideologije koje su imale golem utjecaj na razvoj hrvatske povijesti 20. stoljeća: hrvatska nacionalna ideologija i jugoslavenska ideologija.¹ U tom periodu stvaranja moderne hrvatske nacije, utemeljuje se, uglavnom na normama njemačkog idealističkog historicizma, hrvatska znanstvena historiografija.² Hrvatski historiografi 19. stoljeća imali su važnu zadaću pomaganja u jačanju nacionalne svijesti, uglavnom iz potrebe da se u povijesti nađe oslonac za što snažniji otpor prema pritiscima s mađarske strane.³ To je hrvatsku historiografiju učinilo važnom komponentom životnog pitanja moderne hrvatske autonomije. U ovom periodu ističu se Ivan Kukuljević koji stvara podlogu za oblikovanje povijesti kao „narodne znanosti“ prvenstveno svojom arhivskom djelatnošću, Franjo Rački, jedan od najznačajnijih hrvatskih historiografa, i Tadija Smičiklas koji je u svojoj *Povijesti Hrvatskoj* prikazao smisao hrvatske povijesti u neprekidnoj borbi s većim i jačim narodima koji su ugrožavali njen opstanak.⁴ Važno je napomenuti da su radovi historiografa, i iz njihovih osobnih uvjerenja, ali i u skladu s političkim zahtjevima, bili prožeti jugoslavenskom idejom.⁵ Simbiotski odnos historiografije i politike, nastao u 19. stoljeću, nastavljen je i u 20. stoljeću. No potrebno je napomenuti da hrvatska historiografija po pitanju simbioze s političkim idejama i pokretima nije bila jedinstvena. Također je važno istaknuti da su historiografska djela u različitim

---

¹ Ante Birin, „Ideološke politizacije i najnovija hrvatska historiografija (1898.-2002.)“ u *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 33.

² Mirjana Gross, *Suvremena historiografija, korijeni, postignuća, traganja*. (Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1996), 173.

³ Jaroslav Šidak, *Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje (1971)*, (Zagreb, poslije 1971.), 3.

⁴ Isto. 174-178.

⁵ Agneza Szabo, „Problemi hrvatske historiografije u XX stoljeću s posebnim osvrtom na terminologiju i školske udžbenike“ u *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 20.

vremenima bila na različitom stupnju razvitka povijesne znanosti, te to treba imati na umu kada ih se vrednuje. Kao najveće historiografske ličnosti početkom 20. stoljeća ističu se Vjekoslav Klaić, koji je smatrao da historija kao znanost obavještava prije svega o „moralnom“ i „višem“ svijetu koji se ogleda u povijesti čovječanstva, i Ferdo Šišić, koji je starijem, pragmatičkom pravcu u hrvatskoj historiografiji, suprotstavio novi, genetički.⁶

Hrvatska historiografija je u razdoblju između dva svjetska rata, unatoč kompleksnim političkim prilikama, nastavila svoj razvoj, no korjenite promjene nastale nakon završetka Prvog svjetskog rata i Listopadske revolucije nisu se značajnije odrazile na daljnji razvoj hrvatske historiografije. Najznačajnija ličnost ovog razdoblja bio je Ferdo Šišić, u čijim se djelima može primijetiti njegova unitaristička nacionalna koncepcija, te prilagođavanja tadašnjim političkim prilikama, no unatoč tome, on je svojim radom predstavlja vrhunac građanske historiografije.⁷

Što se tiče hrvatske medievistike, ona je početkom 20. stoljeća počela metodološki zaostajati za europskom medievistikom, ponajviše zbog Šišićevog metodološkog konzervativizma, to jest zanemarivanja društvene, gospodarske i kulturne problematike. Šišićeva djela i način rada bitno su utjecala na mnoge generacije hrvatskih povjesničara, pa tako možemo ustvrditi da je on obilježio prvih četrdeset godina 20. stoljeća. Povjesničari koji su se u svojim djelima orijentirali na prikaz kulturne, društvene ili crkvene povijesti, i time ipak nastavili sa uključivanjem hrvatske medievistike u suvremenu europsku povijesnu znanost su Milan Šufflay, Gavro Manojlović i Ljudmil Hauptmann.⁸

U razmjerno kratkom periodu ustaške vlasti u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj (NDH), promjena ideologije nije značajnije utjecala na razvoj historiografije, a kao jedna od najznačajnijih ličnosti kraja 1930-tih i 1940-tih ističe se, posebice u polju medievistike, Miho Barada.⁹

Nakon završetka Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj je došlo do velikih društvenih i političkih promjena, a teška društvena situacija uzrokovala je stagnaciju u historiografiji u prvim godinama nove države. Izuzetak je bilo pokretanje *Historijskog zbornika* 1948. pod vodstvom Jaroslava Šidaka, vodeće ličnosti hrvatske historiografije socijalističkog razdoblja. U historiografiji u 1950-tima dolazi do metodoloških promjena, ponajviše zbog upotrebljavanja metodoloških postupka marksističke historiografije, pa se rad povjesničara

---

⁶ Gross, *Suvremena historiografija*, 181-183., Šidak, *Hrvatska historiografija - njezin razvoj i današnje stanje*, 3.

⁷ Šidak, *Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje*, 4-7.

⁸ Neven Budak, „Hrvatska historiografija o srednjem vijeku“, *Historijski zbornik*, (Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1999), 166.

⁹ Jaroslav Šidak, „Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje“, *Historijski zbornik*, (Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1971), 7-8.

usmjerio se na istraživanje društvene i gospodarske povijesti.¹⁰ Osim marksizma, važno obilježje jugoslavenskih komunista bilo je „bratstvo i jedinstvo“ naroda Jugoslavije, pa se odbacuje unitaristički pristup nacionalnoj povijesti. Poseban status imalo je imalo je istraživanje historije partije, radničkog pokreta i Narodnooslobodilačkog rata zbog čega je 1961. osnovan Institut za historiju Radničkog pokreta.¹¹ Medievistika se u 1950-tima osuvremenjuje, no tek je malo smanjen zaostatak u odnosu na suvremena kretanja u historiografiji na Zapadu. Nakon početnog otvaranja u 1950-tima, dolazi do zatvaranja u nacionalne okvire, samoizolacije, kako medievistike, tako i cjelokupne hrvatske historiografije. Ovaj period obilježila je Nada Klaić, čije se tumačenje hrvatskog srednjovjekovlja temeljilo na kritičkom stavu prema izvornoj građi i propitivanjem postojećih historiografskih gledišta.¹² Od kraja 1970-tih počinje naglo osuvremenjivanje hrvatske historiografije, ponajprije zbog utjecaja koji je na historiografiju vršila Mirjana Gross. Osuvremenjivanje se ogledalo u odabiru tema, metodološkim pristupima, i nastojanjima da se uspostavi kontakt sa susjednim razvijenim historiografijama. Na polju medievistike u ovom razdoblju posebice su važni radovi Tomislava Raukara i Josipa Adamčeka.¹³

Nakon osamostaljenja Hrvatske započinje proces preobrazbe iz socijalističkog u demokratski oblik uređenja, u kojem većina renomiranih povjesničara nastavlja rad, poput Tomislava Raukara. No važno je napomenuti i da hrvatska historiografija jednim dijelom zapada u takozvani „revizionizam“,¹⁴ koji obilježava prenamaglašavanje svega što je u hrvatskoj povijesti vodilo prema samostalnosti, pa se tako i razmjerno blagonaklono promatra ustaška NDH.¹⁵ Od suvremenih hrvatskih historioografa koji su se bavili istraživanjem srednjeg vijeka treba spomenuti Nevena Budaka, koji je s radom nastavio i u 21. stoljeću.

Može se zaključiti kako je hrvatsku historiografiju u velikoj mjeri obilježio „brak“ sklopljen između historiografije i politike u 19. stoljeću¹⁶, a koji se, iako izmijenjenog značenja, održao kroz čitavo 20. stoljeću, pa i sve do danas.

---

¹⁰ Neven Budak, „Hrvatska historiografija o srednjem vijeku“, 167.

¹¹ Magdalena Najbar-Agičić, *U skladu sa marksizmom ili činjenicama, hrvatska historiografija 1945-1960*, (Zagreb: Ibis grafika, 2013), 505-506.

¹² Tomislav Raukar, „Nada Klaić, povjesničar hrvatskog srednjovjekovlja“, *Croatica Christiana Periodica* 21 (1988): 198.

¹³ Neven Budak, „Hrvatska historiografija o srednjem vijeku“, 167-168.

¹⁴ Goldstein, „Od partijnosti do revizionizma“, 60.

¹⁵ Isto, 60.

¹⁶ Gross, *Suvremena historiografija*, 175.

1.2. Pregled nastavnih planova i programa

Nastavni planovi i programi dokumenti su koje izdaje resorno ministarstvo, oni propisuju dubinu, opseg i redosljed nastavnog sadržaja.¹⁷ Budući da se na temelju njih oblikuju školski udžbenici, u ovom ću dijelu kratko analizirati zadatke i ciljeve nastavnih planova i programa izdanih tijekom promatranih razdoblja.

Hrvatsko osnovno školstvo do Prvog svjetskog rata bilo je uređeno prvim hrvatskim školskim zakonom iz 1874. godine, i izmjenama tog zakona iz 1888. godine, kojima je stvoren temelj slobodnijem i modernijem školstvu,¹⁸ dok je srednje školstvo bilo uređeno zakonom iz 1894. godine. Cilj nastave prema nastavnim planovima i programima za osnovne škole iz 1875. bio je upoznati se „...sa svojim jezikom, sa svojim narodom i sa svojom zemljom...“, te sa „...zemljama i narodima, s kojima ovaj narod veže srodstvo plemensko ili zajednica državna.“¹⁹ Nastava povijesti bila je u sklopu realne obuke, i poučavala se zajedno sa zemljopisom. U nastavnom planu i programu za srednje škole iz 1906. ciljevi su slični; naglasak je na povijesti hrvatskog naroda, zatim na ostalim narodima Austro-Ugarske i „slavenstva.“²⁰ Analizom nastavnih planova i programa iz Austro-Ugarske može se primijetiti naglasak na nacionalnoj povijesti, no uz nacionalnu povijest pozornost se pridaje i poznavanju ostalih austrougarskih naroda, kao i „srodnih“ slavenskih naroda.

Nakon ulaska Hrvatske u Kraljevinu SHS školstvo je u prvo vrijeme zadržalo organizaciju iz prethodnog sustava. Iako je u novoj državi osnovano Ministarstvo prosvjete, u Hrvatskoj je školstvom i dalje upravljalo Povjereništvo za prosvjetu Zemaljske vlade.²¹ Školstvo se u Kraljevini organiziralo nakon što je 1926. donesen Zakon o narodnim školama kojim je istaknut cilj odgoja u duhu jugoslavenske unitarističke politike, to jest narodnog jedinstva i odanosti prema državnoj zajednici.²² Nastavni plan i program iz 1936. izdan u Beogradu pokazuje jugoslavenski unitaristički koncept. Pisan je na mješavini hrvatskog i srpskog jezika, a kao zadatak nastave se ističe: „Izučavanje narodnog jezika, književnosti, istorije i zemljopisa treba da pomogne učeniku da shvati ceo naš narod, bez obzira na plemena, pokrajine, dijalekte i veru, kao jednu etničku celinu, koja ima sve bitne osnove jedne nacionalne zajednice.“²³ U planu je naglašeno da se trebaju isticati zajednički momenti u

---

¹⁷ Vladimir Poljak, *Didaktika*, (Zagreb: Školska knjiga 1991), 37.

¹⁸ Dragutin Franković, *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, (Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958), 166.

¹⁹ *Naukovna osnova za obće pučke i građanske škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, 1875, 5.

²⁰ *Naučna osnova za srednje škole*, 1906, 45.

²¹ Franković, *Povijest školstva i pedagogije*, 308.

²² Isto, 330.

²³ *Nastavni planovi i programi za srednje škole*, 1936, 8.

povijesti jugoslavenskih naroda, zajednička želja za ujedinjenjem, te da je „kruna tih zajedničkih nastojanja i želja“ upravo kraljevina Jugoslavija.²⁴

Ustaške vlasti mnogo su pozornosti pridale odgoju i obrazovanju, u prvoj vladi osnovano je Ministarstvo bogoštovlja i nastave, no ubrzo su razdvojeni Crkva i nastava, te školstvo, odnosno narodna prosvjeta dobiva samostalno ministarstvo.²⁵ U nastavnom planu i programu ističe se kako „nova škola“ nije samo pučka, već hrvatska i ustaška. Smjernice nastave su: domoljubno i „društvočno“ odgajanje po načelima hrvatskog ustaškog pokreta, vjersko i ćudoredno odgajanje, obrazovanje i spremanje za život prema prilikama i potrebama zavičaja, domovine i države, te razvijanje i jačanje hrvatske „državlanske“ svijesti, a posebno je i istaknut značaj Poglavnika.²⁶ U ciljevima nastave povijesti u ovom planu i programu je isticanje borbe za hrvatsku samostalnost, te u skladu s tim značaj stvaranja NDH.

U prvo vrijeme socijalističke Jugoslavije školstvo i obrazovna politika često je prolazila kroz promjene, što zbog političkih okolnosti, što zbog neslaganja oko ključnih organizacijskih problema. Svaka je republika donosila svoje nastavne planove i programe, no središnje vlasti su općenito pokušavale uskladiti i izjednačiti školske sustave i programe. Školstvo je 1958. uređeno školskim zakonom, kojim se promijenio školski sustav. U 1960-ima nastavlja se politički trend federalizacije, 1975. dolazi do reforme srednjeg školstva kojom se školstvo oblikovalo u skladu s načelima samoupravnog socijalizma, od tada sve do raspada Jugoslavije školstvo se ne mijenja znatnije.²⁷ Analizom planova i programa iz 1948/49. i 1984. mogu se uočiti znatne razlike. Program za osnovnu školu iz 1948/49 bio je pisan pod utjecajem sukoba sa SSSR-om, što je evidentno iz uporabljenih izraza, na primjer „neprijatelji domovine.“ Neki od zadataka ovog programa su „...da upozna učenike s najvažnijim događajima iz prošlosti naših naroda i naše domovine Jugoslavije, i da kroz to upoznavanje približi učenike pravilnom shvaćanju sadašnjosti; da razvija čuvstva ponosa svojom domovinom (...) i da razvija nepomirljivu mržnju prema neprijateljima domovine...“ U zadnjem planu i programu za osnovnu školu izdanom u socijalističkoj Jugoslaviji, onom iz 1984., neki od zadataka nastave povijesti su: „upoznati učenike sa najvažnijim događajima i pojavama u razvoju ljudskog društva, s povijesnim razvojem Hrvatske i ostalih jugoslavenskih zemalja; osposobiti ih za razumijevanje osnovnih tendencija razvoja suvremenog svijeta, odgajati ih u duhu odanosti i ljubavi prema jugoslavenskoj socijalističkoj zajednici i njezinim revolucionarnim

---

²⁴ Isto. 9.

²⁵ Stefano Petrungaro, *Pisati povijest iznova, Hrvatski udžbenici povijesti 1918-2004 godine*. (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 69-70.

²⁶ *Narodna osnova za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*, 1943, 5.

²⁷ Petrungaro, *Pisati povijest iznova*, 81-88.

tradicijama...“²⁸ Iz ova dva primjera vidljivo je da su izrazi u kasnijem planu i programu „ublaženi“ su u odnosu na raniji, to jest, termini kao što su „nepomirljiva mržnja“ i „neprijatelji domovine,“ ne upotrebljavaju se u planovima i programima već od 1950-tih. Također, dok se u prvom programu ne ističe hrvatska povijest u samim zadacima, već povijest „naših naroda,“ u kasnijem je naglasak na hrvatskoj povijesti.

U Republici Hrvatskoj nadležnost nad školstvom ima Ministarstvo kulture i prosvjete, koje je zajedno sa ostalim državnim organima organizirano odmah nakon osamostaljenja. Već je školska godina 1991/1992. bila organizirana po novim nastavnim planom i programom kojima se nastava povijesti deideologizira, a Hrvatska izdvaja iz jugoslavenskog okvira.²⁹ On je bio kritiziran od strane stručnjaka zbog dominantnih utjecaja političkih promjena i direktiva, umjesto praćenja historiografskih trendova.³⁰ Godine 1993. usvojen je novi nastavni plan i program u kojem se kao cilj nastave povijesti ističe razvoj povijesne kulture učenika, sposobnost samostalnog raščlanjivanja povijesne zbilje i izgradnja zaključaka o njoj i te rad na izvorima i literaturi u svrhu odgoja građana korisnih zajednici.³¹ On je ubrzo povučen, pa je 1995. izdan novi, privremeni plan i program, koji je postao služben 1997. godine, te se održao do 2006. kada je izdan postojeći nastavni plan i program. Za razliku od prijašnjih, ovaj sadrži zadaće nastave povijesti prema kojima se ne zahtijeva samo pamćenje mnogo podataka, a kao značajan pomak očituje se potreba za razvijanjem učeničkih vještina, sposobnosti i interesa.

1.3. Pregled udžbenika

U ovom radu korišteno je ukupno 35 udžbenika povijesti osnovnih i srednjih škola, izdanih u periodu od oko 115 godina, u pet različitih državnih tvorevina: Habsburškoj Monarhiji, Kraljevini SHS/Jugoslaviji, Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, socijalističkoj Jugoslaviji i Republici Hrvatskoj, u svima su vidljivi utjecaji kako ideološko-političkih prilika, tako i razvoja historiografskih stavova. Ono što je zajedničko analiziranim udžbenicima iz svih razdoblja je to što u njima prevladava politička i ratna povijest, uloga političkih elita, te velikih ličnosti i njihovog doprinosa u povijesnim događajima.

---

²⁸ *Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja*, 1984, 9-10.

²⁹ Snježana Koren, „Promjene u nastavnom planu i programu u za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća,“ *Povijest u nastavi* 1 (2003): 259.

³⁰ Isto, 280.

³¹ *Nastavni plan i program za osnovnu školu*, 1993, 299-300.

1.3.1. Razdoblje Habsburške Monarhije

Iz razdoblja Habsburške monarhije za ovaj rad korišteni su: *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje* iz 1894. godine i *Povjesnica srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta* iz 1902. godine Vjekoslava Klaića, *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526.*, Ferde Šišića iz 1906. godine, *Opća povjesnica, za niže razrede srednjih škole* iz 1907. godine Ivana Hoića, *Povijest srednjeg vijeka, za više razrede srednjih učilišta* Stjepana Srkulja iz 1912. godine, te *Povijest srednjeg vijeka, za niže razrede srednjih učilišta* Milana Preloga iz 1916. godine. U udžbenicima Klaića iz 1902., te Srkulja, Hoića i Preloga hrvatska povijest obrađuje se u odjeljcima u sklopu povijesti Slavena, dok udžbenici Klaića iz 1894., i Šišića obrađuju samostalno hrvatsku povijest, stoga su detaljniji i za ovaj rad češće upotrebljavani. U skladu s nacionalnom i romantičarskom tradicijom, u ovim udžbenicima težište je na nacionalnoj povijesti,³² obrađuje se gotovo isključivo politička povijest, i vrlo malo kulturne i socijalne povijesti. Dojma sam da su autori u ovom razdoblju imali više slobode u pisanju, i da su u većoj mjeri pratili suvremene trendove u historiografiji. Tako se na primjer u Srkuljevim udžbenicima donose razmjerno nova historiografska istraživanja, što će biti prikazano u obradi konkretnih tema. Važno je napomenuti i da se ideja jugoslavenstva iz većine udžbenika jasno može iščitati, što se pogotovo odnosi na Šišićev udžbenik. Šišić, jedan od najpoznatijih hrvatskih historiografa, svojim je djelima snažno utjecao na znanstvenike kako svog, tako i kasnijih razdoblja. Iako nije službeno napisao udžbenik, njegova knjižica *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526.* upotrebljavana je kao udžbenik, a u ovaj rad je uključen da se vide originalni stavovi povjesničara koji je imao velik utjecaj na brojne druge autore. Njegov utjecaj najočitiiji je u udžbenicima Preloga, Šillera i Vladimira Babića koji su zauzimali stavove gotovo identične njegovima, pa ću ih u pojedinim temama zajedno obrađivati, neovisno o razdoblju u kojem su nastali.

1.3.2. Razdoblje Kraljevine Jugoslavije

U ovom razdoblju postojale su razlike u udžbenicima iz 1920-tih i 1930-tih. Dio promatranih udžbenika su zapravo tek neznatno promijenjena reizdanja udžbenika iz Austro-Ugarske, na primjer Srkuljev udžbenik iz 1924. godine. No glavno obilježje ovog razdoblja su udžbenici koji zajednički obrađuju povijest južnoslavenskih naroda, a čak su i naslovi

---

³² Charles Jelavich, *Južnoslavenski nacionalizmi, jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*, (Zagreb: Globus, Školska knjiga, 1992), 208.

udžbenika prilagođeni nazivu Kraljevine, primjerice Srkuljeva *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca iz za niže razrede srednjih škola* iz 1924. godine, te Jakićeva *Povijest Jugoslavije s općom historijom* iz 1935. godine. Iz ovog razdoblja analizirani su udžbenici: *Povijest srednjeg vijeka, za više razrede srednjih učilišta* i *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, za niže razrede srednjih škola* Stjepana Srkulja oba iz 1924. godine, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca* iz 1926 godine, i *Povijest Jugoslavije s općom Historijom, dio I.* iz 1935. godine Živka Jakića, *Pregled povijesti Južnih Slavena (Srba, Hrvata, Slovenaca* 1921. godine Milana Preloga, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, za narodne osnovne škole* Dragutina Šillera iz 1925. godine i *Pregled istorije Južnih Slavena* Vladimira Babića iz 1933. godine. Svi navedeni udžbenici prožeti su idejom jugoslavenstva, u njima se svakom prilikom ističe srodnost južnoslavenskih naroda, posebice Hrvata i Srba. Kao najekstremniji primjer valja izdvojiti Preloga koji u svom udžbeniku pokušava prikazati povijest Hrvata i Srba kao zajedničku, što se može primijetiti i iz samog ustroja udžbenika, u kojem najčešće pod istim naslovima obrađuje srpsku i hrvatsku povijest, što je u većini slučajeva posve suvišno. Također bih spomenula i da se u ovim udžbenicima često veliča narodna kultura južnoslavenskih naroda. Tako Šiller u svom udžbeniku to čini prilično direktno, što je i najjavio u uvodnom dijelu, gdje piše kako je u svoj udžbenik unio „narodne momente gdje duša dolazi do jačeg izražaja.“³³ Češće je to ipak indirektno - ocrnjivanjem stranih utjecaja, što je bilo prisutno i u udžbenicima i iz prethodnog razdoblja, no ipak u blažem obliku.

1.3.3. Razdoblje Nezavisne Države Hrvatske

U udžbenicima izdanima u NDH opet se mijenja koncept obrade povijesti, nacionalna povijest obrađuje se samostalno, te su vidljivi ideološko-politički utjecaji: uklanjaju se jugoslavenski elementi, Hrvatska se izdvaja iz svog južnoslavenskog okruženja, te se ističe njena pripadnost zapadnoj kulturi, a posebno se naglašava spona Hrvatske s Katoličkom crkvom. Iz ovog razdoblja analizirana su tri udžbenika, među kojima se ističe kvalitetan udžbenik *Hrvatska povijest za VII. razred srednjih škola* iz 1941. godine, napisan od strane vrhunskih znanstvenika, posebice Mihe Barade i Jaroslava Šidaka, no udžbenik ipak malo gubi vrijednost zbog antisemitizma koji se može uočiti u djelu koji je napisao Lovre Katić. Ovaj udžbenik zbog svoje znanstvene vrijednosti čak je korišten kao kratka sinteza hrvatske

---

³³ Dragutin Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za narodne osnovne škole*, (Zagreb: Narodna knjižnica. 1925), 3.

povijesti, ne samo kao udžbenik,³⁴ a iako ima određene elemente karakteristične ostalim ustaškim udžbenicima, ipak je pisan veoma stručno i ne može ga se nazvati režimskim udžbenikom. Prvi dio udžbenika - hrvatsku povijest do 1102. godine sastavio je Miho Barada, pa ću stoga ponekad u radu referirati samo na njega. Godine 1942. izdan je udžbenik već spomenutog zagrebačkog gimnazijskog profesora Živka Jakića *Povijest srednjeg vijeka za VI. razred srednjih škola* koji je u mnogočemu prilagođen ustaškoj ideologiji. Iz razdoblja NDH u ovom radu korištena je i *Povijest Hrvata: priručnik državno-narodne nastave* Stjepana Antoljaka poznatog povjesničara, tada docenta na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, izdana 1943. godine. U Antoljakovom udžbeniku vidljivo je da se u pisanju koristio udžbenikom Barada-Katić-Šidak, što je u ostalom spomenuo u predgovoru, te ponekad jedva da mijenja Baradine rečenice.

1.3.4. Socijalističko razdoblje

U razdoblju socijalističke Jugoslavije ponovno se hrvatska povijest obrađuje zajedno s poviješću ostalih jugoslavenskih naroda, no ipak u nešto blažem obliku nego u prvoj Jugoslaviji. Utjecaj federativnog državnog ustroja je u većini udžbenika uočljiv, te je obrađena povijest svake republike, barem njeni ključni dijelovi, a težište je na hrvatskoj povijesti. Najdominantnije obilježje ovih udžbenika isticanje je socioekonomske povijesti, mnogo pažnje se posvećuje izgradnji društva, razvoju feudalizma i društvenih slojeva, te klasnim sukobima, a u nekolicini udžbenika naziv srednji vijek zamijenjen je nazivom feudalizam. Iz ovog razdoblja analizirani su udžbenici: *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije* Vladimira Babića iz 1949. godine, *Povijest za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije* Olge Salzer i Karmen Mali iz 1952. godine, *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.), za gimnazije* Olge Salzer iz 1960. godine, *Prošlost i sadašnjost 1, udžbenik za VI. razred osnovne škole* Ive Makeka iz 1972. godine, *Historija za I. razred gimnazije* Marije Vrbečić iz 1974. godine, *Povijest, za osnovno opće obrazovanje odraslih* iz 1973. Branka Goričana i Blagote Drašković, *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole* Ive Makeka, Blagote Drašković i Olge Salzer izdanja iz 1974., 1979., i 1981., godine, *Čovjek u svom vremenu, udžbenik povijesti za VII. razred osnovne škole* Ive Makeka i Josipa Adamčeka iz 1987. godine, *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja* Hrvoja Matkovića, Nikše Stančića i Blagote

---

³⁴ Ante Birkin, „Miho Barada - suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola“, *Povijesni prilozi* 40 (2011): 69.

Drašćković iz 1990. godine. Općenito govoreći, socijalistički udžbenici su do 1975. razmjerno neujednačeni, dok su nakon te godine veoma ujednačeni, i ne odudaraju obradom gradiva jednih od drugih znatnije. Na razlike ću ukazati konkretnim primjerima u narednim poglavljima.

1.3.5. Razdoblje Republike Hrvatske

U udžbenicima izdanima nakon osamostaljenja Hrvatske nacionalna povijest ponovno se obrađuje zasebno, uklanjaju se jugoslavenski i socijalistički elementi, Hrvatska se ponovno izdvaja iz južnoslavenskog okruženja, a ostalim južnoslavenskim narodima dano je veoma malo pozornosti. U ratnim godinama može se primijetiti etnizacija i katolizacija nastave povijesti, te naglašen antikomunizam i antijugoslavenstvo,³⁵ primjerice u udžbenicima Makeka iz 1993. i donekle udžbeniku Mirošević-Šanjek-Mijatović iz 1997. godine. No to ipak ne vrijedi za suvremene udžbenike koji su historiografski veoma kvalitetni, gradivo se ne iznosi činjenično, već se donose razni historiografski stavovi, te nisu primjetno ideološki obojani. Iz ovog razdoblja analizirani su udžbenici: *Povijest 6: Udžbenik za VI razred osnovne škole* Ive Makeka iz 1993., 1997. i 2005., *Povijest: za drugi razred gimnazije* Franka Miroševića, Franje Šanjeka i Anđelka Mijatovića iz 1997. godine, *Povijest 2, udžbenik za drugi razred gimnazije* iz 1996. godine Vladimira Posavca i Tatjane Medić, *Povijest 6, udžbenik za šesti razred osnovne škole* Nevena Budaka i Marije Mogorović-Crljenko iz 2001. godine, *Povijest 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije* Hrvoja Petrića i Gordana Ravančića iz 2003. godine.

Na kraju ovog dijela osvrnula bih se na nekoliko udžbenika, odnosno njihovih autora, koji su se tijekom istraživanja istaknuli: Stjepana Srkulja, Živka Jakića i Ivu Makeka. Ovim autorima zajedničko je da su svoje udžbenike izdavali kroz barem dva različita politička razdoblja, što je te udžbenike u velikoj mjeri definiralo, i što ih je na koncu učinilo vrhunskim primjerima kako su političke prilike utjecale na oblikovanje nastavnog gradiva povijesti. Unatoč tom prilagođavanju, bilo bi neumjesno tvrditi da su njihovi udžbenici vrijedni samo iz tog razloga. Svi oni veoma su izvedbeno i sadržajno kvalitetni udžbenici, koji su itekako sadržavali rezultate tadašnjih historiografskih istraživanja, a upravo je njihova dugotrajnost jedan od glavnih pokazatelja njihove neosporne kvalitete. Još je jedan razlog njihove vrijednosti - detaljnom analizom moguće uočiti i tragove osobnih stavova autora, odnosno njihovog otpora političkim direktivama, što ih čini posebno dragocjenima

---

³⁵ Perkić, Rendić-Miočević, „Istraživanje povijesti kao znanstvena disciplina,“ *Radovi, Razdio povijesnih znanosti* 39 (2002): 196.

2. Etnogeneza Hrvata

Porijeklo i seoba Hrvata tema je puna nepoznanica. Austrijski povjesničar Walter Pohl etnogenezu Hrvata smatra jednim od najproblematičnijih pitanja rane povijesti srednje i jugoistočne Europe, o kojem se ujedno i najviše raspravljalo.³⁶ Mnogi hrvatski, ali i strani historičari, bavili su se problematikom etnogeneze Hrvata. Izdvojit ću Nevena Budaka i Radoslava Katičića, čijim sam se radovima najviše služila, a koji su detaljno opisali razvoj historiografije o ovoj temi. Zaista je veoma velik broj teorija i teza o porijeklu i doseljenju Hrvata, spomenula bih najpoznatije: slavenska teorija (model čistog slavizma³⁷), teorija o dvostrukom doseljenju (model kroatističkog slavizma³⁸), iranska teorija, gotska teorija i teorija o autohtonosti Hrvata. Velikom broju hipoteza o porijeklu Hrvata nije razlog samo nedostatak izvora, već i utjecaj raznih ideologija, koje kako smatra Katičić „u povijesti traže svoje argumente i nalaze u njoj dojmive slike kojima mobiliziraju i usmjeruju.“³⁹ Porijeklo naroda je tema koja zanima većinu naroda, pogotovo jedan mali, kao što je hrvatski, koji je tokom svoje povijesti većinu vremena proveo u državnim zajednicama s drugim, većim narodima, što je u političkim, ali i historiografskim krugovima, utjecalo na pojavu straha od gubitka nacionalnog identiteta, koji se u 19. stoljeću ionako tek definirao. Upravo je u takvim okolnostima problematici porijekla dano dosta značaja, jer je ono hrvatskom narodu davalo identitet, a za taj je identitet ponekad bilo važnije to što se u kojem vremenu mislilo o njihovom porijeklu nego kakvo je ono doista bilo.⁴⁰ Uključimo li u problematiku prihvaćenosti i zastupljenosti ovih dviju teorija politiku i ideologiju, odnosno sukob jugoslavenske i nacionalne ideologije, svaka od tih ideologija zastupala je teoriju, odnosno ideologem⁴¹ koji im odgovara. Tako su, pojednostavljeno, slavenske teorije zastupali zastupnici jugoslavenstva, a neslavenske nacionalistički ideolozi. Odras ovoga može se primijetiti i u školskim udžbenicima.

---

³⁶ Walter Pohl, „Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni,“ *Etnogeneza Hrvata*, ur N. Budak. (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995), 86.

³⁷ Radoslav Katičić, „Podrijetlo Hrvata kao znanstveni problem,“ *Scientia Yugoslavica* 16 (1991): 208.

³⁸ Isto, 208.

³⁹ Isto, 208.

⁴⁰ Isto, 208.

⁴¹ Isto, 208.

2.1. Slavenske teorije

Slavenske teorije zastupaju tezu da su Hrvati porijeklom Slaveni, te da su u dalekoj prošlosti živjeli zajedno s ostalim Slavenima u zajedničkoj pradomovini. One su uvjerljivo najprihvaćenije među hrvatskim historiografima, i sukladno tome predstavljene su u svim udžbenicima, osim Jakićevog iz 1942. godine. No unutar općeg stava da su Hrvati slavenskog porijekla postoji mnogo različitih razmišljanja, teza i modela. Većina razlika temelji se na tumačenjima pisanih vrela o doseljavanju Hrvata, od kojih su najvažniji: djelo bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogeneta *De administrando imperio* iz 10. stoljeća, koje je gotovo neizbježno u istraživanju porijekla i doseljavanja Hrvata, nastalo je mnogo kasnije od vremena koje opisuje, i donosi mnogo kontradiktornih podataka, zatim *Historia salonitana* splitskog kroničara Tome Arhiđakona, te *Ljetopis popa Dukljanina*. Iako su se brojni renesansni, barokni i prosvjetiteljski znanstvenici bavili pitanjem porijekla Hrvata, tek se razvojem suvremene historiografije i filologije počelo življe raspravljati o ovoj problematici. U raspravi koja je uslijedila nakon kritike Konstantina Porfirogeneta njemačkog historioografa Ernsta Dümmlera, u drugoj polovici 19. stoljeća, sudjelovali su brojni hrvatski i strani znanstvenici (Franjo Rački, Tadija Smičiklas, Konstantin Jiriček, Timofej Florinski, Vatroslav Jagić, Natko Nodilo, Ferdo Šišić i drugi), te se u dijelu istraživača učvrstio stav o dvostrukom doseljenu Hrvata, dok su neki, poput Račkog zastupali mišljenje o istovremenom doseljavanju Hrvata sa ostalim Slavenima.⁴² Znanstvene teorije i stavove koristile su i ideologijama, može se ustvrditi da su model „čistog slavizma“ zastupali pobornici slavenske, odnosno jugoslavenske ideologije, koji su Hrvate željeli prikazati jedino i isključivo kao Slavene. Nasuprot modelu čistog slavizma stoji model „kroatističkog slavizma“ koji zastupaju zagovornici državno-pravnog i nacionalnog izdvajanja Hrvata iz amorfnog slavenstva.⁴³

Model čistog slavizma veoma je zastupljen u udžbenicima. Najzastupljeniji je u udžbenicima izdanima u Kraljevini Jugoslaviji i u socijalističkoj Jugoslaviji do 70-tih godina. Iznesen je u udžbenicima Klaića iz 1903. godine, Šišića iz 1906. godine, Hoića iz 1907. godine, Preloga iz 1916. i 1921. godine, Srkulja iz 1912. i 1924. godine, Šillera iz 1925. godine, Jakića iz 1926. i 1935. godine, Babića iz 1933. i 1949. godine, Olge Salzer iz 1952. i 1960. godine, Marije Vrbetić iz 1974. godine te Ive Makeka iz 1973. godine. Verziju koji ovi udžbenici propagiraju najdetaljnije iznosi Šišić. On, kada piše o samoj slavenskoj seobi, uopće ne spominje Hrvate, već općenito piše o Južnim Slavenima; kako su se već od 2. stoljeća počeli sporadično pojavljivati u Panoniji i Iliriku, ali zapravo prvo „pravo“ njihovo

⁴² Neven Budak i Tomislav Raukar, *Hrvatska povijest srednjeg vijeka*. (Zagreb: Školska knjiga, 2006), 40.

⁴³ Katičić, „Podrijetlo Hrvata,“ 212.

pojavljivanje u Panoniji i Dalmaciji datira u vrijeme bizantsko-gotskog rata (535.-555. godine), a kraj južnoslavenske seobe smješta oko 640. godine kada su se oslobodili od avarske vlasti.⁴⁴ Šišić tek stabilizacijom, uređivanjem društvenih i političkih odnosa počinje izdvajanje Hrvata i Srba kao „najodličnijih“ plemena: „Za vrijeme seobe ta su plemenska imena bila potisnuta natrag, no kad se stadoše stvarati političke individualnosti, onda su ona izašla na prvo mjesto.“⁴⁵ Šišić dakle dolazak Hrvata ne odvaja od dolaska ostalih južnoslavenskih plemena, promatra ih kao zajedničku masu (unutar koje su bila i hrvatska plemena) koja je stoljećima dolazila na prostor Dalmacije i Panonije, a tek se uređivanjem društvenih odnosa hrvatsko ime počelo izdvajati kao jače, kao ono koje su ostala „slabija“ plemena prihvatila i oko kojeg su se okupljala. Šišić se tu prvenstveno oslanja na izvore i materijalne ostatke iz razdoblja u kojima se događala seoba i počeci organizacije slavenskih državnica. Svi oni dugo koriste općeniti naziv Slaveni za sva plemena koja su nastanila Dalmaciju, Panoniju i ostatak „južnoslavenskog prostora“. Ostali udžbenici koji zastupaju ovakvo viđenje doseljavanja južnoslavenskih naroda (Hoić, Salzer-Mali, Salzer, Prelog, Babić, Vrbetić) imaju tu zajedničku srž - dugotrajno (južno)slavensko naseljavanje u kojem se pojedina plemena nisu izdvajala. Proučavajući ove udžbenike moguće je primijetiti jednu rečenicu (može se čak nazvati sintagmom) koja se u tim udžbenicima jedva mijenja. Kod Klaića ona glasi: „U 5. i 6. stoljeću naselila su mnoga slavenska plemena rimske pokrajine Dalmaciju i dio Pannonije između Save i Drave, oni se na početku 7. stoljeća združe u jedan narod i prozvaše Hrvati.“⁴⁶: kod Hoića; „U 5. i 6. stoljeću naselila su mnoga slavenska plemena rimske pokrajine Dalmaciju i Ilirik. Ta plemena su se složila na početku 7. stoljeća u jedan narod pod nazivom Hrvati“⁴⁷: kod Srkulja: „...ta se plemena združiše tijekom 7. i 8. vijeka u jedan narod, te se prozvaše Hrvati...“⁴⁸: kod Preloga: „...u 7. stoljeću složili se ta plemena u jedan narod i prozvaše se Hrvati.“⁴⁹ Iz ovih nekoliko veoma sličnih rečenica vidimo tu, već spomenutu, bit teorije koju sadržavaju i ostali udžbenici koji zastupaju model čistog slavizma; da je hrvatski narod, etnos nastao stapanjem različitih slavenskih plemena pod imenom očito najjačeg plemena - hrvatskog.

---

⁴⁴ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest, od najstarijih vremena do godine 1526*, (Zagreb: Matica hrvatska, 1906), 22-25.

⁴⁵ Isto, 31-32.

⁴⁶ Vjekoslav Klaić, *Povijesnica srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*, (Zagreb: troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1902), 54.

⁴⁷ Ivan Hoić, *Opća povijesnica: za niže razrede srednjih škola*, (Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1907), 153.

⁴⁸ Stjepan Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*, (Zagreb: St. Kugli, 1924), 73.

⁴⁹ Milan Prelog, *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih učilišta*, (Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1916), 21.

Model kroatističkog slavizma iznosi se u kao jedina ili kao najvjerojatnija verzija o doseljavanju Hrvata u udžbenicima Klaića iz 1894. godine, Barada-Katić-Šidak iz 1941. godine, Makeka iz 1979., 1981., 1993., 1997. i 2005. godine, Posavec-Medić iz 1997. godine, Budak-Crljenko iz 2001. godine, Antoljaka iz 1943. godine, Matković-Drašković-Stančić iz 1990. godine, Mirošević-Šanjek-Mijatović iz 1997. godine. Ovi su udžbenici izdani u vremenima u kojima je bilo slobodnije izražavanje hrvatskog nacionalnog identiteta. U udžbenicima koji zastupaju ovu teoriju vidljivi su utjecaji historiografskih razmišljanja i rasprava, pa iako svi zastupaju stav da su Hrvati došli nakon Slavena, među udžbenicima ima dosta međusobnih razlika, osobito u prihvaćenosti priče Konstantina VII. Porfirogeneta o doseljavanju Hrvata.

Klaić u povjesnici iz 1894. dolazak Hrvata Klaić smješta oko 640. godine. Iznosi i priču Konstantina VII. Porfirogeneta, te piše kako nije utvrđeno jesu li su došli u sporazumu s carem Heraklijem ili avarskim kanom, no da su sigurno došli s namjerom osvajanja i naseljavanja. Na području Dalmacije i Panonije tada su već bili naseljeni Slaveni, koji su tamo došli u provalama s Avarima koji bi se nakon pohoda vraćali dok bi Slaveni naseljavali opustošena područja. Klaić piše kako su tokom osvajanja Dalmacije između ostalog razrušili slavnu Salonu.⁵⁰ Klaić u povjesnici iz 1902. piše nešto drugačije: kako su polovicom 6. stoljeća neki slavenski narodi počeli prelaziti Karpate, njima su zagospodarili Avari s kojima su zatim provaljivali u Bizantsko Carstvo.⁵¹ Klaić piše kako su se Slaveni, seleći se kroz više stoljeća iz pradomovine na zapad, jugozapad i jug prema Balkanskom poluotoku, počeli sve više razlikovati i tako se razdijelili u više različitih naroda koji su stvorili više država.⁵² Jedan od tih naroda bio je i hrvatski, te iznosi već spomenutu sintagmu o združivanju raznih plemena u jedan hrvatski narod. Barada, iako je u udžbeniku iznio i iransku i gotsku teoriju, najskloniji je vjerovati pisanju Porfirogeneta, pa tako pod naslovom *Seoba Hrvata* piše: „Oslabljenjem avarske moći nastoji Bizant osloboditi Balkan avarske vlasti. Zato kako piše car Konstantin Porfirogenet († 959.), car je Heraklije pozvao Hrvate da oslobode Dalmaciju od Avara. Hrvati se (...) dižu iz Bijeke Hrvatske i preko Samove države provaljuju u rimsku Dalmaciju, nadvladavaju Avare i tako oružjem oslobađaju avarskog jarma Slavene, koji su tu već tri desetljeća. Naravno, protjeravši Avare, Hrvati preuzimaju njihovu ulogu, postaju vladajući sloj nad Slavenima, koje su tu našli i oslobodili. Ovo se zgodilo negdje 30-tih

---

⁵⁰ Vjekoslav Klaić, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, (Zagreb: troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1894), 4-7.

⁵¹ V. Klaić, *Povjesnica srednjeg vijeka*, 1902, 41-42.

⁵² Isto, 50.

godina VII. st.“⁵³ Antoljak također iznosi tadašnja razmišljanja znanstvenika i postojeće teorije, no u opisivanju doseljavanja Hrvata ipak piše o dvostrukom doseljavanju. On datira slavensko-avarsko provaljivanje u Dalmaciju u vrijeme cara Heraklija, a za razliku od Klaića razaranje Salone pripisuje Slavenima i Avarima, ne Hrvatima, možda kako bi stvorio bolju sliku o Hrvatima. Antoljak također piše kako su se nakon poraza pod Carigradom Slaveni pod vodstvom Franka Sama uspjeli osloboditi avarske vlasti i osnovati svoju državu čiji je sastav ušla i „Biela Hrvatska“ na gornjoj Visli⁵⁴. Antoljak nadalje, piše o dolasku Hrvata, oslobađanju Slavena i „predslavenskih elemenata“ avarske vlasti, da bi potom sami njima zavladao, no za razliku od Barade nije se sasvim oslonio na pisanje Porfirogeneta, pa ne piše da su došli na poziv cara Heraklija, vjerojatno kako bi umanjio važnost cara, to jest stranih utjecaja u etnogezi Hrvata.⁵⁵

U socijalističkim udžbenicima izdanima do sredine 1970-tih godina jedini se predstavljao model čistog slavizma, no budući da se teorija o dvostrukom doseljavanju u historiografiji učvrstila, a i politika je unitarizma nakon promjene ustava popustila, model čistog slavizma zamijenjen je modelom kroatističkog slavizma. On je jedini predstavljen u udžbenicima izdanima od polovine 1970-tih. Na primjer, u jednostavno pisanim, učenicima veoma razumljivim osnovnoškolskim udžbenicima Ive Makeka, bilo samostalnim, bilo pisanim u suradnji s drugim povjesničarima. S vrlo malo razlika u Makekovim udžbenicima piše kako su se na veoma sporoj seobi iz pradomovine Slaveni podijelili na različite grane, od kojih je jedna grana južna. Južni Slaveni su se na svom putu prema jugu, više od stoljeća zadržali u Panonskoj i Vlaškoj nizini iz koje su prelazili granicu Bizantskog Carstva radi pljačke. Zatim je car Justinijan prihvatio savez Avara protiv Južnih Slavena, no oni su Slavene pod sobom okupili i zajedno s njima provaljivali na Balkan, dok bi se u tim pohodima Avari vraćali, Slaveni bi naseljavali opustošena područja. Nakon poraza pod Carigradom 626. Slaveni se počinju oslobađati avarske vlasti, a u pomoć su im s područja Karpata stigli Hrvati koji su pobijedili Avare, te se nastanili u unutrašnjosti Balkanskog poluotoka.⁵⁶ Razlike su uglavnom u tome jesu li Hrvati došli na poziv cara Heraklija ili neovisno o njemu. U Makekovim samostalnim udžbenicima verzija je po kojoj su bili pozvani od cara Heraklija, dok se u udžbeniku pisanom u suradnji s Adamčekom i onom pisanom u suradnji s Blagotom

---

⁵³ Miho Barada, Lovro Katić, Jaroslav Šidak, *Hrvatska povijest, za VIII. razred srednjih škola*, (Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941), 16.

⁵⁴ Stjepan Antoljak, *Povijest Hrvata: priručnik državno-narodne nastave, svezak II*, (Zagreb: S.I., 1943), 15.

⁵⁵ Isto, 14-16

⁵⁶ Ivo Makek, Josip Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, (Zagreb: Školska knjiga, 1987), 11-12.

Makek, *Narodi u prostoru i vremenu 2: udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole*, (Zagreb: Školska knjiga, 1981), 15.

Drašković i Olgom Salzer Heraklijev poziv ne spominje, što je vjerojatno posljedica pojednostavljanja teksta, a ne Makekove promjene odnosa spram Porfirogenetovog djela. I u udžbenicima Matković-Drašković-Stančić, Posavec-Medić, Mirošević-Šanjek-Mijatović i Budak-Crljenko iznosi se da su Hrvati došli u posljednjem valu slavenske seobe iz Bijeke Hrvatske, nakon avarsko-slavenskog poraza pod Carigradom u udžbeniku Posavec-Medić, Matković-Drašković-Stančić, krajem 8. stoljeća kad je Karlo Veliki ratovao protiv Avara u udžbeniku Budak-Crljenko. No samo se Mirošević ozbiljnije poziva na Porfirogenetovo pisanje: “U ranosrednjovjekovnoj tradiciji živo je sjećanje o doseljenu Hrvata na Jadran,⁵⁷ pa zatim iznosi Porfirogenetovu priču. Ostatak autora se ne poziva na Porfirogenetovu verziju da su Hrvati došli na poziv Heraklija već se ona se spominje samo kao priča.

Kako je već utvrđeno, slavenske teorije predstavljene su u gotovo svim udžbenicima, no u različitim je razdobljima prednost davana jednom, odnosno drugom modelu, ovisno o političkim i ideološkim ciljevima. U razdoblju kraja Habsburške Monarhije, zatim Kraljevine Jugoslavije, te socijalističke Jugoslavije do sredine 1970-tih u udžbenicima prevladava model čistog slavizma, dok u razdoblju NDH, socijalističke Jugoslavije od sredine 1970. i u samostalnoj Hrvatskoj iznosi se model kroatističkog slavizma.

2.2. Iranska teorija

Osim slavenskih teorija o porijeklu Hrvata javljaju se i neslavenske teorije, od kojih je u historiografiji iranska smatrana najvjerojatnijom. Nju, osim kao strogo znanstvenu teoriju, možemo promatrati i kao teoriju koju su zastupale i zagovarale određene ideološko-političke grupe. Naime, neslavenske teorije izdvajaju Hrvate od Slavena, što odgovara pristašama nacionalnih i nacionalističkih stavova, pa je zagovaraju pristaše desnog, protujugoslavenskog svjetonazora.⁵⁸ Ova teorija počela se razvijati nakon što su pronađeni zapisi na dvije nadgrobne ploče iz 2. i 3. stoljeća, pronađene u nekadašnjem gradu Tanaisu, smještenom na ušću Dona u Crno more, na kojima je zapisano ime *Horoathos*, odnosno *Horovathos*. Grčke natpise s tih ploča objavljene su 1890. godine, te je ubrzo primijećeno da se imena mogu dovesti u vezu s hrvatskim narodnim imenom starijeg izgovora: Horvat,⁵⁹ a početkom 20. stoljeća filolozi su utvrdili da ta imena nisu slavenska nego iranska. Slovensko-hrvatski znanstvenik Ljudmil Hauptmann 1930-tih godina oblikovao je sliku o iranskoj komponenti

---

⁵⁷Franko Mirošević, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, (Zagreb: Školska knjiga, 1998), 45.

⁵⁸Andrija-Željko Lovrić, „O ideološkom i znanstvenom pristupu etnogenezi na primjeru Hrvata,“ *Encyclopaedia moderna* 1 (1993): 29.

⁵⁹Vladimir Koščak, „Iranska teorija o porijeklu Hrvata“, *Encyclopaedia moderna* 3 (1992): 392.

hrvatske etnogeneze. On smatra da su iranski Hrvati nakon provale Huna sredinom 4. stoljeća, koja je pokrenula tzv. veliku seobu naroda, napustili svoja sjedišta u porječju Kubana između Crnog mora i Kavkaza, te da su upali među Slavene na širokom prostranstvu oko sjevernih Karpata, gdje su se postupno poslavenili. Smatra da su Hrvati na gornjoj Visli stvorili Bijelu Hrvatsku, no oko 560., avarski napadi rastjerali su brojna slavenska plemena, između ostalog i Hrvate.⁶⁰ Argumente koji su doprinijeli iranskoj teoriji iznosi češki znanstvenik Jan Peisker, što su podržali Milan Šufflay i Ivo Pilar, a Stjepan Sakač od 1937. objavljuvao je niz rasprava u kojima iznosi argumente o iranskom podrijetlu Hrvata.⁶¹ Nakon II. svjetskog rata, iranska teorija je zapostavljena, bez sumnje i zbog političko-ideoloških konotacija, no ipak su neki znanstvenici, poput Jaroslava Šidaka, a i Josipa Smodlake, ostavljali mogućnost iranskoj komponenti u etnogenezi Hrvata.⁶² Tek nakon osamostaljenja Hrvatske opet se više pozornosti pridaje neslavenskim teorijama, a posebno iranskoj.

Kako se iranska teorija razvila u 20. stoljeću, moguće je pratiti njeno pojavljivanje i prihvaćenost u udžbenicima. Ona se ne spominje u mnogo udžbenika, pogotovo ne u razdoblju socijalističke Jugoslavije, kada se učenicima predstavljaju isključivo slavenske teorije. U udžbenicima nastalima u samostalnoj Hrvatskoj ponovo se spominje češće kao jedna od teorija o podrijetlu Hrvata. Iz razdoblja u kojem teorija još nije bila oblikovana, ali je pronađen materijalni ostatak koji je bio uzrok nastanku teorije, potječe Srkuljev udžbenik iz 1912. godine. Srkulj u malom odjeljku koji se bavi značenjem imena Hrvat piše kako je zanimljivo ime *Horoathos*, *Horuathos*, na koje je upozorio ruski povjesničar Mihail Pogodin (1901.), nađeno u dva natpisa iz Tanaisa iz 2. i 3. stoljeća, što je bilo područje na kojem su živjela iranska plemena. Vezano uz ovo, Srkulj još samo piše kako ta riječ na iranskom po nekima znači „sunčeva postelja“, to jest zapad, a po drugima „onaj koji ima odane prijatelje.“⁶³ Barada i Antoljak svoja djela pišu kad je teorija već stvorena. Vrlo slično pišu o tada najnovijim istraživanjima po kojima Hrvati nisu u početku bili slavenskog već iransko-alanskog podrijetla, te da su „bježeći iz Kavkaza došli još u 5. stoljeću u Zakarpaće, pokorili tamošnja antsko-slavenska plemena, kojima su dali svoja iransko-alanska imena, ali su izgubili svoj jezik i postali Slaveni.“⁶⁴ Barada, pišući o iranskoj teoriji, uz Hrvate kao narode mogućeg iransko-alanskog porijekla navodi i Srbe i Duljebe.⁶⁵ Iranska teorija najprihvaćenija

---

⁶⁰ Isto, 392.

⁶¹ Isto 393.

⁶² Isto, 393.

⁶³ Stjepan Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*, (Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1912), 59.

⁶⁴ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 14.

⁶⁵ Barada, Katić i Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 10.

je u udžbeniku Živka Jakića, izdanom u NDH, koji je pisan u skladu sa ustaškom ideologijom, koja je promovirala neslavenske teorije. On, naime, što se tiče porijekla Hrvata, piše o njima kao „neslavenskim Hrvatima“⁶⁶. On dalje piše o raspravama koje su se tada vodile po pitanju porijekla Hrvata, te da većina znanstvenika smatra kako su Hrvati bili iransko-kavkasko pleme. Jakić još piše kako su u stvaranju hrvatskog naroda sudjelovali različiti elementi od kojih su glavni bili „...Slaveni koji su se bavili stočarstvom i Hrvati koji su bili konjanici i ratnici, a imali su i lijepih sposobnosti za organiziranje.“⁶⁷ Piše kako su se, kad su pokorili Slavene na gornjoj Visli, poslavenili i osnovali prvu slavensku državu.⁶⁸ On uopće Hrvate ne smatra izvorno slavenskim plemenom pa jedina teorija koju iznosi uz iransku je gotška, no ipak piše kako su Hrvati i Slaveni zajedno stvorili hrvatski narod, te da on pripada skupini slavenskih naroda. U promatranim udžbenicima nastalima u razdoblju socijalističke Jugoslavije iranska teorija se ne spominje, što je opet simptomatično za tadašnju politiku i ideologiju koja je promovirala srodnost među južnoslavenskim narodima. Ponova se u udžbenicima spominje tek nakon osamostaljenja. U samostalnoj Republici Hrvatskoj u historiografiji su se obnovile rasprave o iranskoj teoriji, a u udžbenicima je omogućeno izlaganje i ostalih razmišljanja o hrvatskom porijeklu, ne samo slavenskom. U tim udžbenicima (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić) iznose se teorije o podrijetlu Hrvata, između ostalih i iranska teorija, te ističu snažne dokaze koji ukazuju na iranske utjecaje na etnogenezu Hrvata. Tako udžbenici Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić i Petrić-Ravančić, osim o dvije Tanaiske ploče, pišu i o sličnosti imena Hrvat s imenom pokrajine Harahvatije, a u udžbeniku Mirošević-Šanjek-Mijatović piše još i da se narod *Harahvatiš* spominje i u svetoj knjizi zoroastrizma *Zeud-Avesti* pod imenom *Korohvati*, što znači prijatelj.⁶⁹

2.3. Gotska teorija i teorija o autohtonosti Hrvata

Nekoliko uglednih znanstvenika zastupalo je teoriju o autohtonosti Hrvata još krajem 18. i početkom 19. stoljeća, poput Matije Petra Katančića i Ljudevita Gaja.⁷⁰ U 20. stoljeću Nada Klaić i Ivan Mužić također su davali mogućnost da su Hrvati u Iliriku autohton narod.⁷¹ U većini udžbenika se ne spominje, ona se navodi kao teorija tek u udžbenicima izdanima u

---

⁶⁶ Živko Jakić, *Povijest srednjeg vijeka (za VI razred srednjih škola)*, (Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1942), 8.

⁶⁷Isto, 71.

⁶⁸ Isto, 71.

⁶⁹Mirošević, Šanjek i Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 46.

⁷⁰Budak i Raukar, 2006, 40.

⁷¹Isto, 42.

Republici Hrvatskoj (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić), u kojima je predstavljena kao jedna od historiografskih teorija.

Gotsku teoriju osmislio je poljski sociolog Ludwik Gumplowicz početkom 20. stoljeća. Oslonac te teorije je djelo Tome Arhidakona koji je Hrvate nazvao i Gotima.⁷² Ova neslavenska teorija je kao i iranska, dobila mnogo pozornosti u NDH, kada ju je osobno promovirao Ante Pavelić, a mnogi povjesničari (Stanley G. Payne, Sabrina P. Ramet, Fikreta Jelić-Bulić) smatraju kako je bila dio ustaške ideologije.⁷³ Gotska teorija zapravo ni u vremenu u kojem je nastala nije imala ozbiljnijih pobornika, a najpoznatiji njezini promicatelji bili su Kerubin Šegvić i Stjepan Buć.⁷⁴ Gotska teorija se spominje u vrlo malo promatranih udžbenika, niti u jednom nije prihvaćena kao najvjerojatnija, čak dapače od svih prethodno spomenutih teorija je najosporovanija. Spominje se u udžbenicima izdanima u NDH, što je skladu sa ustaškom ideologijom. O njoj kao o jednoj od teorija o porijeklu Hrvata pišu Antoljak i Barada, te je opisuju uz iransku teoriju. Oboje opet vrlo slično pišu kako su prema nekim znanstvenicima Hrvati zapravo Goti, koji su se slavenizirali ili u Zakarpaću ili u hrvatskim zemljama.⁷⁵ Jakić, koji o Hrvatima piše isključivo kao o neslavenima, spominje je uz iransku teoriju. On piše kako neki znanstvenici (manjina) smatraju da su Hrvati podrijetlom slavenizirani Goti. Niti jedan od ovih udžbenika, za razliku od pisanja o iranskoj teoriji, ne spominje izvore koji su bili povod njenom nastanku. Tek se od 90-tih nadalje ponovo spominje, te se detaljnije objašnjava kako je temeljena na pogrešnom tumačenju *Povijesti salonitanskih i splitskih biskupa* Tome Arhidakona.⁷⁶

Moguće je primijetiti kako su se teorije o neslavenskom porijeklu Hrvata u udžbenicima spominjale najviše u razdoblju NDH, te ponovo nakon osamostaljenja Hrvatske. To su razdoblja u kojima su vlasti željele distancirati Hrvate od ostalih Južnih Slavena, pa su im odgovarale neslavenske teorije, zbog toga što negiraju izvorno slavenstvo Hrvata. One se u tim udžbenicima spominju samo kao mogućnosti u porijeklu Hrvata, te zapravo osim Jakićevog udžbenika iz 1942. godine, niti jedan drugi ne navodi neslavenske utjecaje kao sigurnu tvrdnju, a i sam Jakić piše kako Hrvati pripadaju slavenskoj skupini naroda.⁷⁷

---

⁷² Isto, 41.

⁷³ Mario Jareb, „Jesu li Hrvati postali Goti, odnos ustaša i vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema neslavenskim teorijama o podrijetlu Hrvata,“ *Časopis za suvremenu povijest* 3 (2008): 869-883.

⁷⁴ Isto, 875.

⁷⁵ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 14.

Barada, Katičić Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 10.

⁷⁶ Vladimir Posavec, Tatjana Medić, *Stvaranje europske kulture i civilizacije (V.-XVIII. st.), udžbenik za drugi razred gimnazije*, (Zagreb: Profil Internacional, 1997), 35.

⁷⁷ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 72.

2.4. Područje naseljavanja Hrvata

U suvremenoj historiografiji ovo je veoma kompleksno područje budući da se Hrvati u izvorima spominju tek od 9. stoljeća, a naziv Hrvatska za područje naseljeno Hrvatima tek u Porfirogenetovu djelu.⁷⁸ Prostor koji se nazivao Hrvatska tokom vremena se znatno mijenjao pod utjecajem raznih čimbenika, a mijenjali su se i nazivi za određena područja Hrvatske. Valja se kratko osvrnuti na nazive za hrvatska područja koje koristi većina promatranih udžbenika. Kao osnovna hrvatska područja većina udžbenika ističe Panonsku, odnosno Posavsku Hrvatsku (međuriječje Save, Drave i Dunava), te Primorsku, odnosno Dalmatinsku Hrvatsku (područje od Istre do Bokokotorskog zaljeva). Iz analize udžbenika može se primijetiti kako je prostorno naseljavanje Hrvata tema koja je očito bila pod utjecajima politike i ideologija, u različitim razdobljima je promatrana iz različitih perspektiva, pa ću je stoga i obrađivati po vremenskim periodima u kojima su udžbenici nastajali.

U udžbenicima koji su nastali krajem Habsburške Monarhije, te za vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije piše se na prilično sličan način koji možda najbolje dočarava Šišićev stav kako se „... jedan isti narod, iznajprije poznat pod imenom Slavena, stao kupiti oko dva plemenska imena Hrvata i Srba; kako se većma proširila politička vlast jednog ili drugog plemena, tako je i odnosno ime obuhvatalo sada veći sada manji prostor.“⁷⁹ U ovim ranijim razdobljima, krajem Habsburške Monarhije i pogotovo za vrijeme prve Jugoslavije, u većini udžbenika perspektiva je bila upravo ovakva, isticanje Hrvata i Srba kao dominantnih južnoslavenskih naroda čiji je prostor vladanja ovisio o njihovoj trenutnoj snazi, pri čemu se prema područjima ostalih sklavinija (Hum, Travunja, Duklja) odnosilo kao prema područjima bez pravog etničkog identiteta, kao područjima koja su pripadala sad Hrvatima sad Srbima. Ovo je posve u skladu s južnoslavenskom idejom i stavom koji se razvio u 19. stoljeću, da bi se pod zajedničkim vodstvom Hrvatske i Srbije trebali okupiti ostali južnoslavenski narodi. Šiller tako piše da se o granicama između Hrvata i Srba ne da govoriti jer „...su se te granice tečajem vremena mijenjale već prema tome da li je jedno ili drugo pleme njima proširilo svoju vlast i zauzelo veći ili manji prostor“⁸⁰ Takva koncentracija na Hrvate i Srbe posebno je očita u Prelogovom udžbeniku u kojem obrađuje povijest Srba, Hrvata i Slovenaca. Dok Slovence promatra odvojeno, Hrvate i Srbe obrađuje gotovo kao jedan narod. On na primjer navodi kako su bizantski pisci Ivan Zonara i Georgije Kedren u svojim djelima čak zamjenjivali Srbe i Hrvate, također piše kako su se prvotni Srbi i Hrvati

⁷⁸ Budak i Raukar, 2006, 49-50.

⁷⁹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 32.

⁸⁰ Dragutin Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca za narodne osnovne škole*, (Zagreb: Narodna knjižnica, 1925), 8.

međusobno malo razlikovali i kako su si: "...najbliže susjedstvo i jedina krv."⁸¹ Pišući konkretno o prostoru koji je potpadao pod hrvatsko ime, Šišić ga smješta između Raše i Drima, te mora i Drine. Taj prostor dijeli na Bijelu Hrvatsku (prostor od Raše do Cetine), Crvenu Hrvatsku (koja se sastojala od Neretljanske oblasti, Zahumlja, Travunje i Duklje), Bosnu oko gornjeg toka rijeke Bosne, te posebnu hrvatsku oblast koju naziva Posavska Hrvatska, a koja je obuhvaćala područje između Drave, Save i Kapele. Šišić još samo iz hrvatskog područja izdvaja prostor bizantske Dalmacije koji se sastojao od Zadra, Splita, Trogira, Dubrovnika i Kotora, te otoka Raba, Krka i Osora.⁸² Srkulj također pišući o Hrvatskoj i hrvatskim oblastima navodi upravo ova područja, samo što umjesto Drima navodi rijeku Bojanu.⁸³ Upravo su to sva područja koja se kako u kojim udžbenicima spominju kao prostor koji su naselili Hrvati i na kojima se u nekom trenutku protezalo hrvatsko ime. Klaić i Hoić kao hrvatske oblasti navode Bijelu i Crvenu Hrvatsku, dok Bosnu obojica navode kao srpsku oblast,⁸⁴ a ni Prelog u udžbeniku iz 1916. u nabranjanju hrvatskih područja ne spominje Bosnu. U razdoblju prve Jugoslavije u nekoliko udžbenika zajedno se obrađuje povijest Srba, Hrvata i Slovenaca (Babić, Šiller, Prelog), pa tako na primjer Babić piše: „Do 9. stoljeća razviše se kod Srba i Hrvata oblasti: Zeta, Travunja, Hum, Neretva, Dalmatinska i Posavska Hrvatska i Raša.“⁸⁵

U promatranim udžbenicima izdanima za vrijeme NDH (Barada-Katić-Šidak, Antoljak, Jakić) napušta se zajedničko opisivanje južnoslavenskih naroda i prostora, piše se isključivo o hrvatskim povijesnim prostorima. Tako Barada granice hrvatskih zemalja u vrijeme doseljenja, prvoj polovici 7. stoljeća, stavlja u ovaj okvir: „...na jug do Bojane i Drima, na istok do Drine i Dunava, na sjever do Dunava, Drave i Mure, na zapad do Sutle, Risnjaka, Raše i Jadranskog mora.“⁸⁶ Antoljak navodi isti prostor, te piše da se s vremenom hrvatsko ime zamijenilo geografskim pojmovima plemena Neretvana, Pagana, Travunjana, Zahumljana i Dukljana. Zanimljivo da razdvaja Pagane od Neretvana; Neretvane smješta na prostor između Neretve i Cetine, a Pagane na Makarsko primorje.⁸⁷ Jakić pak piše o hrvatskim oblastima. On piše o Bijeloj Hrvatskoj kao prostoru koju su organizirali „oni Hrvati o kojima

---

⁸¹ Milan Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena (Srba, Hrvata, Slovenaca)*, (Sarajevo: B. Buchwald i dr., 1920-1921), 19-20.

⁸² Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 32.

⁸³ Stjepan Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*, (Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, 1924), 74.

⁸⁴ Klaić, *Hrvatska povjesnica*, 1894, 7; Hoić, *Opća povjesnica*, 1907, 153.

⁸⁵ Vladimir Babić, *Pregled istorije Južnih Slavena*, (Sisak: S.I., 1933), 3.

⁸⁶ Barada Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 5.

⁸⁷ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 17.

piše car Konstantin Porfirogenet, “⁸⁸ smješta je od Kapele i srednjeg toka Bosne do mora, a proglašava je prvom državnim organizacijom među Južnim Slavenima. Još je opisuje kao „...veoma napredno područje gdje je već u rimsko doba cvala visoka kultura, osobito između Zrmanje i Cetine. Otuda se širilo hrvatsko ime i hrvatska kultura i po ostalim krajevima koje danas zapremaju Hrvati.“⁸⁹ Osim Bijele Hrvatske, piše još i o Bosni i Crvenoj Hrvatskoj kao hrvatskim područjima.

U udžbenicima socijalističke Jugoslavije opet se piše o zajedničkoj povijesti Južnih Slavena. No neki prostori više se ne dijele između Hrvata i Srba te će se o njima odsad nadalje pisati kao o srpskima (Duklja). Naravno, budući da su to hrvatski udžbenici, najviše se prostora posvećuje povijesti Hrvatske, no dosta je pažnje posvećeno povijesti ostalih jugoslavenskih naroda, to jest ondašnjih republika (Slovenije, Bosne, Crne Gore, Srbije, Makedonije). Ponekad se ta povijest obrađuje samostalno, a ponekad zajednički. Udžbenici uglavnom, opisujući prostorno stanje nakon doseljavanja jugoslavenskih naroda, pišu o „slavenskim zemljama“, te navode bizantske izvore koji na području jugoslavenskog naseljavanja broje oko 25 sklavinija, od kojih se kao najveće navode Karantanija, Primorska Hrvatska, Panonska Hrvatska, Srbija i Duklja.⁹⁰ U udžbeniku Adamček-Makek nalazi se stav da su te prve južnoslavenske države jezgre kasnijih država u kojima su se razvili južnoslavenski narodi.⁹¹ Hrvatski povijesni prostor u gotovo svim udžbenicima sveo se na Primorsku i Panonsku Hrvatsku, a Primorskoj se u nekim udžbenicima pridružuju Neretljani, Zahumlje i Travunja. Tako, na primjer, u Babićevom udžbeniku osnovno hrvatsko područje ono je između Raše i Cetine, a osim njega hrvatska je i Panonska Hrvatska, dok za oblasti južno od Cetine piše kako su ih naselili i Hrvati i Srbi.⁹² U udžbenicima Olge Salzer i Salzer-Mali autorice hrvatskim oblastima nazivaju Posavsku i Primorsku Hrvatsku (područje od Raše do Cetine), za Neretljansku oblast, Zahumlje i Travunju piše kako su je nastanjivala i hrvatska i srpska plemena, a Duklju proglašavaju srpskom oblasti.⁹³ U udžbeniku Makek-Adamček hrvatskim pokrajinama nazivaju se samo Primorska i Posavska Hrvatska, za Primorsku piše kako se iz svog prvobitnog okvira između Velebita, Biokova i Dinare proširila na istok do

---

⁸⁸ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 70.

⁸⁹ Isto, 70.

⁹⁰ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, (Zagreb: Školska knjiga, 1981), 9.

Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2, udžbenik povijesti za VI razred osnovne škole*, (Zagreb: Školska knjiga, 1987), 39.

⁹¹ Isto, 39.

⁹² Vladimir Babić, *Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije*, (Zagreb: Školska knjiga, 1949), 123.

⁹³ Olga Salzer, Karmen Mali, *Povijest za šesti razred osmogodišnje škole i drugi razred gimnazije*, (Zagreb: Školska knjiga, 1952), 17; Olga Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.), za gimnazije*, (Zagreb: Školska knjiga, 1960), 14.

rijeke Bosne i zapad do Raše te da su neko vrijeme izvan granica Hrvatske bila područja oko Neretve i Dubrovnika.⁹⁴ Važno je napomenuti da se ni u jednom promatranom udžbeniku iz razdoblja socijalističke Jugoslavije ne spominju pojmovi Bijela i Crvena Hrvatska. Kao hrvatske oblasti, to jest kneževine, navedene su samo Primorska ili Dalmatinska Hrvatska i Posavska ili Panonska Hrvatska. To je razumljivo, budući da se prema oblastima koje su potpadale pod Crvenu Hrvatsku odnosi kao prema područjima naseljavanja i srpskog i hrvatskog naroda, a prema Duklji isključivo kao prema srpskom području, pa je bilo nepoželjno obilježavati taj čitav prostor hrvatskim imenom.

U udžbenicima izdanima u Republici Hrvatskoj još se jednom mijenja koncept obrade gradiva. Autori uglavnom manje prostora posvećuju ovoj temi nego što je to bio slučaj u svim ranijim razdobljima, uglavnom zbog toga što ni znanost nije prostorno naseljavanje „hrvatskih plemena“ uspješno riješila.⁹⁵ Probleme naravno uzrokuje nedostatak izvora, a i ti oskudni izvori često brkaju i zamjenjuju različite slavenske skupine. Također se u ponekom udžbeniku (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Makek) ponovo piše o Bijeloj i Crvenoj Hrvatskoj kao hrvatskim oblastima. U udžbeniku Posavec-Medić piše da se prvotni prostor naseljavanja Hrvata protezao od Istre na sjeveru do Cetine na jugu, u unutrašnjosti do Kupe i porječja Vrbasa.⁹⁶ Slično piše i u udžbeniku Budak-Crljenko,⁹⁷ a oba udžbenika naglašavaju da se iz tog područja hrvatsko ime širilo, no ne pišu na koja se područja širilo. Udžbenik Mirošević-Šanjek-Mijatović je opširniji, prostor hrvatskog doseljavanja također omeđuje Cetinom i Istrom, zatim Savom, Gvozdom i rijekom Bosnom, a prostor postupnog širenja hrvatskog imena smješta na sjever do Drave, na istok do Drine, te na jug do Boke Kotorske.⁹⁸ Udžbenik spominje pojmove Bijela i Crvena Hrvatska kao dijelove prvih hrvatskih država, čijom jezgrom smatra prostor između Knina, Nina i Cetine.⁹⁹

Analizom udžbenika može se uočiti kako je etnogeneza Hrvata tema koja je u udžbenicima često prolazila kroz prilagođavanja i promjene, ovisno o ideološko-političkim ciljevima. Slavenske teorije predstavljene su u gotovo svim udžbenicima, iznimka je jedino Jakićev udžbenik iz 1942. godine. U razdoblju kraja Habsburške monarhije, zatim Kraljevine Jugoslavije, te socijalističke Jugoslavije do sredine 1970-tih u udžbenicima prevladava model čistog slavizma, dok u razdoblju NDH, socijalističke Jugoslavije od sredine 1970. i u

⁹⁴ Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1987, 40-41.

⁹⁵ Lujo Margetić, „Hrvatska država u doba narodnih vladara“, *Hrvatska i Europa, svezak I.: Srednji vijek (VII-XII stoljeće)*, ur. Ivan Supičić, (Zagreb: Nakladni zavod matice hrvatske, 1997), 200.

⁹⁶ Posavec, Medić, 1997, 37.

⁹⁷ Neven Budak, Marija Mogorović-Crljenko, *Povijest 6, udžbenik za 6. razred osnovne škole*, (Zagreb: Profil internacional, 2001), 19.

⁹⁸ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 48.

⁹⁹Isto, 45.

samostalnoj Hrvatskoj iznosi se model kroatističkog slavizma, no uz njega se u udžbenicima Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić navode i ostale teorije koje su se oblikovale u historiografiji. Neslavenskim je teorijama više pozornosti pridavano u razdobljima NDH i RH. Jedini udžbenik u kojem su Hrvati opisani kao izvorni „neslaveni“ je Jakićev iz 1942. godine. Prostor naseljavanja Hrvata u udžbenicima je prikazan različito. U svim je udžbenicima neosporno je naseljavanje Hrvata na prostor kneževine Hrvatske (područje od Raše do Cetine), te tzv. Panonske ili Posavske Hrvatske, dok o oblastima tzv. Crvene Hrvatske (neretljanska kneževina, Zahumlje, Travunja, Duklja) i istočnoj granici Hrvatske, udžbenici pišu neujednačeno.

3. Pokršćavanje i razvoj kršćanstva u prvim stoljećima

Uz tzv. feudalni društveni poredak pripadnost kršćanstvu najvažnija je karakteristika europskog srednjovjekovlja. Kao i većina događaja i procesa u hrvatskom ranom srednjem vijeku, pokršćavanje je tema koja ima mnogo nepoznanica i nagađanja, prvenstveno opet zbog nedostatka izvora. Izvori iz kojih se izvode različiti stavovi o pokršćavanju su uglavnom Porfirogenetovo djelo *O upravljanju Carstvom*, u kojem se kaže kako je car Heraklije pozvao Rim da pošalje misionare u Dalmaciju i Ilirik, te Toma Arhidakon po kojem se Hrvati doseljuju, ne kao pogani, već kao krivovjerci. Također su u rasvjetljavanju ove problematike važni materijalni ostaci poput pronađenih grobova, krstionice kneza Višeslava, sarkofaga Ivana Ravenjanina i drugi.¹⁰⁰ Analiziranjem i tumačenjem materijalnih ostataka i izvora u historiografiji razvila su se različita mišljenja o pokršćavanju Hrvata. U starijoj je historiografiji proces pokršćavanja opisivao kao relativno kratkotrajan proces tokom kojeg su pokršćeni svi Hrvati. Dobar primjer je Klaić koji je o pokršćavanju napisao: „U to se kršćanski svećenici, poslani iz Rima i Carigrada, razasuše po čitavoj zemlji hrvatskoj, naviještajući narodu vjeru Božju. Hrvati prihvatise rado vjeru kršćansku, i tako domala sav narod zavrigne svoje stare poganske bogove, te prione uz novu vjeru i novi red.“¹⁰¹ U novijoj je pak historiografiji (Budak, Goldstein, Šanjek, Raukar) pokršćavanje prikazano kao rezultat mukotrpnog stoljetnog oblikovanja kršćanskog mentaliteta.¹⁰² Pozabavit ću se i osnivanjem hrvatske biskupije, budući da se ono spominje u većini udžbenika. I kod ove teme prisutna su različita historiografska mišljenja, što ima odraz u udžbenicima. Stav prema pokršćavanju i statusu Crkve u Hrvatskoj u udžbenicima iz različitih razdoblja, za različitih ideologija, prilično se razlikuje, pa ću dio rada posvetiti načinima na kojima je opisivana Crkva u različitim razdobljima. To se osobito odnosi na pripadnost hrvatske Crkve katolicizmu, što je isticano u samostalnim razdobljima Hrvatske, te „uzdizanje“ slavenskog bogoslužja i glagoljaštva u prvoj i drugoj Jugoslaviji.

3.1. Pokršćavanje Hrvata

Iz udžbenika izdanih tokom 20. stoljeća možemo pratiti razvoj stavova o pokršćavanju Hrvata. Tako je do otprilike polovice stoljeća u udžbenicima prihvaćenije mišljenje po kojem

---

¹⁰⁰ Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, (Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995), 229-236.

¹⁰¹ Vjekoslav Klaić, *Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, svezak I. (Zagreb: Tisak i naklada L. Hartmana, 1899), 35.

¹⁰² Franjo Šanjek, „Crkva i kršćanstvo,“ *Hrvatska i Europa, kultura, znanost i umjetnost, sv 1. Srednji vijek (VII-XII. Stoljeće)*, (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1997), 220.

su Hrvati kršćanstvo primali od latinskog svećenstva iz dalmatinskih gradova. Šišić, iako je u svojim kasnijim historiografskim djelima zastupao tezu o kasnijem pokrštavanju Hrvata, koje je doveo u vezu sa stvaranjem franačke državne organizacije na području Dalmacije,¹⁰³ u udžbeniku piše da je Dalmatinska Hrvatska pokrštena djelovanjem svećenika iz dalmatinskih gradova. On navodi kako je nakon uspostave splitske nadbiskupije, na čelu s Ivanom Ravenjaninom došlo do „življeg“ prelaska Slavena, naročito Hrvata, na kršćanstvo.¹⁰⁴ On također navodi kako su se tada Hrvati zakleli kako „...ne će nikad napadati kršćana, to jest Latine i bizantsko carstvo, a za izmjenju dobiše (...) zavjetak od pape, da će im, ako bi ih kada napao koji strani narod, Bog biti osvetnik...“¹⁰⁵ Šišić upozorava kako nije čitav hrvatski narod kršten ovim putem, tako pokrštenje stanovništva tzv. Posavske Hrvatske pripisuje Francima za trajanja njihovog vrhovništva nad tim područjem.¹⁰⁶ A svršetak poganstva na cijelom hrvatskom području smješta na kraj 9. stoljeća radom učenika Konstantina i Metoda.¹⁰⁷ Ostali udžbenici koji kao glavni izvor širenja kršćanstva navode dalmatinske gradove manje su opširni, poput Hoića koji piše kratko kako je iz Salone prenesena nadbiskupija u Split, te da su latinski svećenici širili kršćanstvo među Hrvatima.¹⁰⁸ Srkulj i Šiller opisuju pokrštavanje vrlo slično Šišiću, no Srkulj za razliku od Šišića osnutak hrvatske biskupije u 9. stoljeću pripisuje Francima.¹⁰⁹ Klaić u odjeljku koji se bavi pokrštavanjem Hrvata navodi bizantske careve Heraklija i Konstantina IV. koji su slali kršćanske svećenike koji su „lako odvojili Hrvate od poganske vjere.“¹¹⁰ Jakić također u svojim udžbenicima najveću važnost u pokrštavanju daje radu latinskih svećenika, te zastupa mišljenje da su Hrvati brzo nakon doseljenja prešli na kršćanstvo.¹¹¹ On se prvenstveno bavi pokrštavanjem tzv. Bijele Hrvatske, za koju kaže kako su tamošnji Hrvati „...brzo prihvatili kršćansku vjeru, a s njom i kršćansku prosvjetu,“¹¹² a najveće zasluge u pokrštavanju poganskih Hrvata daje opatu Martinu i splitskom nadbiskupu Ivanu iz Ravene.¹¹³ Antoljak se oslanja na Porfirogenetovo pisanje koje kaže kako je pokrštavanje počelo za kneza Porge, i postupno se nastavljalo do početka 9.

---

¹⁰³ Tomislav Popić, „Kristijanizacija Hrvata i ninska biskupija,“ *Lucius*, 1 (2002): 87.

¹⁰⁴ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 31.

¹⁰⁵ Isto, 31.

¹⁰⁶ Isto, 34.

¹⁰⁷ Isto, 31.

¹⁰⁸ Hoić, *Opća povjesnica*, 1907, 172.

¹⁰⁹ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 150.

¹¹⁰ Klaić, *Hrvatska povjesnica*, 1984, 9.

¹¹¹ Živko Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca, dio I, od najstarijih vremena do kraja XV stoljeća*, (Zagreb: naklada "Narodne knjižnice," 1926), 56.

¹¹² Živko Jakić, *Povijest Jugoslavije s općom historijom, dio I*, (Zagreb: Komisiona naklada Narodne knjižnice, 1935), 18.

¹¹³ Isto, 18.

stoljeća.¹¹⁴ On još objašnjava kako je simbioza između Hrvata i starosjedioca bila povezana s pokrštenjem Hrvata djelovanjem latinskog svećenstva iz dalmatinskih gradova.¹¹⁵

U nekim se udžbenicima naglašava kako se struka ne slaže oko problematike pokrštavanja Hrvata. U udžbeniku Barada-Katić-Šidak iznose se dvije teorije: dalmatinska i franačko-akvilejska. Po dalmatinskoj, kojoj je Barada skloniji, Hrvati su počeli primati kršćanstvo po dolasku 641. godine od strane latinskog svećenstva iz dalmatinskih gradova, osobito iz Splita gdje je bila nadbiskupija pod kojom je bila gotovo cijela tzv. Primorska Hrvatska. To je pokrštavanje po Baradi trajalo do početka 9. stoljeća. Po drugoj teoriji, franačko-akvilejskoj, pokrštavanje su proveli Franci na početku 9. stoljeća, preko Akvilejske patrijaršije, kad su imali vlast nad hrvatskim područjima.¹¹⁶ Udžbenik Olge Salzer iz 1960. godine navodi slično, mada kraće, kako postoje dva mišljenja: prvo, da se pokrštavanje provodilo već od polovice 7. stoljeća iz dalmatinskih gradova, te drugo, da se provodilo za franačke vlasti,¹¹⁷ makar se proučavanjem ranijeg udžbenika Olge Salzer dobiva dojam da su samo da su samo Franci pokrštavali Hrvate.¹¹⁸

Suvremeni udžbenici i većina udžbenika za socijalističke Jugoslavije daju zasluge u pokrštavanju Hrvata latinskom svećenstvu iz dalmatinskih gradova, te uglavnom navode da je upoznavanje Hrvata s kršćanstvom i kršćanskom kulturom započelo nakon doseljenja, prilikom kontakta sa starosjediocima, tokom kojeg je vjerojatno dolazilo do pokrštavanja.¹¹⁹ No razlike su u masovnosti tog pokrštavanja. U udžbeniku Budak-Crljenko piše kako takvo pokrštavanje nije bilo masovno, već se najčešće događalo ako bi pojedinac preselio u grad ili prilikom sklapanja braka s kršćanskom osobom.¹²⁰ Ti udžbenici ipak zasluge za masovnije prelaske Hrvata na kršćanstvo pripisuju radu franačkih misionara. Tako Babić piše da su knez i plemstvo počeli primati kršćanstvo i franačke običaje nakon što su morali priznati franačko vrhovništvo,¹²¹ Makek navodi kako jači kršćanski život počinje radom franačkih misionara.¹²² U udžbeniku Adamček-Makek piše kako su južne Slavene pokrštavali bizantski i franački svećenici,¹²³ u udžbeniku Drašković-Goričan piše kako su Hrvate i Slovence pokrštavali

---

¹¹⁴ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 16.

¹¹⁵ Isto, 16.

¹¹⁶ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 18.

¹¹⁷ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 28.

¹¹⁸ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 29.

¹¹⁹ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 38; Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 48.

¹²⁰ Budak, Crljenko-Mogorović, *Povijest 6*, 2001, 22.

¹²¹ Babić, 1949, 123.

¹²² Ivo Makek, *Povijest: za šesti razred osnovne škole*, (Zagreb: Školska knjiga, 1993), 39.

¹²³ Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1987, 27.

franački i bavarski svećenici.¹²⁴ Suvremeni udžbenici su mnogo detaljniji i opširniji, oni, kao i suvremena historiografija, pokrštavanje opisuju kao višestoljetan proces, tokom kojeg je kršćanstvo do Hrvata dopiralo iz različitih pravaca. U udžbeniku Budak-Crljenko piše kako su za vrijeme svog vrhovništva nad hrvatskim područjem, kao i nad ostalim kojima su vladali, Franci sustavno provodili kristijanizaciju. Zato su za vrijeme kneza Borne, početkom 9. stoljeća, u Hrvatsku slali svećenike iz Italije koji su pokrtili vladara i plemstvo, a potom su uz pomoć domaćeg svećenstva pokrštavali ostalo stanovništvo.¹²⁵ Udžbenici Petrić-Ravančić, Posavec-Medić još pišu kako su nakon franačkih misionara stizali i benediktinci koji su sa sobom donijeli zapadne kulturne utjecaje.¹²⁶ Petrić-Ravančić pišu i kako je zanimljivo da se poklapa val franačkog pokrštavanja hrvatskih prostora s vremenom organiziranja prve hrvatske državne zajednice.¹²⁷ U istom tonu piše udžbenik Posavec-Medić, te još detaljnije opisuje kako do masovnijeg pokrštavanja nije moglo doći bez čvršće središnje vlasti, što nije ostvareno do franačkog vrhovništva nad hrvatskim prostorima, a sveobuhvatniji proces pokrštavanja bio je istovremen sa stvaranjem prve hrvatske kneževine.¹²⁸

Kako su naveli neki udžbenici, ova pokrštavanja nisu obuhvatila sve hrvatske prostore, veoma je poznata po poganstvu bila Neretljanska kneževina koja se čak zbog toga naziva Paganija. Već Šišić piše kako su se plemena na jugu u gornjoj Dalmaciji najdulje otimala kršćanstvu,¹²⁹ o Neretljanima piše i da su za slabog cara Mihaela II. Mucavca „otpalili od Carigrada, a neki se, smatrajući svoje krštenje znakom podložništva, dapače opet povrate poganstvu, da bi izbrisali taj biljeg dojakošnjih sveza s Carstvom.“¹³⁰ I Jakić Neretljane spominje kao „smione pomorce koji se dugo vremena nisu htjeli pokrstiti.“¹³¹ Udžbenici koji pišu o pokrštavanju Neretljana (Šišić, Budak-Crljenko, Makek, Posavec-Medić, Mirošević-Šanjek-Mijatović, Petrić-Ravančić) navode da su ih pokrtili misionari iz Bizanta po naredbi bizantskog cara Bazilija I. koji je obnovio vlast na istočnoj obali Jadrana, a njihovo pokrštavanje su provodili učenici Konstantina i Metoda.¹³² Ovi udžbenici pokrštavanjem Neretljana smatraju kristijanizaciju Hrvata okončanom, što pokazuje kako su u tim

---

¹²⁴ Blagota Drašković, Branko Goričan, *Povijest, za osnovno opće obrazovanje odraslih*, (Zagreb: Školska knjiga, 1973), 28.

¹²⁵ Budak, Crljenko-Mogorović, 2001, 22.

¹²⁶ Hrvoje Petrić, Gordan Ravančić, *Povijest 2, udžbenik iz povijesti za drugi razred gimnazije*, (Zagreb: Meridijani, 2003), 49.

¹²⁷ Isto, 49.

¹²⁸ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 39.

¹²⁹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 31.

¹³⁰ Isto, 42.

¹³¹ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 18.

¹³² Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 49; Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 39.; Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1987, 27.; Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 49.; Budak, Crljenko-Mogorović, *Povijest 6*, 2001, 23.

udžbenicima Neretljani prikazivani kao Hrvati. Udžbenik Mirošević-Šanjek-Mijatović njihovo pokrštavanje navode trećom završnom razom dugotrajnog procesa započetog nakon doseljavanja koji je završio krajem 9. stoljeća. I udžbenici koji ne pišu o pokrštavanju Neretljana navode kao kraj procesa pokrštavanja rad sljedbenika sv. Konstantina i Metoda.

3.2. Slavensko bogoslužje

Gotovo svi udžbenici obrađuju život i djelovanje braće Konstantina i Metoda i njihovih sljedbenika, no u ovom radu ću se samo pozabaviti kako su udžbenici pisali o njihovom utjecaju na društvo i kulturu Hrvata, odnosno Južnih Slavena. Glagoljaštvu je još Vatroslav Jagić dao šire značenje u borbi protiv tuđeg svećenstva i dominacije, i u Kraljevini Jugoslaviji je opisivao kao pokret koji je pružao otpor stranim utjecajima koji su ugrožavali hrvatsku, odnosno slavensku narodnu tradiciju.¹³³ Udžbenici ga redom ocjenjuju pozitivnim, kao nešto što je znatno doprinijelo kulturnom razvoju Hrvata odnosno Južnih Slavena, čak su mu skloni i udžbenici koji općenito kršćanstvo prikazuju negativno. Udžbenici iz razdoblja Kraljevine Jugoslavije i socijalističke Jugoslavije više nego udžbenici u ostalim razdobljima ističu kulturni značaj slavenskog bogoslužja i glagoljice. Tako na primjer Jakić piše kako su osnova hrvatske prosvjete bila glagoljsko pismo i slavenske crkvene knjige,¹³⁴ a udžbenik Makek-Adamček Konstantina i Metoda naziva slavenskim prosvjetiteljima, čijom je zaslugom utemeljeno slavensko bogoslužje, slavenska pismenost, književnost, graditeljstvo, to jest, utemeljena je slavenska kultura.¹³⁵ I u udžbenicima iz ostalih razdoblja slavenskom bogoslužju i pismu dano je dosta značenja i prostora, pogotovo se ističe važnost glagoljice, no ipak manje u odnosu na udžbenike iz obje Jugoslavije. Udžbenici uglavnom pokrštavanje od strane Konstantinovih i Metodovih učenika prikazuju kao završnu fazu pokrštavanja kojom se kršćanstvo u hrvatskim područjima učvrstilo. Slavenskom bogoslužju, pismu i kulturi daju različita značenja. Jedno od najčešćih, prisutnih u mnogo udžbenika izdanih u svim razdobljima osim NDH i RH, njegovo je značenje u borbi protiv tuđinskih utjecaja. Tako Šiller ističe nevoljkost primanja kršćanstva od strane tuđinskih misionara koji su čak morali koristiti oružje u pokrštavanju,¹³⁶ no za razliku od njih, sljedbenike Konstantina i Metoda su primili „... s velikom ljubavi, i prigrlili Kristovu vjeru, a to stoga što su im oni govorili o Bogu u njihovom slavenskom jeziku, službu božju služili isto tako slavenskim jezikom i s

---

¹³³ Josip Bratulić, „Glagoljaštvo i glagolizam kod Hrvata i Slovenaca,“ *Kolo* 19 (2009): 159.

¹³⁴ Jakić, 1926, 58.

¹³⁵ Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1987, 28.

¹³⁶ Šiller, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1925, 17.

njima postupali kao pravi Kristovi ljudi.¹³⁷ Udžbenik Drašković-Goričan također im daje najviše zasluga za razvoj Slavena u tom razdoblju jer ih je narod primao radije nego ostale svećenike, te se uz kršćanstvo širila i pismenost, pa je njihov rad doveo do konačnog učvršćenja kršćanstva među Južnim Slavenima.¹³⁸ Šišić slavensko bogoslužje i glagoljicu smatra iznimno važnim, jer je s njima „...hrvatstvu osigurano da u sjeverozapadnom kraju Balkanskog poluotoka živi kao kulturna jedinica, tuđinska kulturna najezda, naročito latinizacija, nikad ga više ne će goloruka zateći.“¹³⁹ Slično piše i udžbenik Matković-Drašković-Stančić koji objašnjava značaj glagoljice kao narodnog pisma, često zvanog i „hrvatskim“ pismom, koje je postalo temelj hrvatske kulture, i koje je „...stoljećima bilo snažna brana i oružje protiv odnarođivanja, posebno u najzapadnijim dijelovima Hrvatske (Istri)“¹⁴⁰

Nekoliko udžbenika pak negativno ocjenjuje veću povezanost hrvatskih vladara s latinskim svećenstvom. Babić navodi kako se slavensko bogoslužje počelo širiti i u Hrvatskoj za vrijeme kneza Branimira. Piše kako je dio Metodovih sljedbenika utočište našao i na hrvatskim prostorima, no knez i plemstvo su tada već bili previše povezani s Latinima za pravi prodor narodnog jezika u crkvu i politiku.¹⁴¹ U još jednom svom udžbeniku slično ocjenjuje stav hrvatskih vladara prema slavenskom bogoslužju: „...hrvatski vladari nisu znali pravo ocijeniti važnost slavenske službe božje, koja se poslije smrti Metodove (885.) širi i po Hrvatskoj.“¹⁴² Prelog ističe da u Hrvatskoj slavensko bogoslužje nikad nije steklo priznanje od strane države, da je uvijek latinska Crkva imala veću moć i ugled kod hrvatskih vladara, a narodna Crkva je samo „...sad više, sad manje bila dopuštena.“¹⁴³ No ona je imala veliki kulturni utjecaj, i bila je „...snažno oružje kojim se narodna svijest borila protiv latinizma i tuđinštine,“¹⁴⁴ što prema njemu pokazuje velika mržnja koju je latinsko svećenstvo pokazivalo prema slavenskom bogoslužju.¹⁴⁵

3.3. Hrvatska biskupija

U većini udžbenika spominje se i Hrvatska biskupija, no kako se historiografija razilazila u stavovima tko ju je, kako i kada osnovao, to se odražava i u udžbenicima. Šišić piše kako je

---

¹³⁷ Isto, 18.

¹³⁸ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje odraslih*, 1973, 85.

¹³⁹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 49.

¹⁴⁰ Isto, 19.

¹⁴¹ Babić, *Povijest*, 1949, 136.

¹⁴² Babić, *Pregled istorije Južnih Slavena*, 1933, 5.

¹⁴³ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1920-1921, 27.

¹⁴⁴ Isto, 27.

¹⁴⁵ Isto, 27.

Hrvatska biskupija osnovana vjerojatno za vrijeme kneza Trpimirova ili njegova sina Krešimira, kad je snaga hrvatske države narasla „...toliko, da je stala težiti za crkvenom samostalnošću, jer spljetska nadbiskupija ipak je bila ... izvan teritorija hrvatskog.“¹⁴⁶ Ona je po Šišiću osnovana bez odobrenja pape i splitskog nadbiskupa, što je, kako piše Šišić, kasnije imalo teške posljedice.¹⁴⁷ U udžbeniku Posavec-Medić također se objašnjava kako je osnivanje hrvatske biskupije za vrijeme Trpimira dokaz tadašnje velike snage hrvatske države.¹⁴⁸ Srkulj je za razliku od Šišića smatrao da su Ninsku biskupiju osnovali Franci početkom 9. stoljeća, te da je papa odobrio njeno osnivanje. Tako o hrvatskoj biskupiji Srkulj piše da je obuhvaćala „svu zemlju od Raše do Vrbasa i Cetine, a podređena je bila papi rimskom.“¹⁴⁹ U udžbeniku Salzer-Mali piše da su je osnovali Franci, te da je bila izravno podvrgnuta papi.¹⁵⁰ U udžbeniku Drašković-Matković-Stančić ne piše direktno da su je Franci osnovali, no spominje se kako je Crkva u Hrvata postala organizirana snaga u vrijeme franačke vlasti.¹⁵¹ Prevladavajuće je mišljenje o osnutku Hrvatske biskupije ono Mihe Barade, koji njen osnutak povezuje s Focijevim raskolom iz 60-tih godina 9. stoljeća.¹⁵² Osim u njegovom udžbeniku, Baradin stav prisutan je i u udžbenicima Jakića, Antoljaka, Petrić-Ravančić. U tom raskolu dalmatinski gradovi stali su na stranu Bizanta, dok su Hrvati ostali vjerni papi, zbog toga je osnovana nova biskupija, hrvatska, koja je bila neovisna o Splitskoj nadbiskupiji.¹⁵³ Još nekoliko autora spominje Hrvatsku biskupiju, no ne bave se pitanjem tko ju je osnovao. Tako na primjer Jakić piše kako Hrvati nisu htjeli priznati nadležnost splitskog nadbiskupa, nego su imali u Ninu svog hrvatskog biskupa koji se pokoravao papi.¹⁵⁴ Šiller piše kako hrvatski biskup nije imao svog stalnog sjedla, već je isprva bio uz bana kao njegov kancelar, dok je kasnije dobio svoje stalno sjedište u Ninu.¹⁵⁵

3.4. Slika kršćanstva u udžbenicima

Kako udžbenici promatrani u ovom radu potječu iz različitih državnih organizacija i pisani su pod utjecajem različitih ideologija, u njima se mogu primijetiti određene karakteristike vezane uz način prikazivanja kršćanstva. U udžbenicima izdanima još za Habsburške

---

¹⁴⁶ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 44.

¹⁴⁷ Isto, 44.

¹⁴⁸ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 41.

¹⁴⁹ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 150.

¹⁵⁰ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 30.

¹⁵¹ Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja*, (Zagreb: Školska knjiga, 1990), 19.

¹⁵² Budak i Raukar, 2006, 69.

¹⁵³ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 50.

¹⁵⁴ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 30.

¹⁵⁵ Šiller, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1925, 18.

Monarhije hrvatska povijest se promatra zasebno pa je i pokrštavanje Hrvata tema koja je samostalna i koja se ne miješa s pokrštavanjem drugih naroda. U udžbenicima izdanima za vrijeme Kraljevine Jugoslavije pokrštavanje se u većini promatranih udžbenika obrađuje zajednički s pokrštavanjem drugih južnoslavenskih naroda, naročito Srba. Ovi udžbenici negativno komentiraju događaje koji su utjecali na vjersko udaljavanje Srba i Hrvata, također negativno i neprijateljski promatraju tuđinske utjecaje na južnoslavenske narode, što je karakteristika i udžbenika iz razdoblja Habsburške Monarhije. Naglašava se zajednička povijest, vrijednost narodne crkve, narodnog jezika i kulture, te otpor tuđinskim utjecajima. U nekoliko udžbenika izdanih u razdoblju NDH opet se hrvatska povijest opisuje samostalno pa time i pokrštavanje i razvoj kršćanstva u Hrvatskoj. Naglašava se pripadnost Hrvatske zapadnoj kulturi, pa tako na primjer Jakić krštenje smatra najvažnijim događajem starije hrvatske povijesti, te piše kako su Hrvati primili kršćanstvo iz Rima koje ih je vezalo za Zapadnu Europu.¹⁵⁶

Karakterističan je bio način prikazivanja kršćanstva u udžbenicima izdanim za vrijeme socijalizma. Svi oni imaju nekoliko zajedničkih obilježja nastalih pod utjecajem komunističke ideologije. Jugoslavenski udžbenici jako puno prostora daju organiziranju društva, razvoju društvenih odnosa, a kršćanstvu daju veliku ulogu u organizaciji i razvoju društva. Udžbenik Olge Salzer objašnjava zašto su nakon doseljavanja Hrvatska plemena u prvo vrijeme ostala poganska; „...jer kršćanska religija sa svojom klasnom ideologijom za tadašnje društvo još nije bila potrebna.“¹⁵⁷ Neki udžbenici naglašavaju političku, osvajačku ulogu kršćanstva, pomoću kojeg su stranci nastojali učvrstiti svoju vlast. Tako u udžbeniku Salzer-Mali piše: „...pomoću kršćanstva i svećenstva mogli su Franci lakše držati narod u pokornosti i nametati mu različite daće.“¹⁵⁸ Udžbenik Matković-Drašković-Stančić piše: „...pomoću kršćanstva se učvršćivala bizantska, to jest franačka vlast nad južnoslavenskim narodima.“¹⁵⁹ Zatim slično udžbenik Drašković-Goričan: „...nastojali su pomoću kršćanstva nastojali učvrstiti franačku to jest bizantsku vlast (...) no narod se opirao jer nije razumio propovijedanja na grčkom i latinskom, a primanje je donosilo razne namete.“¹⁶⁰ Udžbenik Makek-Drašković-Salzer: „franački i bizantski vladari smatrali su svojom dužnošću privesti ih kršćanstvu, no uz pomoć vjere nastojali su uspostaviti nad njima svoju vlast.“¹⁶¹ Udžbenici uz to ističu i ulogu kršćanstva u razvoju klasnog društva, promatraju ga kao sredstvo kojim su vladari

---

¹⁵⁶ Isto, 74.

¹⁵⁷ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 26.

¹⁵⁸ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 29.

¹⁵⁹ Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 11.

¹⁶⁰ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje odraslih*, 1973, 85.

¹⁶¹ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 13.

opravdavali svoju vlast i podčinjavali podanike. Evo nekoliko primjera. Udžbenik Makek-Adamček piše: "Slavenska vjera nastala u rodovskom društvu nije odgovarala klasnom društvu i državi, pa su slavenski vladari nastojali pokrstiti podanike."¹⁶² Udžbenik Makek-Drašković-Salzer piše slično: „...biskup Hrvata i njegovi svećenici doprinosili su svojim učenjem jačanju vlasti hrvatskog kneza kao što su to župani, velikaši, vojnici činili svojim oružjem."¹⁶³ I udžbenik Matković-Drašković-Stančić donosi istu misao: „...pokršćavanje se događa u vrijeme formiranja klasnog društva i pojave prve državne organizacije. Ono je doprinijelo učvršćivanju vladajuće klase,"¹⁶⁴ te „...knezovi, župani i rodovske starješine prihvaćali su novu vjeru koja je naučavala da sva vlast potječe od Boga."¹⁶⁵ Iz ovih primjera vidljivo je kako se stvara negativna slika kršćanstva, koje je prikazano kao oruđe za nametanje što strane što domaće vlasti. Udžbenici ipak kršćanstvu pridaju veliko kulturno značenje budući da su pomoću njega slavenski narodi došli u kontakt s kulturom i pismenošću. Pogotovo se to odnosi na veoma blagonaklon stav prema slavenskom bogoslužju.

U udžbenicima izdanima nakon osamostaljenja Hrvatske mnogo je prostora dano temi pokršćavanja. Objektivno i bez zamjetnih ideoloških predznaka iznose se dosadašnja razmišljanja struke o ovoj temi. Iznimka je Makekov udžbenik iz 1993. godine koji je dramatičniji u odnosu na ostale promatrane udžbenike. On u ovom udžbeniku o pokršćavanju piše kao o presudnom događaju hrvatske povijesti jer su njime Hrvati „...ušli u zajednicu europskih kršćanskih naroda u kojoj su ostali do danas. Hrvati su prihvatili kršćanstvo i postali sastavni dio tadašnje Europe i njene kršćanske uljudbe."¹⁶⁶

3.5. Hrvatska u okrilju Zapadne crkve

Pripadnost Hrvatske Zapadnoj crkvi u mnogim je udžbenicima naglašeno kao bitno obilježje hrvatskog društva, bilo ono prikazano pozitivno ili negativno. Tako se u udžbenicima izdanima u obje Jugoslavije u kojima se povijest često opisuje zajednički, pokršćavanje i kršćanstvo nešto što razdvaja inače bratske narode. Tako, kad se piše o samom pokršćavanju u udžbenicima izdanima u socijalističkoj Jugoslaviji, često se može naići na sličnu rečenicu koja glasi: Slovence i Hrvate pokrstili su svećenici Rimske crkve, a Srbe,

---

¹⁶² Makek, Adamček, *Čovjek u svom vremenu 2*, 1987, 27.

¹⁶³ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 30.

¹⁶⁴ Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 11.

¹⁶⁵ Isto, 19.

¹⁶⁶ Makek, *Povijest 6*, 1993, 39.

Makedonce, Bugare i Crnogorce svećenici Bizantske crkve.¹⁶⁷ Upravo zbog toga što je jedan dio Južnih Slavena bio pod utjecajem Zapadne, a drugi pod utjecajem Istočne crkve, u udžbenicima se naglašava važnost narodnog jezika, pisma i književnosti koja je bila zajednička svima i koja je bila sredstvo borbe protiv stranih utjecaja. S druge strane, u nekim se udžbenicima izdanima u razdoblju NDH i RH pak ističe okrenutost Hrvatske Zapadnoj crkvi i kulturi kao pozitivno, te se s pomoću katoličanstva Hrvatsku odvaja od istočnog dijela Balkana.

U nekoliko udžbenika izdanima u Habsburškoj Monarhiji i Kraljevini Jugoslaviji, kao razdoblje koje je konačno okrenulo hrvatsku Crkvu Rimu navodi se vladavina kneza Branimira. Šišić tako Branimira naziva osnivačem hrvatske nezavisnosti. On je iskazao papi političku i vjersku odanost, a papa ga je blagoslovio, što je tada značilo da ga je priznao zakonitim vladarom, a Hrvatsku nezavisnom. Šišić piše da se „...ovim činom zauvijek i stalno pridružio katoličkoj crkvi i papi rimskom.“¹⁶⁸ Prelog također slično opisuje Branimirov postupak; „...ovim se činom Hrvatska stalno pridruži katoličkoj Crkvi i papi, što postade sudbonosnim za čitav danji život Hrvatske.“¹⁶⁹ Jakić u svom udžbeniku izdanom u NDH piše kako je hrvatska Crkva uvijek priznavala vrhovništvo rimskog pape.¹⁷⁰ On također Branimira smatra vladarom koji je „...konačno hrvatski narod združio sa zapadom udaljivši ga zauvijek od Bizanta.“¹⁷¹ Srkulj pak crkveni raskol i hrvatsko okretanje Rimu promatra kao čin koji je odvojio Hrvate i Srbe: „...u Trpimirovo i Domagojevo vrijeme pada crkveni raskol koji je silno utjecao na Hrvate same, a da ne pominjemo činjenicu da je odvojio jednokrvnu braću Hrvate i Srbe.“¹⁷² Prelog piše kako je u 9. stoljeću „...bačen ugarak vjerskog trvenja i razdora u sve dotle gotovo zajedničku kuću Hrvata i Srba. Jedni odoše Rimu, a drugi Carigradu.“¹⁷³ U kasnije izdanim udžbenicima Branimir je prikazan kao prvi nezavisni hrvatski knez, koji se oslonio na papu koji ga je priznao za kneza, no ne naglašava se kako se ovim potezom Hrvatska okrenula Zapadnoj crkvi.

Analizom udžbenika primjećuje se utjecaj različitih historiografskih stavova, ali i ideološko-politički utjecaji. Različiti historiografski ogleđi očituju se u tezama o pokršćavanju, i u stavovima o osnivanju Ninske biskupije. Do socijalističke Jugoslavije većina udžbenika je ili kao jedinu verziju ili kao vjerojatniju iznosila tezu o ranijem pokršćavanju

---

¹⁶⁷ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu* 2, 1981, 19.

¹⁶⁸ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 48.

¹⁶⁹ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena, 1920-1921*, 27.

¹⁷⁰ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 56.

¹⁷¹ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 78.

¹⁷² Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 151-152.

¹⁷³ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena, 1920-1921*, 32.

Hrvata djelovanjem svećenstva iz dalmatinskih gradova. U jugoslavenskim je udžbenicima mahom iznošena teza o pokrštavanju djelovanjem franačkih misionara. Također, u udžbenicima iz svih razdoblja, osim RH, pokrštavanje je simplificirano, pa se dobiva dojam da je riječ o razmjerno kratkom i jednostavnom činu. Iznimka je doduše Šišić, i donekle Barada, koji ipak sam proces pokrštavanja nisu prikazivali toliko šturo i plošno. Tek se u udžbenicima iz RH (iznimka su Makekovi udžbenici) pokrštavanje opisuje na suvremen način: prikazuju se različiti centri širenja kršćanstva, te složenost i dugotrajnost tog procesa. Iz ovog poglavlja može se primijetiti i da su Neretljani izjednačeni s Hrvatima, budući da se u promatranim udžbenicima kao završetak pokrštavanja Hrvata prikazuje pokrštavanje Neretljana, što učvršćuje stav opisan detaljnije u prethodnom poglavlju, kako je prostor Neretljanske kneževine prikazivan prostorom prvenstveno hrvatskog naseljavanja. Ideološko-politički utjecaji vidljivi su ponajviše u načinu prikazivanja slavenskog bogoslužja i pripadnosti Hrvata Katoličkoj crkvi. Glagoljaštvo poseban značaj dobiva u udžbenicima izdanima u obje Jugoslavije, kao i u promatranim udžbenicima iz Habsburške Monarhije, što pokazuje tadašnji opći projugoslavenski trend. Slavensko bogoslužje, odnosno glagoljaštvo u ovim je razdobljima naglašavan jer je bio poveznica s ostalim jugoslavenskim narodima, a također mu je dana velika uloga u borbama protiv tuđinskih utjecaja (Romana i latinskog svećenstva). S druge strane, u razdoblju NDH i u nekim udžbenicima iz RH (Makek, Mirošević-Šanjek-Mijatović) naglašava se pripadnost hrvatske Crkve Zapadnoj. Još jedan važan ideološki utjecaj je u opisivanju uloge Crkve u izgradnji tzv. feudalnog društva u socijalističkim udžbenicima. U njima je zapravo vrlo kratko i površno opisivan sam proces pokrštavanja, a naglašena je uloga religije i Crkve u uspostavljanju društvenih odnosa. Svi udžbenici, neovisno o razdoblju u kojem su nastali, naglašavaju veliki kulturni značaj kršćanstva i Crkve, posebice u sferi književnosti i umjetnosti.

4. Vladavina kralja Tomislava

O kralju Tomislavu je u historiografiji pisano kao o jednom od najvećih hrvatskih kraljeva, koji je bio zaslužan za njeno podizanje na status kraljevine, teritorijalno širenje, i uređivanje unutarnjih prilika. Izvori o Tomislavu su veoma oskudni, no unatoč tome historiografi su Tomislava opisivali kao jednog od najistaknutijih narodnih vladara,¹⁷⁴ a u različitim je razdobljima dobivao različite uloge. Slika o njemu oblikovana je u 19. stoljeću radovima Račkog, Kukuljevića i ostalih tadašnjih historiografa.¹⁷⁵ On je pobijedio Mađare i, po tadašnjoj historiografiji, utvrdio granicu na Dravi, što ga je u 19. stoljeću, učinilo „...snažnom moralnom podrškom hrvatskoj borbi protiv agresivne mađarske politike.“¹⁷⁶ U Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji, dana mu je još jedna važna uloga - zbog pružanja podrške srpskom knezu u sukobu s Bugarskom, Tomislav je postao simbol uspješne suradnje Hrvata i Srba, što je posebice bilo uočljivo 1925. na proslavama tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva.¹⁷⁷ A ta njegova uloga prenesena je i u drugu Jugoslaviju. U Republici Hrvatskoj Tomislav više nije jugoslavenski, već isključivo hrvatski povijesni velikan. Tomislavova slika kao isključivo hrvatskog velikana očituje se u Makekovu udžbeniku iz 1993., gdje njegova pomoć srpskom knezu više nije primjer suradnje Srbije i Hrvatske, već je on dobio ulogu spasitelja Srbije: „...Tomislav je spasio tada malu srpsku državu da bude možda zauvijek izbrisana s lica zemlje.“¹⁷⁸ Iako se o mnogim aspektima Tomislavove vladavine u historiografiji raspravljalo, uglavnom je vrlo rijetko izražavana sumnja u Tomislavov naslov kralja, a danas je najprihvaćenije mišljenje Budakovo. On smatra kako u Tomislavovom naslovu „...ne treba vidjeti formalni rezultat krunidbe, nego nastavak podizanja ugleda hrvatskih vladara.“¹⁷⁹ Slika o Tomislavu nije stvarana samo razvojem historiografske znanosti i analize izvora, nego se u pisanju o Tomislavu i njegovu vremenu vidi i odraz političkih okolnosti, posebice se to primjećuje u ocjenjivanju odluka splitskih crkvenih sabora, i Tomislavove uloge na njima. U 19. i početkom 20. stoljeća dio projugoslavenskih, liberalnih historiografa, protivnika politike Katoličke crkve odlukama splitskih crkvenih sabora i tadašnjoj navodnoj borbi između narodne i latinske Crkve, pridaju veliku važnost, što je bila

---

¹⁷⁴ Raukar, „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925-1995,“ u *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, (Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998), 206.

¹⁷⁵ Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, 277.

¹⁷⁶ Josip Bratulić, „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925. godine,“ *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, (Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998), 192.

¹⁷⁷ Hrvoje Gračanin, *Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. g., Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti*, (U tisku), 2.

¹⁷⁸ Makek, *Povijest* 6, 1993, 46.

¹⁷⁹ Budak i Raukar, 2006, 121.

potreba tadašnjeg vremena, a ne srednjovjekovnih povijesnih zbivanja, i što je suvremena historiografija ocijenila neumjesnim.¹⁸⁰ Većina različitih historiografskih stavova ima svoj odraz i u udžbenicima. U ovom poglavlju naglasak će biti na načinu kako su udžbenici opisivali Tomislavovu kraljevsku titulu, i naravno na splitskim crkvenim saborima i Tomislavovoj ulozi u njima.

4.1. Hrvatski kralj Tomislav

Bitna obilježja Tomislavove vladavine su njegov naslov kralja, te uspješni ratovi s Mađarima i Bugarima, u kojima je po većini historioografa proširio hrvatski teritorij. Veoma kratko ću se osvrnuti na njegova ratovanja prema promatranim udžbenicima. Udžbenici iz ranijih razdoblja (Šišić, Srkulj, Klaić, Hoić, Jakić, Prelog, Šiller, Babić, Barada, Salzer, Makek) pišu kako je u ratovima s Mađarima Tomislav utvrdio sjevernu hrvatsku granicu na Dravi, dok se tek u udžbenicima izdanima u Republici Hrvatskoj, pod utjecajem suvremene historiografije, područje kojim je zavladao ograničava na širu regiju Siska (Posavec-Medić, Petrić-Ravančić, Budak-Crljenko). Što se tiče Tomislavove vlasti nad dalmatinskim gradovima i otocima, dok su se u historiografiji vodile polemike oko ove problematike, to se u udžbenicima ne očituje. Tomislav se u svim promatranim udžbenicima naziva prokonzulom ili strategom Dalmacije. Može se primijetiti kako je u udžbenicima stvarana slika o Tomislavu kao o ujedinitelju Hrvatske, kako se pod njim okupila većina hrvatskih područja. Svi promatrani udžbenici, bez iznimke, o Tomislavu pišu kao o prvom hrvatskom kralju. Glavnim dokazom za Tomislavovu kraljevsku titulu još je u 19. stoljeću Franjo Rački smatrao pismo pape Ivana X. u kojem ga naziva kraljem.¹⁸¹ To pismo kao dokaz spominje nekolicina, mahom suvremenih udžbenika. Na primjer, u udžbeniku Mirošević-Šanjek-Mijatović: „...g. 925. papa Ivan X. u pismu upućenom Tomislavu, naziva ga kraljem tražeći od njega da se brine nad crkvom i duhovnim napretkom Hrvatske.“¹⁸² Autori pišu kako se smatra da se zbog tog pisma Tomislav vjerojatno još prije 925. proglasio kraljem, te da je ta titula bila posljedica njegovih uspješnih ratova i ulaska dalmatinskih gradova u sastav hrvatske države.¹⁸³ U udžbeniku Petrić-Ravančić objašnjeno je kako je „...Sv. Stolica tijekom cijelog srednjeg vijeka

---

¹⁸⁰ Josip Bratulić, „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925. godine,“ *Tomislav prvi hrvatski kralj*, ur. Josip Bratulić, (Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998) 192. ; Raukar, Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925-1995, *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, (Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998), 206.

¹⁸¹ Goldstein, 1995, 276.

¹⁸² Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 60.

¹⁸³ Isto, 60.

imala dobru obavještajnu službu i nije griješila u tituliranju vladara.¹⁸⁴ I udžbenik Budak-Crljenko piše kako je papino pismo pokazatelj da je Tomislava smatrao neovisnim i samostalnim vladarem.¹⁸⁵ Iako svi promatrani udžbenici Tomislava prikazuju kako kralja, zapravo malo udžbenika uopće navodi priču, kojoj je povod bio zapis u Ljetopisu popa Dukljanina, a prema kojoj se okrunio na Duvanjskom polju na državnom saboru. Šišić i Barada je navode, no izražavaju sumnju u nju. Na primjer Šišić koji piše da je vjerojatnije da se okrunio u „spljetskom okolišu,¹⁸⁶ a Barada objašnjava kako je priča o krunidbi na Duvanjskom polju izmišljotina bez povijesne osnove.¹⁸⁷ No neki autori ipak kao činjenicu iznose ovu priču (Klaić, Hoić, Srkulj 1912. i 1924.). Tako Klaić piše kako se krunio na velikom narodnom saboru na Duvanjskom polju 925. godine.¹⁸⁸ Klaić još objašnjava kako su tom prilikom uređene prilike u zemlji, birani župani, te da je ustanovljeno da kraljevska čast bude nasljedna u Tomislavovu rodu.¹⁸⁹ Svi udžbenici, osim Baradinog i Antoljakovog, Tomislavov naslov kralja opisuju kao samostalan čin, koji je bio posljedica njegove velike vojne moći i pobjeda nad Mađarima i Bugarima. Evo nekoliko primjera iz različitih razdoblja. Srkulj piše: „Zar je čudo ako se Tomislav oko g. 925. proglasio kraljem Hrvatske (*rex Chroatorum*), ta i bugarski se knez Simeon okitio carskim naslovom.“¹⁹⁰ Jakić: „Tomislav je svoje dostojanstvo odlučio dovesti u sklad sa svojom snagom, pa se oko god. 925. proglasio kraljem.“¹⁹¹ Udžbenik Drašković-Goričan: „Hrvatska je postala moćna država, a Tomislav se oko 925. proglasio kraljem.“ Udžbenik Posavec-Medić: „...bio je uspješan vladar koji je raspolagao znatnom vojnom silom, pa se počinje nazivati kraljem.“¹⁹² Jedino u udžbenicima Antoljaka i Barada-Katić-Šidak piše kako je Tomislav kraljevski naslov tražio od bizantskog cara, što mu je ovaj i pružio.¹⁹³

Mnogi udžbenici Tomislava opisuju kao tada najmoćnijeg među slavenskim vladarima. Nekoliko udžbenika navodi kako je, osim prostora tzv. Posavske i Primorske Hrvatske i dalmatinskih gradova i otoka, Tomislav pod svojom vlasti imao i prostor Neretvanske kneževine s otocima Bračem, Hvarom i Korčulom. Udžbenici Šišića, Jakića, Klaića, Hoića i Mirošević-Šanjek-Mijatović spominju da su njegovo vrhovništvo priznavali i vladari

---

¹⁸⁴ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 58.

¹⁸⁵ Budak, Mogorović-Crljenko, *Povijest 6*, 2001, 34.

¹⁸⁶ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 54.

¹⁸⁷ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 39.

¹⁸⁸ Klaić, *Hrvatska povijesnica*, 1984, 19.

¹⁸⁹ Isto, 19.

¹⁹⁰ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1912, 153.

¹⁹¹ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 29.

¹⁹² Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 43.

¹⁹³ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 39.; Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 21.

crvenohrvatskih područja, poimence se spominje Mihajlo Višević, knez Zahumlja. Klaić smatra da su Tomislavovu državu činila područja Bijele i tzv. Panonske Hrvatska, Bosne, jugoistočna Kranjska i istočna Istra.¹⁹⁴ On piše kako su Tomislava priznavali svi hrvatski i srpski vladari sve do Drine, Kosova polja i Bojane, te kako je pod sobom sjedinio sve velike i male hrvatske i srpske oblasti u jednu veliku državu koja je obuhvaćala sav hrvatski i srpski narod i sve gradove u Dalmaciji.¹⁹⁵ Barada je napisao kako je „...Tomislav je nadmoćnošću nad Mađarima i Bugarima proširio hrvatske granice i vojnim i diplomatskim putem.“¹⁹⁶ Antoljak ga naziva prvim hrvatskim kraljem, tvorcem hrvatskog državnog jedinstva i ideje nacionalne države.¹⁹⁷ Udžbenik Makek-Drašković-Salzer Tomislavovu vladavinu naziva „...prekretnicom u životu hrvatskog naroda; ujedinjenjem obiju hrvatskih država, Hrvatska je stekla jedinstveno državno područje; pripojenjem bizantske Dalmacije dobila je gradove i luke - organizirani izlaz na more, time je Hrvatska vojnički ojačala.“¹⁹⁸

Kao jedan od glavnih dokaza Tomislavove moći udžbenici navode podatak iz *De administrando imperio*, u kojem se nalazi podatak o hrvatskoj vojnoj snazi, mada Porfirogenet u svom djelu Tomislava zapravo uopće ne spominje. Udžbenici Klaića iz 1894. i 1903. godine, Hoića iz 1907., Srkulja iz 1912. i 1924. godine, Jakića iz 1926., 1935. i 1942. godine, Drašković-Goričan iz 1973. godine, navode podatak o vojnoj sili od 100 000 pješaka, 60 000 konjanika, 80 velikih i 100 manjih brodova kao činjenicu, dok udžbenici Salzer iz 1960. godine, Makek-Drašković-Salzer iz 1974., 1979. i 1981. godine, Makek-Adamček iz 1987., Makekovi udžbenici iz 1993., 1997., 2005., iznose brojku, no komentiraju kako je pretjerana. Udžbenik Petrić-Ravančić je u objašnjavanju podatka iz Porfirogenetova djela najopširniji. U udžbeniku je objašnjeno kako bi, da je taj podatak točan, hrvatska vojna sila bila veća od bizantske, no da on, iako netočan, ipak pokazuje veliku snagu tadašnje Hrvatske.¹⁹⁹

4.2. Crkveni sabori u Splitu

Tematika u kojoj se ponajviše vide ideološko-politički utjecaji Tomislavova je uloga u splitskim crkvenim saborima, na kojima je uređena crkvena organizacija u Hrvatskoj. Tomislavova vladavina nad do tada razjedinjenim prostorima koji su bili pod različitim vlastima, a time i različitim crkvenim organizacijama, dovela je do potrebe za stvaranjem

¹⁹⁴ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 27.

¹⁹⁵ Klaić, *Hrvatska povijesnica*, 1984, 19.

¹⁹⁶ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 39.

¹⁹⁷ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 21.

¹⁹⁸ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 34.

¹⁹⁹ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 57.

jedinstvene hrvatske crkvene organizacije. Na splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine upravo to je i učinjeno. Na saborima je ustanovljena nova crkvena organizacija, na čelu sa splitskim nadbiskupom, ninska, odnosno hrvatska biskupija je ukinuta i njezin je teritorij razdijeljen između dalmatinskih biskupija.²⁰⁰ Osim što vrlo različito ocjenjuju odluke sabora, udžbenici različito ocjenjuju i Tomislavovu ulogu u smjeru kojom je Hrvatska tada krenula.

U promatranim udžbenicima, koji detaljnije opisuju okolnosti u kojima se hrvatska država tada nalazila, uglavnom možemo naići na dvije verzije o tome tko je odgovoran za sazivanje sabora. Nekolicina autora drži da je sabor sazvan po želji kralja Tomislava, a dio smatra da je sazvan na zahtjev dalmatinskog i hrvatskog svećenstva. Barada opširno opisuje situaciju u kojoj se prije crkvenih sabora nalazila Hrvatska, tako piše kako je ona tada bila na granici Istočne i Zapadne crkve, a unutrašnju crkvenu organizaciju opisuje kao kaotičnu i neuređenu.²⁰¹ Barada objašnjava kako je Tomislav uredio političke prilike u državi; hrvatski prostori su ujedinjeni pod njegovom vlašću pa je želio urediti i crkvenu organizaciju. Zato je na njegov zahtjev papa poslao svoje biskupe u izvidnicu, a oni su sazvali sinodu u Splitu 925. godine.²⁰² Šišić pak piše kako su se Tomislav i knez Mihajlo obratili papi Ivanu X. da njegovi biskupi uredi crkvenu organizaciju u Hrvatskoj kako bi pokazali da prekidaju sve veze s Bizantskim Carstvom. Šišić naglašava kako su se time dalmatinski gradovi i njihovi biskupi opet vratili u okrilje Rimokatoličke crkve nakon dugo vremena.²⁰³ Udžbenici Posavec-Medić i Mirošević-Šanjek-Mijatović pišu kako je sabor sazvan na zahtjev dalmatinskih i hrvatskih biskupa.²⁰⁴ To je dojam koji se dobiva i iz većine novijih udžbenika. U njima ne piše direktno tko je zaslužan za sazivanje sabora, a Tomislavova uloga u crkvenim saborima je smanjen u odnosu na udžbenike iz ranijih razdoblja.

Nekolicina udžbenika iznosi i razloge zbog kojih su i hrvatski i splitski biskup smatrali da im pripada nadležnost nad crkvenom organizacijom u Hrvatskoj. Tako Klaić piše kako je stav ninskog biskupa Grgura bio da je „...splitski nadbiskup izgubio prava na Hrvatsku kad se odmetnuo od pape i pokorio patrijaršiji u Carigradu, a da je sam papa osnovao za Hrvate biskupiju u Ninu, posvećivao tamošnje biskupe, i odobravao rad slavenskih apostola i slavenski jezik.“²⁰⁵ Udžbenik Posavec-Medić navodi kako su Grgurovi razlozi bili i to što je njegova biskupija bila najveća i imala najviše vjernika, da je obnašao visok položaj u

---

²⁰⁰ Goldstein, 278-281.

²⁰¹ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 43.

²⁰² Isto, 43.

²⁰³ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 54.

²⁰⁴ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 43.

²⁰⁵ Klaić, *Hrvatska povijesnica*, 1984, 20.

hrvatskoj državi, pa da je taj položaj zaslužio i metropolitansku čast.²⁰⁶ Jakić piše kako se nisu htjeli ni svi biskupi dalmatinskih gradova podrediti splitskom nadbiskupu.²⁰⁷ Udžbenici Makek-Drašković-Salzer, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić pišu kako su za vrhovništvo u crkvi u Hrvatskoj i Dalmaciji bila tri kandidata: splitski nadbiskup, zadarski biskup i ninski biskup,²⁰⁸ te kako je splitski nadbiskup branio pravo svog vrhovništva između ostalog i činjenicom da u njegovoj crkvi leže kosti Sv. Dujma,²⁰⁹ što kao jedan od glavnih razloga navodi i udžbenik Budak-Crljenko. Udžbenik Petrić-Ravančić kao razlog za vrhovništvo splitskog nadbiskupa navodi to što je Split bio nasljednik antičke Salone koja je nekoć bila metropolija cijelog tog prostora.²¹⁰ Isti udžbenik zahtjev zadarskog biskupa za vrhovništvo nad Crkvom u Dalmaciji i Hrvatskoj navodi to što je Zadar bio sjedište bizantske Dalmacije.²¹¹ Udžbenik Mirošević-Šanjek-Mijatović donosi kao citat upozorenje koje su biskupi Krka, Osora, Splita, Trogira, Zadra, Stona, Dubrovnika i Kotora uputili Grguru „...neka biskup Hrvata zna da je kao i svi mi (to jest, ostali biskupi Dalmacije) podložan našoj metropolitanskoj crkvi u Splitu.“²¹²

Gledište karakteristično za stariju hrvatsku historiografiju, o sukobu latinske i narodne crkve koji je negativno utjecao na razvoj hrvatske države, izneseno je i u nekoliko udžbenika. Udžbenici Klaića, Preloga, Šillera, Jakića i Babića zauzimaju negativan stav prema latinskim svećenicima i prema odlukama donesenim na crkvenim saborima. Dva autora su najdrastičnija u stavovima; Jakić u udžbeniku iz 1926. i Babić u udžbeniku iz 1949. godine. Jakić u udžbeniku iz 1926. godine, za razliku od udžbenika iz 1942., zauzima prilično negativan stav prema latinskom svećenstvu: „Čim je bizantska Dalmacija došla pod vlast Tomislavovu, stade njeno romansko žiteljstvo umah da sije razdor u državi. Dalmatinski Latini uvijek su mrzili Slavene. Oni vole i Bizant i Veneciju negoli hrvatsku državu.“²¹³ Babić također vrlo negativno piše o događajima na splitskim crkvenim saborima. On upozorava kako je na saboru latinsko svećenstvo bilo brojčano višestruko nadmoćnije, pa su stoga mogli donositi zaključke prema svojoj volji.²¹⁴ Babićev stav prema latinskom svećenstvu vidi se i u njegovom tumačenju jedne od odluka drugog splitskog crkvenog sabora: „Latinskim biskupima bila je ninska narodna biskupija trn u oku, pa su zato podrugljivo ponudili Grguru

---

²⁰⁶ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 44.

²⁰⁷ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942. 82.

²⁰⁸ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 35.

²⁰⁹ Isto, 35.

²¹⁰ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 58.

²¹¹ Isto, 58.

²¹² Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest za drugi razred gimnazije*, 1998, 62.

²¹³ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 41.

²¹⁴ Babić, *Povijest*, 1949, 139.

da uzme sve tri nove osnovane biskupije, ako mu je malo jedna.²¹⁵ Babić je bio mišljenja da su latinski svećenici htjeli uništiti hrvatsku narodnu crkvu „...koju je narod volio, i u kojoj su bili svećenici sve domaći sinovi.“²¹⁶ I Klaić ima negativan stav prema odlukama donesenim na crkvenim saborima, pa tako piše da je tim odlukama „teško oštećena hrvatska crkva“²¹⁷, i zadan „smrtni udarac hrvatskoj narodnoj crkvi i slavenskom bogoslužju.“²¹⁸

Velik broj udžbenika mnogo pozornosti pridaje odnosu Tomislava prema latinašima, glagoljašima i njegovom stavu prema zaključcima sabora. Samo Babić u udžbeniku iz 1949. kritizira Tomislavovu politiku, dok ostatak autora ipak prema njemu zauzima ili blagonaklon ili neutralan stav. Za biskupa Grgura Ninskog Jakić piše kako je bio prijatelj i doglavnik kralja Tomislava te da je Tomislav pristajao uz narodnu crkvu, ali je iz političkih razloga u sukobu Grgura i latinskog svećenstva stajao postrance, a takav Tomislavov stav smatra promišljenim.²¹⁹ Vidimo da, iako negativno opisuje latinsko svećenstvo i zaključke crkvenih sabora, Jakić Tomislavovu politiku opisuje pozitivno. U njegovom udžbeniku iz 1942., u kojem mu je stav prilagođen tadašnjoj političkoj situaciji, i shodno tome je naklonjen zapadnoj kulturi, crkvi i smjeru u kojem je Hrvatska nakon splitskih sabora krenula, Jakić još pozitivnije opisuje Tomislavovu politiku: „Zato je Tomislav najvažniji hrvatski vladar, jer je državi politikom osigurao pravi smjer.“²²⁰ U udžbeniku iz 1935. u kojem je nesklon latinašima, Jakić piše kako je latinsko svećenstvo zaprijetilo Tomislavu crkvenim prokletstvom ako ostane na strani glagoljaša,²²¹ što navodi i Babić.²²² Babić na osnovi te prijetnje zaključuje kako je Tomislav želio da dalmatinski gradovi budu pod hrvatskim biskupom jer bi ih tako jače vezao uz Hrvatsku, no da se istovremeno bojao njihovog otuđivanja pa nije odlučno podržao biskupa Grgura.²²³ Babićeva sveukupna ocjena Tomislavove vlasti je upravo zbog njegovog odnosa prema latinskom svećenstvu lošija nego kod drugih autora. On je smatrao kako je Tomislav mogao voditi odlučniju politiku. Piše kako bi se pomoću narodne crkve „...brže ujedinili pojedini dijelovi hrvatske države, stvorila bi se narodna književnost i narodna umjetnost, a ovako su latinaši samo gledali svoju korist i u svakoj zgodnoj prilici iznevjeravali kralja.“²²⁴ Babić piše kako je Tomislav žrtvovao ninsku

---

²¹⁵ Isto, 139.

²¹⁶ Isto, 139.

²¹⁷ Klaić, *Hrvatska povjesnica*, 1984, 21.

²¹⁸ Isto, 21.

²¹⁹ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca* 1926, 41

²²⁰ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 83.

²²¹ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 30.

²²² Babić, *Povijest*, 1949, 139.

²²³ Isto, 139.

²²⁴ Isto, 139.

biskupiju, umjesto da joj pomogne da se razvije u snažnog pomagača hrvatskog vladara.²²⁵ Olga Salzer piše kako je Tomislav dalmatinske gradove želio što čvršće povezati s Hrvatskom pa je zato pristao uz zahtjev splitskog nadbiskupa.²²⁶ To je stav većine promatranih udžbenika. Udžbenik Drašković-Goričan slično opisuje Tomislavov postupak - da se povezao s latinašima kako bi pokušao trajno zadržati vlast nad dalmatinskim gradovima i otocima.²²⁷ Udžbenik Makek-Drašković-Salzer piše da Tomislav nije bio zadovoljan odlukama sabora, no da je morao na njih pristati, nadajući se da će dalmatinsko svećenstvo podupirati njegovu vlast u Dalmaciji, kako bi sačuvalo svoju vlast u Hrvatskoj.²²⁸ Udžbenik Makek-Adamček također piše kako Tomislav nije bio zadovoljan odlukama sabora, no ipak ih je priznao jer se nadao da će splitski nadbiskup podupirati njegovu vlast u Dalmaciji.²²⁹

Svi promatrani udžbenici iz druge Jugoslavije ističu materijalnu komponentu u želji dobivanja vrhovništva nad Crkvom u Dalmaciji i Hrvatskoj, što je u skladu sa socijalističkom ideologijom, čiji je fokus bio na povijesnom materijalizmu. Tako udžbenik Drašković-Goričan piše o ekonomskoj pozadini spora; da će crkvenu desetinu naplaćivati ona strana koja će imati crkvenu vlast.²³⁰ U udžbeniku je izražen stav kako je latinsko svećenstvo potpomagalo jačanju feudalne vlasti u Hrvatskoj, čvrsto se povezujući s vladajućom klasom.²³¹ I udžbenik Matković-Drašković-Stančić naglašava da je, uz prvenstvo u časti, splitski nadbiskup želio i prisvojiti prihode hrvatskog zaleđa.²³² Olga Salzer opisuje i stav naroda prema Crkvi i njenim potraživanjima; „...zaključci prvog sabora pokazuju otpor naroda protiv sve jačeg utjecaja crkve. Crkva ubire desetinu i prvi urod, a to izaziva ogorčenje naroda. Kazne, koje se propisuju ubojicama svojih gospodara, govore nam pak o klasnim sukobima, rezultatu klasne diferencijacije.“²³³

U objašnjavanju posljedica odluka splitskih crkvenih sabora udžbenici donose vrlo slične zaključke. Oni se svode na ubrzan proces integracije dalmatinskih gradova u prostor hrvatske države. Evo nekoliko primjera iz različitih razdoblja. Olga Salzer piše kako je nakon sabora ojačao utjecaj latinskog svećenstva, dok je utjecaj slavenskog svećenstva oslabio. Također piše kako su se etničke granice između gradova i slavenskog teritorija od tada počele gubiti; kako su dalmatinske biskupije širile svoju vlast na hrvatska područja, a hrvatsko stanovništvo

---

²²⁵ Isto, 139.

²²⁶ Olga Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 35.

²²⁷ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje*, 1973, 90.

²²⁸ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 35.

²²⁹ Isto, 51.

²³⁰ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje*, 1973, 90.

²³¹ Isto, 91.

²³² Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 24.

²³³ Olga Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 35.

prodiralo je u dalmatinske gradove, trgovačke veze postale su življe, slavensko zaleđe opskrbljivalo je grad poljoprivrednim proizvodima.²³⁴ Slično piše i udžbenik Drašković-Goričan i naglašava kako se sve snažnijom razmjenom robe između grada i unutrašnjosti javljaju i prvi počeci robno-novčane privrede, a i učvršćuju se tzv. feudalni društveni odnosi.²³⁵ Udžbenik Posavec-Medić piše da su odluke splitskih sabora i Tomislavova politika imale dalekosežne posljedice; širenjem dalmatinskih biskupija na hrvatski državni teritorij znatno je unaprijedio proces integracije hrvatskih zemalja podijeljenih mirom u Aachenu 812. godine.²³⁶ Jakić, za razliku od svog ranijeg udžbenika iz 1926., u udžbeniku iz 1942. zauzima suprotan stav, zaključke splitskih crkvenih sabora smatra pozitivnima za razvoj hrvatske države, pa piše: „Crkveni sabori u Splitu (u dva maha) stvorili su napokon zaključke koji su bili u skladu sa probicima crkve nego i sa državnom politikom kralja Tomislava. Njegova misao je bila: kulturna orijentacija zapadnjačka i stapanje hrvatskih pokrajina u jednu cjelinu kojoj bi središte bio Split.“²³⁷ Barada u udžbeniku iz 1941. godine zaključuje kako su Tomislavovom zaslugom uređene crkvene prilike, te da je jedinstvenom crkvenom organizacijom sačuvano i političko jedinstvo Hrvatske i Dalmacije.²³⁸

Provedenom analizom može se primijetiti kako je o Tomislavu u udžbenicima oblikovana slika kao o jednom o najvećih narodnih vladara. Iako su se o svim odrednicama Tomislavove vladavine u historiografiji vodile rasprave, to se u promatranim udžbenicima slabo primjećuje. Tomislav je u svim udžbenicima opisivao kao prvi hrvatski kralj, čija je kraljevska čast bila odraz njegove vojne moći, a legenda o krunidbi na Duvanjskom polju se kao činjenica spominje u samo nekoliko udžbenika (Klaić 1984. i 1903., Hoić 1907., Srkulj 1912. i 1924.) U udžbenicima su veoma različite ocjene Tomislavove unutarnje politike, njegovog prihvaćanja odluka splitskih crkvenih sabora. U historiografiji je dio znanstvenika, na čelu sa Šišićem osuđivao Tomislavovu unutarnju politiku. To naravno ima svoj odraz i u udžbenicima, nekoliko udžbenika iz Kraljevine Jugoslavije (Jakić 1926. i 1935., Šiller 1925, Prelog 1920.) i Babićev udžbenik iz 1949. godine, je kritičan prema odlukama sabora, no samo Babićev udžbenik direktno osuđuje Tomislavovu ulogu na crkvenim saborima. Kasniji udžbenici mnogo povoljnije pišu o samim saborima i Tomislavovoj ulozi na njima, te je prihvaćen stav da je Tomislavovom politikom ubrzan proces integracije hrvatskih zemalja.

---

²³⁴ Isto, 35-36.

²³⁵ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje*, 1973, 91.

²³⁶ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 44.

²³⁷ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 82.

²³⁸ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 43.

5. Kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka

Prelazak iz 11. u 12. stoljeće označava kraj hrvatskog ranog srednjovjekovlja, a nekoliko događaja iz ovog razdoblja ostavilo je dubok trag ne samo u hrvatskoj historiografiji, već i u kulturi i kolektivnoj memoriji. O ovom razmjerno kratkom vremenskom razdoblju od otprilike 15-tak godina stvorene su legende koje ni u sadašnjosti nisu iščezle. Mitovi i legende u imaju svoju funkciju u stvaranju, definiranju i političkom mobiliziranju nacije. Mitovi su ključni instrument kulturne reprodukcije nacija i etničkih grupa, te pružaju odgovore na pitanja kao što su: otkud nacija, tko joj pripada, tko su joj neprijatelji i gdje joj leži budućnost.²³⁹ Može se ustvrditi da su od događaja koji su obilježili kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka, u starijoj hrvatskoj historiografiji zapravo stvoreni mitovi (nasilna smrt kralja Zvonimira, pogibija Petra Snačića, Pacta conventa). Kraj hrvatskog ranog srednjovjekovlja je promatran kroz političko-ideološku situaciju s kraja 19. i početka 20 stoljeća, te stoga ne čudi da je opisivan „u rasponu od velike dramske legende o Zvonimirovoj nasilnoj smrti do ocjene o velikoj narodnoj katastrofi (Smičiklas) ili o „nesrećnom“ razvoju hrvatske historije (Šišić).“²⁴⁰ No novija hrvatska historiografija (Nada Klaić, Ivo Goldstein, Tomislav Raukar) odbacuje takav pristup, te događaje koji su imali tako snažan utisak na raniju hrvatsku historiografiju i narodnu svijest stavlja u ispravan vremensko-prostorni kontekst. Ivo Goldstein izdvaja tri tadašnja događaja prema čijim se specifičnim tumačenjima kreirala „slika o katastrofičnom kraju hrvatskog ranosrednjovjekovlja“: prvi od njih je nasilna smrt kralja Zvonimira, drugi je pogibija kralja Petra, a treći i zaključni je Kolomanovo preuzimanje hrvatske krune.²⁴¹ Raukar objašnjava kako se događaji koji su „ostavili tako dubok ožiljak na sveukupnom pisanju u Hrvatskoj“ ne razlikuju značajnije od općenitog razvoja u europskom društvu tog doba.²⁴² Koliko je kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka bio traumatičan događaj za Nadu Klaić potvrđuje i moguće ispreplitanje Petrove i Zvonimirove smrti. Ona smatra da se lik posljednjeg hrvatskog kralja duboko usjekao u sjećanje kasnijim generacijama i da se oko njega splela legenda, te da su se pomiješale Petrova i Zvonimirova smrt.²⁴³ U ovom poglavlju bavit ću se dvama od ova tri događaja koja su obilježila kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka: Zvonimirovom smrti i Pactom conventom, odnosno dolaskom Arpadovića na hrvatsko prijestolje.

---

²³⁹ Radoslav Zaradić, „Mitologizacija na primjeru povijesne ličnosti kraljevića Marka,“ *Polemos* 13(2010.): 114.

²⁴⁰ Tomislav Raukar, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, (Zagreb: Školska knjiga, 1997), 59.

²⁴¹ Goldstein, 1995, 430.

²⁴² Raukar, 1997, 59.

²⁴³ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, (Zagreb: Globus, 1990), 154.

5.1. Smrt kralja Zvonimira

Smrt kralja Zvonimira jedno je od kontroverznijih tema hrvatske historiografije.²⁴⁴ O smrti kralja Zvonimira u hrvatskoj se historiografiji neuobičajeno mnogo pisalo, ovu pojavu Goldstein ocjenjuje nepotrebnom smatrajući kako „pitanje je li kralj ubijen ili je umro prirodnom smrću nije činjenica kojoj bi suvremeno koncipirana znanost trebala posvećivati previše pozornosti.“²⁴⁵ No problematika njegove smrti, količina pozornosti koju je u historiografiji privukla, nije bitna samo zbog nedoumica oko njegove smrti, ona pokazuje politička strujanja i trendove, političko-ideološki svjetonazor povjesničara, a kroz udžbenike ona je utjecala na oblikovanje stavova učenika. Upravo to tvrdi Nada Klaić pišući kako „način Zvonimirove smrti, sam po sebi, nije (...) važan samo kao forma smrti nego po tome što su se uz njega vezivale određene političke koncepcije hrvatske povijesti.“²⁴⁶ Pavličević u svojoj *Povijesti Hrvatske* pišući o Zvonimirovoj smrti, zaključuje kako se, iako je riječ samo o legendi, pokazuje da legende i mitovi u određenim povijesnim uvjetima mogu imati važnu ulogu u svijesti ljudi i njihovu pristupu prošlosti.²⁴⁷ U ovom potpoglavlju osvrnut ću se kratko i na Zvonimirovu vladavinu i njene bitne karakteristike budući da je ona za nekolicinu povjesničara na čelu sa Šišićem dovela do njegova navodnog ubojstva.

U 19. stoljeću Zvonimirova nasilna smrt smatrala se legendom iz 14. stoljeća kojom se htjelo objasniti da Hrvati nemaju svog narodnog vladara jer ih je prokleo ubijeni vladar. Tog mišljenja bili su najznačajniji povjesničari tog razdoblja poput Franje Račkog, Ivana Tkalčića, Matije Mesića, Tadije Smičiklase.²⁴⁸ Do promjene mišljenja dolazi početkom 20. stoljeća kada Šišić objavljuje raspravu *O smrti hrvatskog kralja Zvonimira* u kojoj je ustvrdio da se povijesna vrela o ubojstvu ne mogu olako odbaciti, a u svojim kasnijim historiografskim djelima zastupa tezu o Zvonimirovom ubojstvu. Mnogi povjesničari u Šišićevom, ali i u kasnijem razdoblju priklonili su se njegovoj tezi, između ostalih Viktor Novak, Marko Kostrenčić, Frano Bulić i Miho Barada.²⁴⁹ Nakon II. svjetskog rata ipak je u historiografiji prevladalo mišljenje da je Zvonimir umro prirodnom smrću. Zastupnici ovog stava bili su Bogo Grafenauer, Jaroslav Šidak, Lovro Katić, Petar Karlić, Nada Klaić te Ante Jandrijević, koji je postanak legende pokušao objasniti stvarnim ubojstvom kralja Miroslava kojeg je ubio

---

²⁴⁴ Dražen Nemet, Smrt hrvatskog kralja Zvonimira - problem, izvori i tumačenja, *Radovi - zavod za hrvatsku povijest* 38 (2006): 74.

²⁴⁵ Goldstein, 1995, 430.

²⁴⁶ Nada Klaić, „Problem Zvonimirove smrti u novijoj literaturi“ *Historijski zbornik* 15,(1963): 281.

²⁴⁷ Dragutin Pavličević. *Povijest Hrvatske*, (Zagreb: Naklada Pavičić, 2007), 71.

²⁴⁸ Vladimir Koščak, „O smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira“, u: *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. I. Goldstein, (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997), 224.

²⁴⁹ Isto, 225-226.

ban Pribina.²⁵⁰ No i teza da je Zvonimir ubijen imala je pristaša, njih je predvodio Stipe Gunjača, koji je još između dva rata arheološkim nalazima dokazivao svoj stav. U historiografiji je nakon osamostaljenja Hrvatske zadržan stav da je priča o Zvonimirovoj pogibiji na Kninskom polju legenda. Goldstein u *Hrvatskom ranom srednjem vijeku* objašnjava kako je moglo doći do stvaranja legende. On smatra da je lako moguće da se u svijesti kasnijih generacija oblikovalo mišljenje kako se procvat države za njegove vlasti mogao prekinuti samo nasilno. Po njemu je moguće da se Zvonimirova smrt pomiješala s onom kralja (ili pretendenta na kraljevsku poziciju) Petra.²⁵¹

I u udžbenicima se odražavaju različiti stavovi o Zvonimirovoj smrti. Promatrani udžbenici izdani u Habsburškoj Monarhiji, pa i prvoj Jugoslaviji prilično neujednačeno pišu o Zvonimirovoj smrti i pokazuju sukobljena stajališta historiografije o ovom problemu. Vjekoslav Klaić u udžbeniku iznosi legendu i piše kako Zvonimir nije umro „priekom“ smrću.²⁵² Klaić u udžbeniku o Zvonimiru zastupa mnogo blaži stav nego u knjizi *Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba*. U udžbeniku ga naziva posljednjim velikim hrvatskim kraljem, piše kako iako je najviše slušao savjete latinskog svećenstva, cijenio je i hrvatskog biskupa i dopuštao rad glagoljaša.²⁵³ S druge strane u knjizi *Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba* piše kako mu je bila preča dužnost, nego interesi naroda, te kako je bio „ubitačan“ za hrvatsku narodnu kulturu, a takva politika je uzrokovala nezadovoljstvo u narodu.²⁵⁴ Da se legenda o nasilnoj smrti kralja Zvonimira nije smatrala istinitom pokazuje i njeno nespominjanje u udžbeniku Ivana Hoića koji jednostavno prelazi sa opisa Zvonimirove vladavine, koju usput rečeno ocjenjuje uspješnom, na navođenje njegova nasljednika Stjepana, posljednjeg Trpimirovića.²⁵⁵ Šišićev udžbenik donosi priču o nasilnoj smrti kralja Zvonimira, piše kako se Zvonimir, kao vjerni papin vazal, odlučio odazvati pozivima pape Urbana II. i bizantskog cara Aleksija I. na križarski rat protiv Seldžuka, pa je u tu svrhu sazvao sabor na Kosovu polju kod Knina, gdje su ga Hrvati ne želeći u daleki rat, za tuđeg vladara, ubili.²⁵⁶ Važno je spomenuti da Šišić mnogo pažnje posvećuje po njemu negativnim aspektima Zvonimirove vladavine, nakon kojih je lako moguće zaključiti kako je ubojstvo Zvonimira bila kulminacija akumuliranog narodnog nezadovoljstva. Tako Šišić piše da je Zvonimir vazalstvom bio potpuno na strani Latina, a posljedice toga su se po Šišiću vidjele

---

²⁵⁰ Isto, 226.

²⁵¹ Goldstein, 1995, 432.

²⁵² Klaić, *Hrvatska povjesnica*, 1984, 30.

²⁵³ Isto, 29.

²⁵⁴ Vjekoslav Klaić, *Kralj Dimitar Svinimir i njegovo doba*, (Zagreb: Troškom i nakladom Kr. Sveučilišne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler), 1878), 20-22.

²⁵⁵ Ivan Hoić, *Opća povjesnica*, 1907, 176.

²⁵⁶ Ferdo Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 70.

brzo jer se protiv Zvonimira podigla „hrvatska stranka pod vodstvom viteza Vecelina, kojeg je po svoj prilici pomagao Bizant.²⁵⁷ Ovo je mišljenje koje se ne nalazi ni u jednom drugom promatranom udžbeniku, niti u kasnijim Šišićevim historiografskim djelima. On u *Povijesti Hrvata u doba narodnih vladara* objašnjava kako Vecelin nije buntovni hrvatski velikaš, nego velikaš iz susjednog kranjsko-istarskog područja.²⁵⁸ U ostalim udžbenicima koji spominju sukob s Vecelinom (Jakić, Klaić, Barada), te kasnijih udžbenika (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić) on se navodi kao vazal Henrika IV. koji je napao Zvonimira, a nakon što je Vecelinu Grgur VII. zaprijetio izopćenjem, ovaj je od napada odustao.²⁵⁹ Ova je priča o papinoj zaštiti Zvonimira u navedenim udžbenicima pozitivan primjer vazalnog odnosa Zvonimira i pape. Šišić piše kako su nezadovoljstvo uzrokovali i česti ratovi što ih je Zvonimir vodio kao papin vazal.²⁶⁰ Opisuje kako je nakon smrti Grgura VII., najveće potpore Zvonimirove vlasti, u Hrvatskoj došlo do velikog nezadovoljstva i ogorčenja, a to narodno nezadovoljstvo je još bilo pojačano promjenama u unutrašnjem uređenju; zamjenjivanjem dotadašnjih župana knezovima, time što se Zvonimir okružio Latinima i što je najradije stolovao u Solinu.²⁶¹ Osim u Šišićevom, verzija o Zvonimirovom ubojstvu na Kninskom polju nalazi se i u udžbenicima Preloga, Šillera, Srkulja, Jakića, Babića, Salzer-Mali. Prelog i Šiller u potpunosti prihvaćaju Šišićev stav. Tako Prelog piše da Zvonimir hrvatskoj nezavisnosti nije nanio štetu savezništvom s papom, ali mu je to savezništvo donijelo obavezu ratovanja za papu, koje je između ostalog, izazvalo nezadovoljstvo naroda. Nezadovoljstvo naroda uzrokovali su i njegovo zamjenjivanje dotadašnjih župana knezovima po zapadnom feudalnom sistemu, što je još jedan tuđinski utjecaj, a Prelog također naglašava kako je Zvonimirova okolina bila sastavljena pretežno od Latina, kako je splitskog nadbiskupa nazivao svojim duhovnim ocem, i kako je njegova žena unosila tuđinski utjecaj.²⁶² Sve to i još njegovo navodno pozivanje na rat u stranoj i dalekoj zemlji, za stranog vladara, su po Prelogu izazvali narod da ubije Zvonimira. Veoma slično, no kraće piše i Šiller, koji priču o nasilnoj smrti kralja Zvonimira također donosi kao činjenicu, tvrdeći kako je na saboru na Kninskom polju provalilo veliko ogorčenje naroda uzrokovano

---

²⁵⁷ Isto, 68

²⁵⁸ Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb 1925. (pretisak Zagreb, 1990): 577.

²⁵⁹ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942. 89; Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 63; Klaić, *Hrvatska povijesnica*, 1984, 29.

²⁶⁰ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 68-69.

²⁶¹ Mjesto Zvonimirova stolovanja u udžbenicima se rijetko spominje. Osim Šišića još samo Babić navodi da je to bio Solin. Udžbenik Makek-Adamček navodi da je to bio Knin, a udžbenici Makek-Drašković-Salzer navode da Zvonimir nije imao stalnu prijestolnicu, već je stolovao naizmjenice u Splitu, Solinu, Kninu, Ninu i Biogradu. Moguća potvrda da je Knin uistinu bio Zvonimirova prijestolnica je činjenica da je on lokacija njegovog navodnog ubojstva.

²⁶² Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1920-1921, 47-48

ratovanjem za papu, uvođenjem novih običaja i naziva na dvor, i oslanjanjem na Latine, sve u svemu prevelikom utjecaju tuđinaca.²⁶³ Niti u jednom od ovih udžbenika Zvonimir se ne navodi kao jedan od najznačajnijih hrvatskih kraljeva, niti kao posljednji veliki hrvatski kralj, mada Šišić kada se u *Povijesti Hrvata u doba narodnih vladara* osvrće na hrvatsko-dalmatinsku i mađarsku „tradiciju,“ koja Zvonimira naziva posljednjim hrvatskim kraljem, piše da je to donekle ispravno, budući da je bio „posljednji krepki narodni vladalac čitave državne hrvatske teritorije, kako ju je stekao još Petar Krešimir IV.“²⁶⁴ Iz prikaza Zvonimirove vladavine jasno se vide karakteristike ovih projugoslavenski orijentiranih autora; oni zamjeraju hrvatskom vladaru oslanjanje na strane vladare, služenje stranim interesima, uvođenje stranih običaja i zatiranje narodne kulture. Zvonimir, koji je u ranijim razdobljima opisivao kao narodni junak kod ovih autora poprima obilježja papinog sluga. Srkulj u udžbenicima iz 1912. i 1924. donosi priču kako je uzrujani narod, nezadovoljan kraljevom politikom, sasjekao Zvonimira nakon što ih je ovaj zatražio da sudjeluju u ratu protiv Seldžuka u Maloj Aziji.²⁶⁵ U još jednom udžbeniku iz 1924., jako sažetom u kojem iznosi najvažnije podatke, samo kratko piše kako je Zvonimir umro bez nasljednika, nakon čega ga je naslijedio Stjepan II.²⁶⁶ Vjerojatno ovaj udžbenik zbog sažetosti ne objašnjava detaljnije okolnosti Zvonimirove smrti, budući da u udžbeniku izdanom iste godine opisuje Zvonimiro ubojstvo. Drugačija je situacija u udžbenicima Jakića. On u udžbeniku iz 1926. iznosi priču o nasilnoj Zvonimirovoj smrti te zaključuje kako je Zvonimir bio „posljednji hrvatski narodni kralj, koji je bio moćan i ugledan.“²⁶⁷ I u udžbeniku iz 1935. Jakić Zvonimira naziva posljednjim velikim hrvatskim kraljem, no više ne iznosi kao činjenicu priču o njegovoj nasilnoj smrti na Kninskom polju, dapače, piše „da se to uistinu dogodilo, jamačno bi i pisci onog vremena znali nešto o tome reći.“²⁶⁸ I u udžbeniku iz 1942. zadržava taj stav.²⁶⁹ Jakić niti u jednom svom udžbeniku ne prikazuje negativne karakteristike Zvonimirove vladavine koje navode prije navedeni udžbenici jugoslavenske orijentacije, upravo suprotno, naziva ga dobrim i uspješnim vladarom, tako da bi ga se moglo svrstati u nacionalno orijentiranog autora, jer iako prilagođava udžbenike političkim strujanjima i historiografskim saznanjima, i iz ovo malo navedenih podataka moguće je ipak uočiti određenu sklonost prema katolicizmu i zapadnoj kulturi, to jest konzervativniji politički svjetonazor.

---

²⁶³ Šiller, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1925, 28-29

²⁶⁴ Šišić, *Zagreb 1925*, (pretisak Zagreb, 1990.): 599.

²⁶⁵ Srkulj, *Povijest srednjeg vijeka*, 1924, 155.

²⁶⁶ Srkulj, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1924, 29.

²⁶⁷ Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 51.

²⁶⁸ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 38.

²⁶⁹ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 89.

Barada, iako u svojim historiografskim djelima prihvaća Šišićevu tezu o Zvonimirovom ubojstvu, u udžbeniku iz 1941. piše kako je Zvonimir umro u vrijeme kada je nastala ideja o križarskom ratu, ili je po kasnijoj tradiciji poginuo na Kninskom polju. Ovo je vjerojatno kompromis sa Šidakom i Katićem koji su smatrali da je Zvonimir umro prirodnom smrću. Udžbenik još piše o Zvonimiru piše kao o dobrom vladaru, za kojeg je kraljevstvo kročilo naprijed.²⁷⁰ I ostali promatrani udžbenici izdani u vrijeme NDH ne tvrde da je Zvonimir ubijen. Već spomenuti Jakić, a i Antoljak u svojim udžbenicima ne iznose neupitno tvrdnje o Zvonimirovoj smrti. Dok Jakić ne spominje način njegove smrti, Antoljak piše kako je „dobri kralj Zvonimir“ umro na zagonetan način, i da je po kasnije nastaloj predaji ubijen kod Pet crkava na Kosovi nedaleko od Knina.²⁷¹

U udžbenicima izdanima u drugoj Jugoslaviji, do 1960-tih godina, još se iznosi verzija o Zvonimirovom ubojstvu, no od 60-tih nadalje, njegovo navodno ubojstvo više se ne spominje. Babić u svom udžbeniku iz 1949. piše u svojoj klasičnoj maniri, viđenoj i kod pisanja o ranijim hrvatskim vladarima (Tomislavu, Petru Krešimiru), koji ima sva obilježja Šišićevog pisanja uz dodatak socijalističkih elemenata: narodna borba za slobodu, isticanje materijalnih i društvenih odnosa. Piše o nasilnoj smrti kralja Zvonimira na Kninskom polju, i izražava stav da je slobodni narod sudio kralju, koji ga je htio podjarmiti papi i tuđinskim utjecajima.²⁷² On piše o općem nezadovoljstvu Zvonimirovom vladavinom, piše kako su krvavi ratovi (u stranim zemljama), jačanje feudalaca, bezdušna eksploatacija seljaka, suzbijanje narodne crkve i šepirenje stranaca u zemlji uzbunili narod toliko da se i sam Zvonimir pobjojao ustanka, pa je postao popustljiviji, osobito poslije smrti svog moćnog zaštitnika Grgura VII. Babić toj popustljivosti pripisuje darovanje zemlje glagoljaškom samostanu, o čemu svjedoči Bašćanska ploča, ali piše kako niti takvi postupci nisu mogli ublažiti mržnju prema njemu. Babić Zvonimira opisuje kao vjernog papinog podanika, prijatelja Latina i dvorske vlastele protiv kojeg su bili i narod i rodovsko plemstvo, a smatra kako je hrvatski narod ubivši Zvonimira uklonio najodlučnijeg prijatelja pape i tuđinaca u Hrvatskoj, no da unatoč tome nisu uspjeli uništiti protunarodnu stranku.²⁷³ Ovdje on stranku koju ostali udžbenici ili literatura nazivaju latinskom, ili stranku koja je podupirala kraljicu Jelenu, naziva protunarodnom, čime prema njima pokazuje dosta animoziteta. Sličan stav, ali ipak mnogo blaži, nalazi se i u udžbeniku Salzer-Mali. I u ovom se udžbeniku nalazi priča o nasilnoj smrti kralja Zvonimira. Udžbenik iznosi kako je za veliki rat protiv Seldžuka Zvonimir trebao

---

²⁷⁰ Barada, Katić, Šidak, *Hrvatska povijest*, 1941, 63.

²⁷¹ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 24.

²⁷² Babić, *Povijest*, 1949, 169.

²⁷³ Isto, 169

pristanak naroda, no taj narod mu na saboru koji je sazvaio u Kninu, čak nije dopustio da do kraja pročita papino pismo, nego su navalili na njega i sasjekli ga.²⁷⁴ Ovaj udžbenik još je više pažnje posvetio društvenim odnosima. Opisuje se kako se učvrstio tzv. feudalni poredak, kako na saboru više ne sudjeluje narod, to jest narodni sabor se saziva samo da potvrdi odluke koje je već stvorilo plemićko vijeće, da feudanci i crkva utječu na propadanje slobodnih seljaka, koji gube zemlju u korist vladajuće klase.²⁷⁵ U ostalim promatranim udžbenicima, stav o Zvonimirovoj smrti se mijenja, a opis njegove vladavine mnogo je blaži. Olga Salzer u udžbeniku iz 1960. izražava sumnju u istinitost legende o Zvonimirovoj smrti na Kninskom polju, piše kako je pitanje je li uistinu Zvonimir ondje ubijen, kako o tom događaju ne postoje nikakvi suvremeni izvori, a najstariji izvor za to potječe iz 15. stoljeća. Salzer piše kako je Zvonimir bio spreman odazvati se papinom pozivu u rat, no u tome ga je spriječila njegova smrt.²⁷⁶ Salzer mnogo blaže piše o Zvonimirovoj vladavini, ne piše o narodnom nezadovoljstvu, iako i ona piše kako je za Zvonimira Hrvatska bila papino leno, kako je ratovao u stranim zemljama kao papin vazal, kako su latinski svećenici imali veliku ulogu na kraljevu dvoru, kako bez njihovog svjedočanstva Zvonimir nije donosio ni jednu svoju ispravu i kako su nastavili jačati tzv. feudalni odnosi. Ona ipak kao posljedice toga ne vidi opće narodno nezadovoljstvo, nego piše kako se po stanju koje je nakon njegove smrti nastalo vidi da je rodovsko plemstvo nastojalo očuvati svoj utjecaj protiv dvorske vlastele samo što to ne opisuje kao razloge narodnog nezadovoljstva.²⁷⁷ I u kasnijim udžbenicima izdanim u socijalističkoj Jugoslaviji, nastavlja se u sličnom tonu. Kako je u historiografiji prevladalo mišljenje o Zvonimirovoj prirodnoj smrti, pobijeno mišljenje o ubojstvu kralja Zvonimira na Kninskom polju više se ne iznosi. Makek-Drašković-Salzer se u svom udžbeniku ne bave nedoumicama oko smrti kralja Zvonimira, samo kratko navode da je umro bez nasljednika.²⁷⁸ U udžbeniku se ne spominje nezadovoljstvo naroda njegovom vladavinom, a što se tiče njegovog odnosa s papom, autori pišu kako je Zvonimir prihvatio savez s njim poput mnogih drugih tadašnjih europskih vladara. Piše i kako je Zvonimir bogato darivao crkvu i samostane, kako latinske, tako i glagoljaške, pa se u dokaz toga spominje Bašćanska ploča.²⁷⁹ I ostali promatrani udžbenici pišu slično, poput udžbenika Matković-Drašković-Salzer. Najvažnija karakteristika ovog, ali i ostalih udžbenika izdanih u Jugoslaviji, pisanje je u skladu sa socijalističkim nazorom. Pozornost je na društvenim odnosima pa se opisuje moć i utjecaj

---

²⁷⁴ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 55

²⁷⁵ Isto, 54

²⁷⁶ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 41-42

²⁷⁷ Isto, 41-42

²⁷⁸ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1979, 40

²⁷⁹ Isto, 39.

tadašnje crkve. Autori Zvonimirovo priklanjanje papi i oslanjanje na crkvu, za razliku od, na primjer, Babića ne kritiziraju, nego pišu kako je Zvonimir iskoristio situaciju i zavladao dalmatinskim gradovima, također Zvonimirovu darovnicu glagoljaškom samostanu - Bašćansku ploču naziva jednim od najznačajnijih hrvatskih kulturnih spomenika.²⁸⁰

U udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj Zvonimira se opisuje kao dobrog i jakog vladara, a teza o njegovom ubojstvu na Kninskom polju navodi se kao legenda. Vidimo to i u udžbenicima Makeka, koji niti u svojim udžbenicima iz socijalističke Jugoslavije ne piše o legendarnoj nasilnoj Zvonimirovoj smrti, a to ne spominje niti u udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj. Makekova ocjena Zvonimirove vladavine veoma je pozitivna. On piše kako mu je savez s papom donio potporu plemstva, svećenstva i vlast u Hrvatskoj, da je prisega papi uključila Hrvatsku u europski sustav u drugoj polovici 11. stoljeća, da su ratovi koje je vodio kao papin saveznik koristili Hrvatskoj jer su „mrvili“ snagu njenih tradicionalnih neprijatelja, a daje i citate koji govore o Zvonimirovoj pravednosti.²⁸¹ Makek u udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj čak ne koristi riječ vazal koja je ponekad upotrebljavana kao termin podcjenjivanja u nekim udžbenicima, moguće da ju je zato zamijenio terminom saveznik. U objašnjavanju odnosa s papom piše kako je Zvonimir priznao vrhovnu vlast pape, piše kako mu je savezništvo s papom potvrdilo učvršćenje na prijestolju i posjed Dalmacije.²⁸² Udžbenik Budak-Mogorović objašnjava kako je gotovo tri stoljeća nakon Zvonimirove smrti nastala legenda da su ga ubili podanici, nezadovoljni time što ih je htio odvesti u rat, a na samrti je Zvonimir tobože prokleo Hrvate kako više nikad ne bi imali kralja svoje krvi.²⁸³ Autori objašnjavaju da je priča nastala kako bi se objasnilo zašto Hrvati nemaju domaće već strane vladare, te da Zvonimir nije bio posljednji hrvatski kralj - naslijedio ga je Stjepan III²⁸⁴., posljednji Trpimirović. Zvonimirovu vladavinu ocjenjuju pozitivnom; kao doba sigurnosti i blagostanja za Hrvatsku, a on sam je ostao zapamćen kao dobar i pošten kralj.²⁸⁵ Udžbenik Mirošević-Šanjek-Mijatović također iznosi kako je moderna hrvatska historiografija odbacila legendu o, kako autori pišu „tobožnoj pogibiji kralja Zvonimira na Kosovu polju kraj „pet crkava“ blizu Knina,²⁸⁶ a objašnjavaju i kako su križarski ratovi počeli puno kasnije.²⁸⁷ No papin poziv na križarski rat bio je upućen 1095.,

---

²⁸⁰ Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 26.

²⁸¹ Makek, *Povijest 6*, 2005, 43.

²⁸² Makek, *Povijest 6*, 1993, 51.

²⁸³ Budak, Mogorović-Crljenko, *Povijest 6*, 2001, 53.

²⁸⁴ Oko imena posljednjeg Trpimirovića u hrvatskoj historiografiji vladaju nesuglasice. Većina povjesničara o njemu piše kao o Stjepanu II., dok nekolicina na čelu sa Budakom, o njemu piše kao o Stjepanu III.

²⁸⁵ Isto, 52.

²⁸⁶ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest 2*, 1998, 71.

²⁸⁷ Isto, 71.

što je zapravo vremenski veoma blizu Zvonimirovoj smrti.²⁸⁸ Autori za razdoblje Zvonimirove vladavine pišu kako je Hrvatska tada ušla u mirno razdoblje svog razvoja, nema naznaka da je narod bio nezadovoljan, također objašnjavaju kako prisega vjernosti papi ne umanjuje Zvonimirov ugled kao samostalnog vladara, objašnjavaju kako je riječ bila o poštovanju duhovnog autoriteta crkve.²⁸⁹ Udžbenici Posavec-Medić i Petrić-Ravančić također pišu da legenda o Zvonimirovoj smrti nema potpore u izvorima, a kao i ostali udžbenici iz Republike Hrvatske, o Zvonimirovoj vlasti pišu kao o mirnom razdoblju društvenog i gospodarskog razvoja Hrvatske.²⁹⁰

5.2. Izmjena dinastije

Godina 1102., kada je vladajuća hrvatska dinastija, prema tradiciji, postala ona ugarskih Arpadovića, jedna je od najvažnijih razdjelnica hrvatske povijesti, ona označava kraj hrvatskog ranog srednjeg vijeka i za mnoge povjesničare predstavlja gubitak potpune hrvatske samostalnosti. Nada Klaić prva je „osudila“ pretjerano dramatičnu prezentaciju dolaska Arpadovića na hrvatsko prijestolje, a njezino je stajalište u hrvatskoj historiografiji prevladalo. Mnogo povjesničara, uglavnom starijih, zaista opisuje dolazak Arpadovića dramatično, pa ću se stoga u ovom poglavlju ponajviše baviti interpretacijama stupanja Arpadovića na vlast.

Osnova na kojoj se izvode interpretacije Kolomanova stupanja na vlast takozvana je *Pacta conventa*, koja se sačuvala u zapisu iz 14. stoljeća kao dodatak djelu Tome Arhidakona. U 17. i 18. stoljeću *Pacta* je smatrana autentičnim dokumentom, no kada je 30-tih godina 19. stoljeća došlo do sporova između Mađarske i Hrvatske, Mađari su počeli dokazivati da se radi o falsifikatu, te da je Mađarska Hrvatsku na prijelazu iz 11. u 12. stoljeće podjarmila.²⁹¹ Hrvatskim historičarima je naravno bilo stalo da dokažu kako je *Pacta* državno-pravni ugovor, te kako je prema tome hrvatski narod po svom predstavništvu pregovarao s Kolomanom kao ravnopravni faktor.²⁹² Rasprava o *Pactinoj* autentičnosti između hrvatskih i mađarskih znanstvenika zahuktala se oko 1860-tih. Rački je u nekoliko navrata dokazivao pravovaljanost *pacte*, a uz njegovo mišljenje su pristali tada i brojni hrvatski pisci, dok su mađarski ostajali

---

²⁸⁸ Iako je u današnjoj historiografiji uglavnom odbačeno stajalište o Zvonimirovoj nasilnoj smrti, ova problematika još nije posve riješena. Pavličević na primjer iznosi da osobno smatra pretpostavku o nasilnoj smrti vrlo vjerojatnom, da se uklapa u vrijeme, prostor i političke odnose onog doba (Dragutin Pavličević, *Povijest Hrvatske*, 2002. 73.). Nije neobično da problem Zvonimirove smrti privlači toliko pozornosti, on je zanimljiv ne samo kao povijesni problem, već i zbog svoje mitologizacije.

²⁸⁹ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest 2*, 71.

²⁹⁰ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 67-68.

²⁹¹ Goldstein, 1995, 447.

²⁹² Nada Klaić, *Pregled izvora i historiografije za hrvatsku povijest do XII. stoljeća*, (Zagreb:S.I., 1963), 32.

pri stavu da je falsifikat. No i u Hrvatskoj je bilo drugačijih mišljenja: Kršnjavi je tvrdio da Toma Arhiđakon nije autor, i da je napisana po starijoj povelji i dodana Tominu tekstu, a Šufflay je prihvatio mađarski stav i Pactu stavio u sredinu 14. stoljeća.²⁹³ Nakon 1918., kada je došlo do državno-pravnog odvajanja Hrvatske i Mađarske, mađarski učenjaci logično su digli ruke od Pacte, no hrvatski znanstvenici još su se neko vrijeme nastavili njome baviti. Šišić je korigirao kazivanje o tom događaju, te je odbacio svaku sumnju u autentičnost ovog zapisa koji kao koncept pokazuje tijesno naslanjanje na Tomin tekst.²⁹⁴ Nada Klaić je pisala kako je Šišić još 1914. pod pritiskom znanstvene savjesti i objektivne analize izvora porekao javno-pravni karakter Pacte, no kasnije je šutke prešao preko svog mišljenja.²⁹⁵ Od 1930-tih do 1942. Pacta je u historiografiji smatrana pravovaljanom. Tada je Hauptmann prihvatio Šufflayev stav da je Pacta falsifikat, njegovo mišljenje pobijao je Barada, koji za Pactu koristio naziv Qualiter, što mnogi povjesničari prihvaćaju.²⁹⁶ O Pacti se rasprave smanjuju, te danas prevladava mišljenje da se događaji nisu odvijali onako kako je u njoj izloženo.²⁹⁷ Nada Klaić je zastupala mišljenje da Pacta conventa nije nikakav državno-pravni ugovor, niti diploma ili slobodni povijesni sastav, već priča o tobožnjoj plemenitosti plemstva dvanaestero plemena od 1102. g. koja je imala zadaću pokazati koliko je stara plemenitost nižeg hrvatskog plemstva, i da nema dokaza da je bilo kada upotrijebljena u javnom životu Hrvatske. Ona je smatrala kako autentični izvori o dvanaestero plemena pokazuju da osnovni tekst nije lažan, da su članovi plemstva dvanaest plemena zaista su uživali oprost od poreza, dakako poslije 1347. kad se savez formirao, te da je vjerojatno kako je i vojna obveza plemena u Pacti bila točno zapisana.²⁹⁸ Budak smatra kako ugovor između Kolomana i predstavnika 12 hrvatskih plemena zacijelo nije autentičan, ali je sigurno do nekakvog dogovora moralo doći, pa u fusnotama piše kako se slaže da nije riječ o nikakvom međudržavnom ugovoru.²⁹⁹ Raukar komentira kako je starija hrvatska historiografija zastupala tezu o apsolutnoj vrijednosti Qualitera, koja je smatrala da će time ublažiti „nesreću“ koja se dogodila 1102. godine. On je objasnio kako je Qualiter govorio o Kolomanovim povlasticama hrvatskom plemstvu, te da o zasebnom političkom i upravnom položaju hrvatskih zemalja u novoj dinastičkoj zajednici nema ni riječi, za njega je Qualiter strogo staleškog, a ne državno-pravnog karaktera.³⁰⁰

---

²⁹³ Stjepan Antoljak, *Pacta ili Concordia od 1102. Godine*, (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980), 41.

²⁹⁴ Isto, 41.

²⁹⁵ Nada Klaić, 1963, 32.

²⁹⁶ Stjepan Antoljak, *Pacta ili Concordia od 1102. godine*. Zagreb 1980. 41.

²⁹⁷ Goldstein, 1995, 447.

²⁹⁸ N. Klaić, 1963, 32.

²⁹⁹ Neven Budak, *Prva stoljeća Hrvatske*, (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994), 125.

³⁰⁰ Raukar, 1997, 281.

Iako se u historiografiji mnogo raspravljalo o autentičnosti Pacte, u udžbenicima sve do 1960-tih to se ne odražava. Udžbenici Klaića, Hoića, Srkulja, Šišića, Jakića, Preloga, Šillera, Barade, Antoljaka, Babića, Salzer, Makeka i Miroševića odreda, više ili manje opširno, iznose priču iz Qualitera Razlike su jedino u opisivanju uzroka i posljedica ulaska Hrvatske u zajednicu s Ugarskom, kao i statusom Hrvatske. Klaić i Hoić ne komentiraju posebno posljedice i uzroke sklapanja ugovora, ni status Hrvatske pod Arpadovićima. Srkulj komentira kako je po ugovoru Hrvatsko Kraljevstvo posve nezavisno o ugarskom, da će Hrvatska i Ugarska imati istog vladara, ali da i dalje ostaju posebne države.³⁰¹ Jakić u udžbeniku iz 1926. naglašava kako je Hrvatska svojom voljom izabrala Kolomana za vladara. On još piše da je zasebno krunjenje pokazivalo samostalnost hrvatske države.³⁰² Jakić opisuje i posljedice ugovora. Objašnjava kako je kod Hrvata prevladala želja da okončaju unutrašnji razdor koji je slabio državu, Jakić smatra da je ovim činom zauvijek prestalo ratovanje s Mađarima, koje bi se vjerojatno nastavilo, a uz opasnost koja je „prijetila“ od Venecije, Hrvati bi se teško snašli. Piše i da su Hrvati od Kolomana očekivali osvajanje Dalmacije. Jakić još objašnjava kako su se Hrvati, priklonivši se Mađarima, još više udaljili od „braće Srba.“³⁰³ U udžbeniku iz 1935., uz ove posljedice, navodi i neke negativne; da iako se Koloman obavezao da će poštivati sva prava Hrvatskog Kraljevstva, Hrvatska otad ipak ne živi samostalnim životom, jer je postala zavisna od mađarskih vladara koji su nastojali Hrvatskom i Ugarskom vladati kao jednom državom, no da Hrvati nisu nikad dopustili da se Drava ukine kao granica.³⁰⁴ Ovo je razlika u odnosu na raniji udžbenik koji objašnjava kako su Hrvati svojom voljom i samostalno izabrali Kolomana za vladara i naglašava samo pozitivne posljedice. U udžbeniku iz 1942. piše kako je 1102. nastala personalna unija, kao i u prethodnim udžbenicima objašnjava posljedice sklapanja ugovora, a sa svakim udžbenikom te posljedice se opisuju detaljnije. Tako u ovom još dodaje da zato što Hrvati nisu dopustili da s Drave nestane granica, Hrvatska je kasnije imala svoj sabor, zakone i vojsku, te da se iz tog vidi kako se Hrvati nisu odrekli svog državnog prava i tako su očuvali svoju suverenost.³⁰⁵ Barada je smatrao da je sklapanjem Pacte došlo do kraja hrvatske samostalnosti, veličine i slave, te kako je dolaskom Arpadovića na hrvatsko prijestolje težište narodnog života polako prelazilo iz Dalmacije u krajeve preko Gvozda.³⁰⁶ Antoljak je također smatrao da je sklapanjem Pacte Hrvatska izgubila samostalnost, te koristi dramatičan rječnik u opisivanju emocija hrvatskog naroda u pogledu

---

³⁰¹ Srkulj, *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca*, 1924, 30.

³⁰² Jakić, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1926, 54.

³⁰³ Isto, 54.

³⁰⁴ Jakić, *Povijest Jugoslavije*, 1935, 40.

³⁰⁵ Jakić, *Povijest srednjeg vijeka*, 1942, 90.

³⁰⁶ Barada, Katić, Šidak, *Povijest Hrvatske*, 1941, 78.

tog gubitka: „Sviesni predstavnici hrvatskog naroda, ostali su kroz stoljeća u stalnoj nadi da će se opet povratiti slavni dani vladanja hrvatskih kraljeva i knezova.“³⁰⁷

Najdramatičniji su u oslikavanju uzroka i posljedica 1102. godine Šišić, Prelog, Šiller i Babić. Svi detaljno posvećuju mnogo pozornosti objašnjavanju uzroka i posljedica stupanju Arpadovića na vlast. Oni se mogu svesti na nekoliko, prvi je „nesloga, zavist i krvavo svađanje između najodličnijih sinova narodnih,“³⁰⁸ kako piše Šišić, a Šiller, kao i Šišić, piše da im je njihova korist bila važnija od narodne.³⁰⁹ Babić ih također osuđuje pišući kako su izdali svoj narod i predali državu bez borbe tuđincu jer su željeli očuvati svoje položaje i povlastice, naziva ih „gramzivim plemićima“ koji su izdali domovinu.³¹⁰ Sljedeći su razlog dalmatinski gradovi koji su za Šišića bili sa svojim romanskim stanovništvom „olovna pritega, koja nije dala organizmu hrvatske narodne države da se slobodno i krepko podigne.“³¹¹ Šiller romansko stanovništvo u dalmatinskim gradovima „časti“ frazama kao što su „izdajnički romanski živalj“ i „prosvijećeni latinski zlotvori,“ te ih optužuje da su uveli neprijateljstvo i nemir u hrvatske narodne redove.³¹² Šišić spominje još i borbu hrvatske narodne crkve i latinske crkve, a Babić i Prelog najveći dio odgovornosti svaljuju na hrvatske vladare. Babićev je stav da su hrvatski vladari, nastojeći ojačati svoj položaj, popuštali tuđincima, pomagali latinaše i vezali se sa stranim silama protiv vlastitog naroda, što smatra nepotrebnim jer je Hrvatska za pojedinih vladara bila velika i jaka i mogla se oduprijeti neprijateljima. Babić piše kako su se hrvatski vladari okružili Latinima i otimali narodu ono „najsvetije“: jezik i kulturu. Piše kako su oslanjajući se na tuđince i radeći za njihove interese od sebe otuđili narod i izazvali nered u državi,³¹³ a Prelog ih naziva „izrazitim protivnicima zdravih narodnih težnja.“³¹⁴ Autori dolazak Arpadovića na hrvatsko prijestolje smatraju i opisuju tragičnim. Šišić ovo naziva krajem hrvatskog narodnog kraljevstva, a taj kraj smatra golemom nesrećom.³¹⁵ Šiller izražava mišljenje da je tužno i neoprostivo to što su za kralja izabrali tuđinskog vladara, te taj čin naziva „kobnim udaracem“³¹⁶ Prelog piše kako je promjena vladarske kuće samo naoko mala promjena, no njome se zapravo preokrenuo cjelokupni državni i društveni razvoj hrvatskog naroda. Ugarska, iako je tada bila slabije

---

³⁰⁷ Antoljak, *Povijest Hrvata*, 1943, 26.

³⁰⁸ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 74.

³⁰⁹ Šiller, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1925, 30.

³¹⁰ Isto, 171-172

³¹¹ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 75.

³¹² Šiller, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1925, 30-31.

³¹³ Babić, *Povijest*, 1949, 171-172.

³¹⁴ Prelog, *Pregled povijesti Južnih Slavena*, 1920-1921, 55.

³¹⁵ Šišić, *Hrvatska povijest, prvi dio*, 1906, 74.

³¹⁶ Šiller, *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*, 1925, 30.

razvijena od Hrvatske, bila je u mnogo povoljnijem položaju, počeo je proces asimilacije između obiju kraljevina, političko središte se seli bliže Ugarskoj, a Primorje postaje izloženije Mlečanima. Babić piše kako su sva vladarska prava prešla na Kolomana, kako je vodio politiku onako kako njemu „godi“, ne vodeći računa o interesima Hrvatske, kako hrvatsko plemstvo nije bilo samostalno u rješavanju unutarnjih poslova jer je sve moralo raditi u sporazumu s banom, kraljevim čovjekom.³¹⁷ Iz ovih primjera vidljivo je kako su ovi autori dramatično i katastrofično prikazivali dolazak Arpadovića na vlast. Iako i drugi autori udžbenika to opisuju kao gubitak potpune samostalnosti, ipak nisu toliko drastični. Šišić i njime inspirirani autori, očito su prenosili svoje ideološko-političke stavove u rani srednji vijek, te su u skladu s njima osudili tzv. narodne vladare zbog njihovog navodnog služenja tuđim političkim ciljevima i zatiranju narodne kulture. Nada Klaić je u *Hrvatskom srednjem vijeku* komentirala ponajprije Šišićevo pisanje, ali i ostalih povjesničara koji su izrazito negativno opisivali događaje na prelasku iz 11. u 12. stoljeće. Ona piše kako je hrvatska historiografija neopravdano ocijenila dolazak nove dinastije kao propast državne nezavisnosti ili kao narodnu tragediju. To je tobože bio kraj „pune narodne nezavisnosti“ drugi je uzrok neshvaćanja stvarnih prilika na početku 12. stoljeća te potpuno nepoznavanje razvitka hrvatskog društva u tri stoljeća što su ih Hrvati proživjeli na istočnoj jadranskoj obali od doseljenja. Klaić tvrdi da se u međuvremenu stvorilo feudalno društvo i da je najistaknutiji sloj odlučivao tko će na prijestolje. Oni koji tog nisu svjesni mogu uzroke promjena vidjeti u tobožnjoj slavenskoj neslozi ili u slavenskoj zaostalosti. Osvrće se i na stav prema dalmatinskim gradovima i Latinima, tvrdi da je svaka crkva bez obzira na to koji jezik upotrebljavala kao liturgijski, feudalna ustanova, pa se zato biskupi, i hrvatski i dalmatinski, bore za što veće posjede i što više vjernika kako bi u suparničkoj borbi imali što čvršću materijalnu podlogu.³¹⁸ Ona tvrdi kako su optužbe protiv hrvatskih vladara kao nesposobnih posljedica prenošenja modernog shvaćanja u srednji vijek, da je tada pojam naroda koji sam odlučuje o svojoj sudbini potpuno stran, da razliku među ljudima ne čini jezik nego staleška podjela. Ona objašnjava da dolazak nove dinastije nije nikakav prijelom ili propast, a još manje nestanak hrvatske države, da je to jednostavna izmjena dinastije, česta pojava u srednjovjekovnim državama.³¹⁹ Ovo stajalište Nade Klaić prihvatili su mnogi drugi historiografi. Izdvojiti ću Ivu Goldsteina koji je ustvrdio da je starija hrvatska historiografija o

---

³¹⁷ Babić, *Povijest*, 1949, 171.

³¹⁸ N. Klaić ovdje iskazuje materijalistički pristup povijesti, što je u skladu s razdobljem njezina djelovanja.

³¹⁹ Babić, *Povijest*, 1949, 159.

ovoj temi pisala u kategorijama koje su neprimjerene trijeznom historičarskom prosuđivanju.³²⁰

Osim Babića, ostali jugoslavenski udžbenici zastupaju mnogo blaže i umjerenije stavove. U udžbeniku Salzer-Mali iznosi se kako je Koloman, nakon što je postao hrvatski kralj, imao sva prava hrvatskih kraljeva, no da je Hrvatska ostala potpuno nezavisna od Ugarske.³²¹ Autorice se ne bave uzrocima i posljedicama, no napominju kako je i sam Koloman, poslije i njegovi nasljednici, nastojao Hrvatsku podrediti Ugarskoj.³²² Udžbenik Olge Salzer prvi direktno propituje autentičnost Pacte convente. Ona piše kako se ne zna koliko je pouzdana Pacta conventa, ističe kako suvremeni izvori o sporazumu Kolomana i hrvatskog plemstva ne govore.³²³ Smatra da je Kolomanovim krunjenjem za hrvatskog kralja Hrvatska izgubila nezavisnost.³²⁴ U kasnijoj cjelini o vlasti Arpadovića, opisuje posljedice njihove vlasti. Piše kako su pod njima bile okupljene sve zemlje koje su bile u sklopu hrvatske države za narodnih vladara, da je dalji razvoj tih zemalja bio nejednak, razlike između Slavonije i Hrvatske se produbljuju; društveni razvoj Slavonije sa poklapa s društvenim razvojem Ugarske, plemstvo iz Slavonije dobiva značajnu ulogu u državnom životu, interesi Hrvatske se podvrgavaju interesima Ugarske. Piše i kako je spajanjem Ugarske i Hrvatske stvorena zapreka njemačkim osvajanjima u tom dijelu Europe i kako je oslabljen njemački političko-kulturni utjecaj. Još piše kako je učvršćivanje Arpadovića u hrvatskim zemljama izazvalo otpor Bizanta i Mlečana, pa je Hrvatska uvučena u međunarodne sukobe.³²⁵ I u udžbeniku Marije Vrbećić je izražen stav kako je Hrvatska stupanjem Arpadovića na vlast izgubila samostalnost.³²⁶ Udžbenik Drašković-Goričan iznosi da je stvorena nova hrvatsko-ugarska država u kojoj je Hrvatska zadržala zaseban položaj, da je Hrvatsku s Ugarskom povezivala samo osoba vladara, te da se takva zajednica naziva personalnom unijom. No ipak tvrdi da je Hrvatska izgubila nezavisnost.³²⁷ Matković-Drašković-Salzer pišu da je Koloman 1102. uspio zaposjesti Hrvatsku do mora i nagoditi se s hrvatskim plemstvom južno od Gvozda.³²⁸ Dalje opisuju kako Hrvatska, iako je priznala vlast ugarskog kralja, nije stupila u jednu državu s Ugarskom, nego su one bile međusobno povezane osobom vladara, objašnjavaju da je Hrvatska sačuvala svoju državno-pravnu odvojenost; da je kralj postavljao hercega kao svog

---

³²⁰ Goldstein, 1995, 448.

³²¹ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 57.

³²² Isto, 58.

³²³ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 43.

³²⁴ Isto, 43

³²⁵ Isto, 61

³²⁶ Marija Vrbećić, *Povijest za I. razred gimnazije*. (Zagreb: Školska knjiga, 1974), 343.

³²⁷ Drašković, Goričan, *Povijest za osnovno opće obrazovanje odraslih*, 1973, 93.

³²⁸ Matković, Drašković, Stančić, *Povijest 2*, 1990, 27.

namjesnika za Hrvatsku, da je hrvatsko plemstvo zajedalo u posebnom saboru te da je Hrvatska imala svoj posebni porezni sustav, novce i vojsku.³²⁹

Pacta se ponovo izraženije spominje u udžbenicima izdanima 1990-tih u Republici Hrvatskoj, vjerojatno zbog percepcije Pacte kao jednog od državno-pravnih akta koji je pomogao u dokazivanju kontinuiteta hrvatske državnosti. Makek, za razliku od svojih udžbenika iz Jugoslavije, u udžbeniku iz 1993. direktno piše o Pacti conventi kao o ugovoru koji je 1102. sklopljen između hrvatskih velikaša i Kolomana, opisuje status Hrvatske u novoj državnoj zajednici, te da njenim stvaranjem za Hrvatsku počinje novo doba hrvatske povijesti.³³⁰ U udžbeniku iz 1997. piše vrlo slično,³³¹ dok se u onom iz 2005. uopće ne bavi detaljima dogovora između Kolomana i Hrvata, već samo piše da je Hrvatska nakon poraza na Gvozdu izgubila samostalnost, te je nastavila svoj društveno-politički razvoj u sastavu nove hrvatsko-ugarske države, pod dinastijom Arpadovića. Makek objašnjava kako je u srednjem vijeku bilo uobičajeno da jedna dinastija smijeni drugu s kojom je bila u srodstvu, te da izumrće Trpimirovića ne znači i kraj hrvatske države.³³² Mirošević-Šanjek-Mijatović također nazivaju sporazum između Kolomana i hrvatskih predstavnika Pacta conventa, pišu da je dogovor pao na rijeci Dravi. Autori opisuju kako je stvorena zajednica, da je Hrvatska u njoj ostala neovisna, i da je s Ugarskom povezuje osoba zajedničkog kralja.³³³ Autori objašnjavaju i kako je tim činom pravno ostala netaknuta, no da će i uz takav položaj Hrvati biti prisiljeni boriti se za očuvanje i priznavanje nezavisnosti koje se nikad nisu odrekli. Na nju su se uvijek pozivali i branili je, napose kad su im to drugi poricali, i unatoč tome, nakon 1102. hrvatska moć i slava postupno tamni. Autori dalje opisuju kako je nova država postala važan politički čimbenik na Balkanu, kako je uspostavljen mir unutar države i organizirana obrana, a to je omogućilo jačanje gospodarstva, trgovine. Opisuju kako, iako su državu sačinjavali različiti narodi, integrativni elementi su bili snažni - osoba kralja, katolička vjera, latinski jezik i zajednička obrana.³³⁴ U ostalim promatranim udžbenicima (Posavec-Medić, Budak-Mogorović i Pertić-Ravančić) s manje se domoljubnog žara i više oslonca na znanost piše o događajima 1102. godine. Udžbenik Posavec-Medić piše kako je ugovor između Kolomana i hrvatskog plemstva kasnije u povijesti nazvan Pacta conventa, da on u obliku u kojem je danas sačuvan nije autentičan, no da je sigurno bio sklopljen. Autori još objašnjavaju da taj ugovor nije predstavljao nikakav državno-pravni ugovor između Hrvatske i Ugarske, već

---

³²⁹ Isto, 32.

³³⁰ Makek, *Povijest 6*, 1993 53

³³¹ Makek, *Povijest 6*, 1997, 39.

³³² Makek, *Povijest 6*, 2005, 47.

³³³ Mirošević, Šanjek, Mijatović, *Povijest 2*, 1998, 149.

³³⁴ Isto, 150

jedino pogodbu o uvjetima priznavanja Kolomana za kralja.³³⁵ Objašnjava se i kako je Hrvatska ulaskom u zajednicu s Ugarskom sačuvala svoju posebnost i državno-pravnu individualnost, te da je stvorena personalna unija. Napominje se da je ulaskom u državu Arpadovića Hrvatska imala mogućnost mirnog i sigurnog razvoja, ponovno je pod jedinstvenom vlašću sjedinjen hrvatski etnički prostor, no političko središte je bilo izvan Hrvatske, pa se vlast Arpadovića južno od Kupe slabo osjećala što je pogodovalo jačanju velikaških obitelji u čijim se rukama našla stvarna vlast. Prostori južno od Kupe su se razvijali samostalnije, a Slavonija se od 1180. postupno pretvarala u posebnu kraljevinu s unutrašnjim uređenjem, zadržavši u zajedničkoj državi svoj porezni sustav i vojsku.³³⁶ Udžbenik Budak-Mogorović s dosta „opreza“ pristupa temi ugovora između Hrvata i Kolomana, pišu kako „izgleda da je dio plemstva odlučio pregovarati s ugarskim kraljem,“ kako su se sastali u zaleđu Zadra sa Kolomanom koji je želio izbjeći nepotrebno ratovanje.³³⁷ Petrić-Ravančić objašnjavaju kako je Pacta rukopis iz 1387. i da se u historiografiji mnogo raspravljalo o tom tekstu, no da ni danas nije donesen konačni sud. Udžbenik objašnjava kako je Hrvatska tada stupila u personalnu uniju s Ugarskom, i da tim činom nije izgubila svoju državnost, nego je to samo bila promjena vladajuće dinastije, koju su doživjele brojne tadašnje kraljevine.³³⁸

Analizom udžbenika veoma je uočljivo kako su se u opisivanju ova dva događaja koja su obilježila kraj hrvatskog srednjeg vijeka isprepletale čisto znanstvene spoznaje i veoma mnogo ideološko-političkih utjecaja. Tako je u značajnom dijelu udžbenika kralj Zvonimir opisivan kao papinski podložnik koji je Hrvatsku učinio papinskom vazalnom državom (Šišić, Prelog, Šiller, Babić) što pokazuje prihvaćanje mitologizacije Zvonimira kao vladara koji je djelovao protiv naroda, za što ga je taj narod kaznio smrću. Iz ovog bi se mogla naslutiti pouka: da treba odbaciti tuđinske utjecaje te se osloniti na „bratske“ narode, jer je povijest pokazala da su hrvatski vladari služenjem tuđim političkim ciljevima i zatiranju narodne kulture zapravo pridonijeli uništenju hrvatske samostalnosti. I u ostalim udžbenicima iz Habsburške monarhije i Kraljevine Jugoslavije (Klaić, Srkulj, Jakić) mogu se primijetiti projugoslavenski stavovi, no ipak u blažem obliku. U udžbenicima iz NDH, socijalističke Jugoslavije i Republike Hrvatske Zvonimir je opisivan kao jedan od najmoćnijih hrvatskih kraljeva, za čijeg je vladanja Hrvatska napredovala. Dolazak Arpadovića na hrvatsko prijestolje također donosi različite stavove. Udžbenici Šišića, Preloga, Šillera, Babića, Barade,

---

³³⁵ Posavec, Medić, *Stvaranje europske civilizacije i kulture*, 1997, 89.

³³⁶ Isto, 90

³³⁷ Budak, Mogorović-Crljenko, *Povijest 6*, 2001, 55.

³³⁸ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 138.

Antoljaka, Salzer, Vrbetić, Drašković-Goričan, te Makeka iz 1993., 1997., 2005. iznose da je tada Hrvatska izgubila punu samostalnost, dok udžbenici Jakića, Srkulja, Makek-Drašković-Salzer iz 1974., 1979., 1981. godine, Matković-Drašković-Salzer, Posavec-Medić, Budak-Mogorović i Petrić-Ravančić iznose da je Hrvatska pod Arpadovićima sačuvala svoju individualnost. Udžbenici Šišića, Preloga, Šillera i Babića iz 1949. kao razloge navodnog raspada hrvatske ranosrednjovjekovne države navode politiku hrvatskih vladara koja je često bila pod prevelikim tuđinskim utjecajima, nesloga hrvatskog plemstva, romansko stanovništvo u dalmatinskim gradovima i sukob latinske i narodne crkve. Udžbenici Antoljaka iz 1943., Makeka iz 1993., 1997. i 2005. te Mirošević-Šanjek-Mijatović iz 1998. opisuju navodni gubitak hrvatske nezavisnosti sa velikom dozom domoljubnog žara. S druge strane, udžbenici Jakića iz 1926., 1935., 1942., Posavec-Medić iz 1997., Budak-Mogorović iz 2001., i Petrić-Ravančić iz 2003. naglašavaju da je promjena dinastije bila sasvim uobičajena pojava u tadašnjoj Europi, te da je Hrvatska dolaskom Kolomana na hrvatsko prijestolje Hrvatska ostala nezavisna.

6. Zaključak

Analizom udžbenika, nastavnih planova i programa i referentne historiografije može se zaključiti da je utjecaj službene državne ideologije, to jest političkih vlasti na formiranje udžbeničkih tekstova bio izniman. U svakom razdoblju nastavni sadržaji o povijesti hrvatskog srednjeg vijeka bili su izloženi prilagođavanju ciljevima političkih vlasti, no također su u udžbeničke tekstove ulazila i historiografska razmišljanja neovisno o političkim prilikama.

U Habsburškoj Monarhiji autori udžbenika bili su pod utjecajima političkih pokreta koji su se u 19. stoljeću oblikovali, prvenstveno jugoslavenstvom, pa su tadašnji udžbenici bili njome prožeti. To se primjećuje u obradi izabranih tema. Tako se u temi etnogeneze Hrvata ističe slavensko porijeklo Hrvata i njihova povezanost sa ostalim južnoslavenskim narodima, no da su autori udžbenika bili u toku sa historiografskim istraživanjima pokazuje činjenica da se u Srkuljevom udžbeniku iz 1912. godine spominju dokazi o mogućim iranskim utjecajima u porijeklu Hrvata. U temi o pokršćavanju Hrvata u udžbenicima iz Habsburške Monarhije iznošen je stav da su Hrvati pokršteni djelovanjem svećenstva iz dalmatinskih gradova, a pokršćavanje je prikazano kao razmjerno jednostavan i kratkotrajan proces. U temi o kralju Tomislavu udžbenici iznose u historiografiji oblikovanu sliku o Tomislavu kao prvom hrvatskom kralju, te je on, bez iznimke, prikazivan kao jedan od najmoćnijih hrvatskih vladara i kao ujedinitelj Hrvatske. Takvu sliku o Tomislavu nije narušila niti njegova uloga u splitskim crkvenim saborima, čiji su zaključci oštro osuđeni u na primjer Klaićevim udžbenicima. Takav Klaićev stav bio je posve u skladu s tadašnjim svjetonazorom, po kojem se osuđivalo bilokakvo „zatiranje“ narodne kulture. U temi o kraju hrvatskog ranog srednjeg vijeka, u udžbenicima su vidljivi sukobljeni stavovi o ovoj temi. Tako se u udžbenicima Klaića i Hoića iznosi verzija o Zvonimirovoj prirodnoj smrti, dok je u Šišićevom i Srkuljevom udžbeniku izneseno kako je Zvonimir ubijen na saboru na Kninskom polju. Također je u Šišićevom udžbeniku vidljiv stav koji je postao prihvaćen u dijelu udžbenika Kraljevine Jugoslavije, a prema kojem je hrvatska ranosrednjovjekovna država propala između ostalog i zbog politike hrvatskih vladara, romanskog stanovništva u dalmatinskim gradovima i zbog sukoba latinske i narodne crkve.

U Kraljevini SHS, odnosno Kraljevini Jugoslaviji trend iz prethodnog razdoblja se intenzivira pod utjecajem pritiska centralistički uređene države. U tadašnjim udžbenicima se putem povijesti od južnoslavenskih naroda pokušavala stvoriti jedna nacija sa zajedničkom prošlošću, pa se povijesti južnoslavenskih naroda obrađuju zajedno, a naglašavaju se događaji

i ličnosti koji su prikazivali uspješnu suradnju Hrvata i Srba. U skladu s unitarističkom politikom, u udžbenicima se iznosi tzv. model „čistog slavizma“ po kojem su se Hrvati doseljavali zajedno sa ostalim južnim Slavenima. U temi o pokršćavanju Hrvata je kao i u razdoblju Habsburške Monarhije zastupana teza o pokršćavanju koje se provodilo iz dalmatinskih gradova, a važno je napomenuti da su udžbenici iz ovog razdoblja veoma pozitivno opisivali rad učenika sv. Konstantina i Metoda. U temi o kralju Tomislavu nastavlja se pozitivan prikaz Tomislavove osobe i vladavine, kao i negativan prikaz zaključaka splitskih crkvenih sabora. Udžbenici iz ovog razdoblja još se negativnije odnose prema politici tzv. latinske crkve, no to, opet, nije značilo i negativno ocjenjivanje Tomislavove uloge na saborima. Dapače, Tomislavova politika je na primjer u Jakićevom udžbeniku iz 1926. godine ocjenjena promišljenom. Za razliku od prikazivanja kralja Tomislava, prikazivanje kralja Zvonimira u udžbenicima iz ovog razdoblja nije ujednačeno. Politika kralja Zvonimira je u dijelu udžbenika ocijenjena negativnom (Šiller, Prelog), dok je Jakić u udžbenicima prikazivao Zvonimira kao jednog od najmoćnijih hrvatskih vladara. Također je u udžbenicima Preloga i Šillera iznesen stav da je Hrvatska 1102. godine izgubila nezavisnost, dok se u udžbenicima Srkulja i Jakića isticalo kako je Hrvatska pod Arpadovićima bila nezavisna od Ugarskog kraljevstva.

U udžbenicima izdanima u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, Hrvatska povijest se dejugoslavizira, odnosno Hrvatska se izdvaja iz jugoslavenskog okvira, a također se naglašava pripadnost Hrvatske zapadnom civilizacijskom krugu, i njezina povezanost s katoličkom crkvom. Ideološko-politički utjecaji mogu se osobito primijetiti u temi etnogeneze Hrvata, jer se u svim udžbenicima kao moguće teorije o porijeklu Hrvata spominju gotska, i posebice iranska teorija. No važno je naglasiti da se osim u Jakićevom udžbeniku, neslavenske teorije samo spominju kao historiografske teorije, a čak i Jakić koji je o Hrvatima pisao kao o izvornim „neslavenima,“ je napominjao da se Hrvati ipak ubrajaju u slavensku skupinu naroda. U temi o pokršćavanju Hrvata u udžbenicima iz NDH pokršćavanje je prikazivano kao razmjerno jednostavan i kratkotrajan proces, te se dominantna uloga u pokršćavanju daje latinskom svećenstvu iz dalmatinskih gradova. No Barada je u udžbeniku naveo i franačko-akvilejsku teoriju, po kojoj su pokršćavanje Hrvata proveli Franci, no iako ju je naveo, Barada je ipak nije zastupao. Nastavilo se i prikazivanje Tomislava kao ujedinitelja hrvatskih zemalja, a u ovom razdoblju se promijenio odnos prema zaključcima splitskih crkvenih sabora. Tako se u udžbenicima iz ovog razdoblja ističe kako je za Tomislava uspješno riješeno crkveno uređenje države, i kako je Tomislav svojom politikom državi osigurao ispravan smjer. U ovom razdoblju politika kralja Zvonimira prikazana je pozitivno, te se ističe

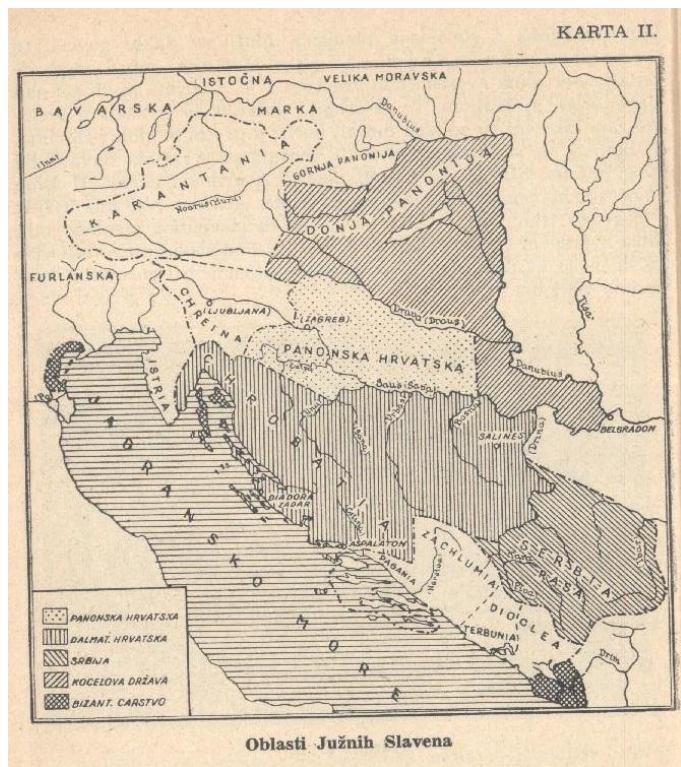
kako je za njegove vladavine Hrvatsko Kraljevstvo napredovalo. U Baradinom i Antoljakovom udžbeniku se navodi kako je 1102. godine izgubila nezavisnost, dok se u Jakićevom udžbeniku iz ovog razdoblja navodi, kao i u njegovim udžbenicima iz prve Jugoslavije, da je Hrvatska pod Arpadovićima očuvala svoju suverenost.

U socijalističkim udžbenicima ponovno se zajednički obrađuje povijest južnoslavenskih naroda, slično kao i u Kraljevini Jugoslaviji, no ipak u blažem obliku. Bitno obilježje socijalističkih udžbenika je materijalistički prikaz povijesti i isticanje socioekonomskih odnosa. U temi etnogeneze opet se isticalo zajedničko porijeklo južnoslavenskih naroda, a mogućnost bilo kakvim drugim utjecajima na porijeklo Hrvata se ignoriralo. Također, prostor naseljavanja Hrvata je kontinuirano smanjivan, a pojam Crvene Hrvatske se u udžbeničkim tekstovima ne spominje. Tek nakon jače federalizacije sredinom 1970-tih u udžbenicima se počinje zastupati teorija o dvostrukom dolasku, prvo Slavena, a potom Hrvata. Tema samog pokrštavanja Hrvata je u socijalističkim udžbenicima obrađena veoma kratko, te se uglavnom iznosi da su Hrvate pokrštavali franački misionari. Iznimka je udžbenik Olge Salzer iz 1960. godine u kojem autorica navodi da su se mišljenja o pokrštavanju u historiografiji razilazila, te da su po dijelu znanstvenika Hrvate pokrštavali franački misionari, dok su ih po drugima pokrštavali latinski svećenici iz dalmatinskih gradova. Kao i u razdoblju prve Jugoslavije, u ovom razdoblju se blagonaklono opisuje rad učenika sv. Konstantina i Metoda. Crkva se u ovom razdoblju opisuje kao feudalna organizacija, te se ističe njezina uloga u oblikovanju feudalnog društva. Tomislav je i u ovom razdoblju prikazivan kao prvi hrvatski kralj i ujedinitelj hrvatskih kneževina, a njegova se politika ocjenjivala veoma pozitivno. Iznimka je Babićev udžbenik iz 1949. godine, koji je jedini udžbenik u kojem se direktno kritizirala Tomislavova politika. U ovom su se razdoblju pozitivnim ocjenjivali zaključci splitskih crkvenih sabora, te se u udžbenicima ističe kako se ubrzala integracija dalmatinskih gradova u prostor hrvatske države. U socijalističkim udžbenicima do 1960-tih iznosi se da je Zvonimir ubijen na Kninskom polju, no uz iznimku Babićevog udžbenika iz 1949., njegova politika se ne ocjenjuje negativno. U udžbenicima od 1960-te do raspada Jugoslavije se nije spominjala moguća nasilna Zvonimirova smrt, a njegova se politika ocjenjivala pozitivnom. Stavovi o Hrvatskoj nezavisnosti su u udžbenicima prilično neujednačeni, a prevladava stav da je Hrvatska dolaskom Kolomana na prijestolje izgubila samostalnost (Babić 1949., Salzer-Mali 1952., Salzer 1960., Makek 1972., Vrbetić 1974., Makek-Adamček 1987.). U udžbenicima Makek-Drašković-Salzer iz 1974., 1979., i 1981. godine, i u udžbeniku Matković-Drašković-Salzer iz 1990. godine se naglašavalo kako je Hrvatska pod Arpadovićima zadržala svoju državno-pravnu nezavisnost.

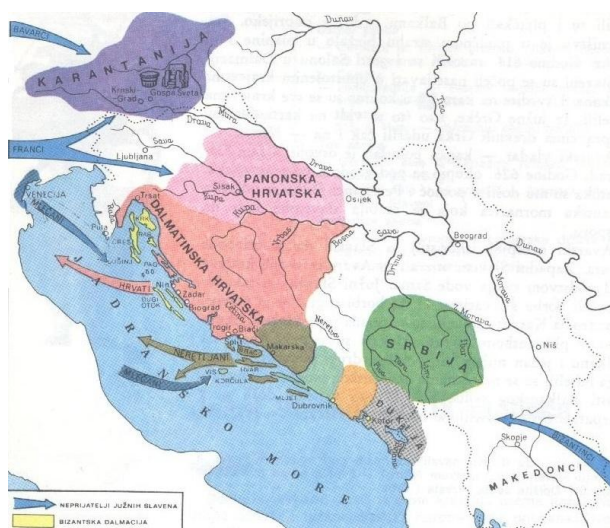
U Republici Hrvatskoj ponovno se nacionalna povijest obrađivala samostalno, to jest izdvajala se iz jugoslavenskog okvira, a slično kao u udžbenicima iz NDH, u dijelu udžbenika (Makek 1993., 1997., Mirošević-Šanjek-Mijatović 1998.) naglašavala se pripadnost Hrvatske zapadnoj civilizaciji i Zapadnoj crkvi. Također se izostavljao marksistički način obrade povijesti. U temi o etnogenezi Hrvata u udžbenicima se isticalo da su se u historiografiji razvile brojne teorije, te su se navodile glavne. Iznimka su Makekovi udžbenici u kojima je porijeklo i naseljavanje Hrvata obrađeno na veoma sličan način kao i u njegovim socijalističkim udžbenicima, te se iznosi samo model „kroatističkog slavizma.“ Pokrštanju Hrvata je u udžbenicima iz ovog razdoblja posvećivano mnogo više prostora nego u svim prethodnim razdobljima, te se opisivalo kao kompleksan i dugotrajan proces u kojem su Hrvati pokrštavani iz različitih središta crkvenih vlasti. I u udžbenicima iz ovog razdoblja nastavilo se s prikazivanjem Tomislava kao jednog od najvećih hrvatskih vladara, te se njegova politika ocjenjivala uspješnom. Tomislav je u udžbenicima prikazivan kao prvi hrvatski kralj, pod čijom su se vlasti okupili hrvatski prostori. Važno je napomenuti da se u udžbenicima Posavec-Medić iz 1997., Petrić-Ravančić iz 2003. i Budak-Crljenko iz 2001. godine područje kojim je Tomislav zavladao ograničava na širu regiju Siska, za razliku od ostalih udžbenika koji su kao granicu njegove vlasti navodili rijeku Dravu. U udžbenicima iz ovog razdoblja pozitivnom se ocjenjuje vladavina kralja Zvonimira, a nasilna verzija njegove smrti navodi se samo kao legenda (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić, Budak-Crljenko). Također se u većini udžbenika ističe kako je Hrvatska u uniji s Arpadovićima ostala nezavisna (Mirošević-Šanjek-Mijatović, Posavec-Medić, Petrić-Ravančić, Budak-Crljenko), te se jedino u Makekovim udžbenicima iz 1993., 1997., i 2005. godine navodilo da je Hrvatska pod Arpadovićima izgubila nezavisnost.

Prilog: Karte iz udžbenika i povijesnih atlasa

Karte hrvatskih oblasti

Karta 1. Oblasti Južnih Slavena u udžbeniku Olge Salzer³³⁹

Slika 2. Karta južnoslavenskih oblasti³⁴⁰

Karta 3. Prve hrvatske kneževine u IX. stoljeću³⁴¹

³³⁹ Salzer, *Povijest naroda Jugoslavije*, 1960, 8.

³⁴⁰ Makek, Drašković, Salzer, *Narodi u prostoru i vremenu 2*, 1981, 10.

³⁴¹ Makek, *Povijest 6*, 1993, 15.

Karta 4. Karta prvih hrvatskih državnih zajednica iz udžbenika Petrić-Ravančić³⁴²

Iz priloženih karata se može primijetiti mijenjanje odnosa prema pojedinim područjima na kojima se pojavljivalo hrvatsko ime. U većini udžbenika neupitna područja hrvatskog naseljavanja su dvije hrvatske kneževine. Prva od njih je tzv. Donja Panonija. Ona je u socijalističkim udžbenicima nazivana Panonska Hrvatska (karte 1 i 2), dok je u Makekovom udžbeniku iz Republike Hrvatske obilježena kao Posavska Hrvatska (karta 3). U udžbeniku Salzer iz 1960. godine kneževina Gornja Panonija je pokazana iznad tzv. Panonske Hrvatske. Gornja Panonija je jedino u udžbeniku Petrić-Ravančić prikazana u nešto većim prostornim okvirima (karta 4), te je prikazana kako se prostire južno od rijeke Save, kojom je bila omeđena u ranijim udžbenicima (karta 1, 2 i 3), sjeverna joj je granica u svim kartama konstantna i nalazi se na rijeci Dravi. Druga kneževina je Hrvatska kneževina. U prikazivanju ove kneževine problematična je njena istočna granica. Hrvatska područja većina udžbenika izdana prije socijalističke Jugoslavije, na istoku omeđuje Drinom, no u jugoslavenskim udžbenicima se hrvatski prostor postupno smanjuje, što se može primijetiti uspoređuje li se karte 1. i 2. U Makekovim udžbenicima izdanim u Republici Hrvatskoj granica Hrvatske kneževine se proširuje do Drine (karta 3), dok je u udžbeniku Petrić-Ravančić prostor Hrvatske kneževine najmanji (karta 4). Na kartama, kao ni u udžbeničkim tekstovima, nije ujednačen niti odnos prema tzv. Crvenoj Hrvatskoj. Sve do socijalističke Jugoslavije prema prostoru Crvene Hrvatske se većina udžbenika odnosila kao o području pretežno hrvatskog naseljavanja. U socijalističkoj Jugoslaviji se tzv. Crvena Hrvatska na kartama u udžbenicima

³⁴² Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 47.

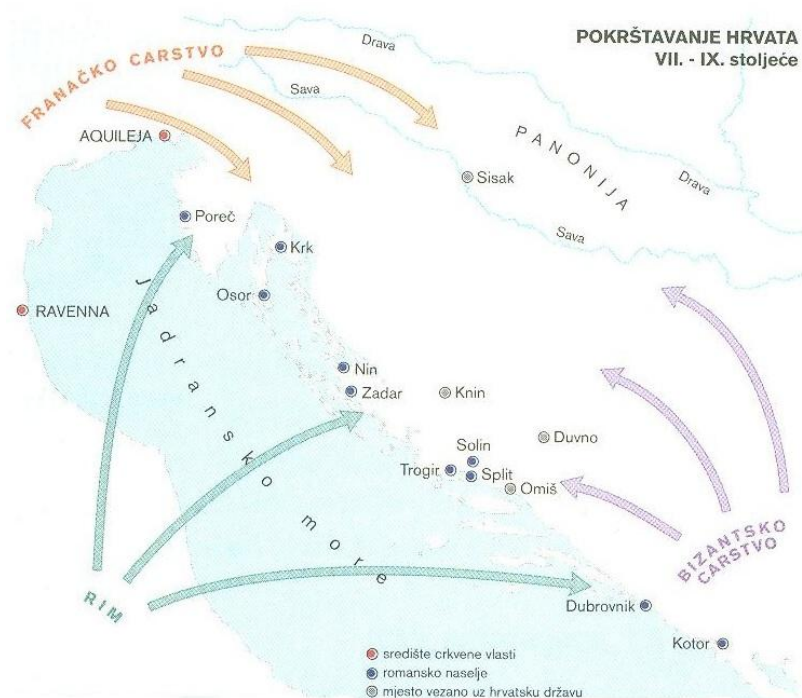
uglavnom ne obilježava, niti se taj pojam više spominje u udžbeničkim tekstovima (karte 1 i 2). O oblastima južno od Cetine u udžbenicima se piše kao o prostoru i hrvatskog i srpskog naseljavanja, a Duklja se proglašava srpskom oblasti. U udžbenicima Makeka izdanim u Republici Hrvatskoj na kartama je za razliku od njegovih jugoslavenskih udžbenika, prikazana tzv. Crvena Hrvatska (karta 4), dok u udžbeniku Petrić-Ravančić tzv. Crvena Hrvatska nije označena. Većina analiziranih udžbenika iz Republike Hrvatske ovoj tematici pristupa oprezno, ponajviše zbog toga što ni u znanosti nije još uspješno riješena.

Karte „Pokršćavanje Hrvata“

Karta 5. Pokršćenje Hrvata (VII.-IX. st.)³⁴³

³⁴³Josip Lučić, ur., *Hrvatski povijesni zemljovidi*. (Zagreb: Školska knjiga, Hrvatska školska kartografija, 1995), 9.

Karta 6. Pokršćavanje Hrvata (VII.-IX. stoljeće)³⁴⁴

Karte iz *Hrvatskih povijesnih zemljovida* prikazuju pravce iz kojih je kršćanstvo dopiralo do hrvatskih prostora. Karte su veoma slične, te je na njima pokršćavanje Hrvata prikazano kao složen proces koji se odvijao tijekom 7., 8., i 9., stoljeća, što je u skladu sa udžbeničkim tekstovima. Na kartama je prikazano da su misionari u hrvatske prostore dolazili iz tri osnovna središta kršćanske vlasti: Rima, Franačkog Carstva i Bizantskog Carstva. Prema kartama iz Rima je kršćanstvo stizalo u gradove na obali, iz Bizantskog Carstva u Neretljansku kneževinu, a iz Franačkog Carstva u kneževinu Donju Panoniju. Iako je u udžbeničkim tekstovima istaknuto da je značajan doprinos u pokršćavanju hrvatskog stanovništva imalo latinsko svećenstvo iz dalmatinskih gradova, to na kartama nije naznačeno.

³⁴⁴ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 48.

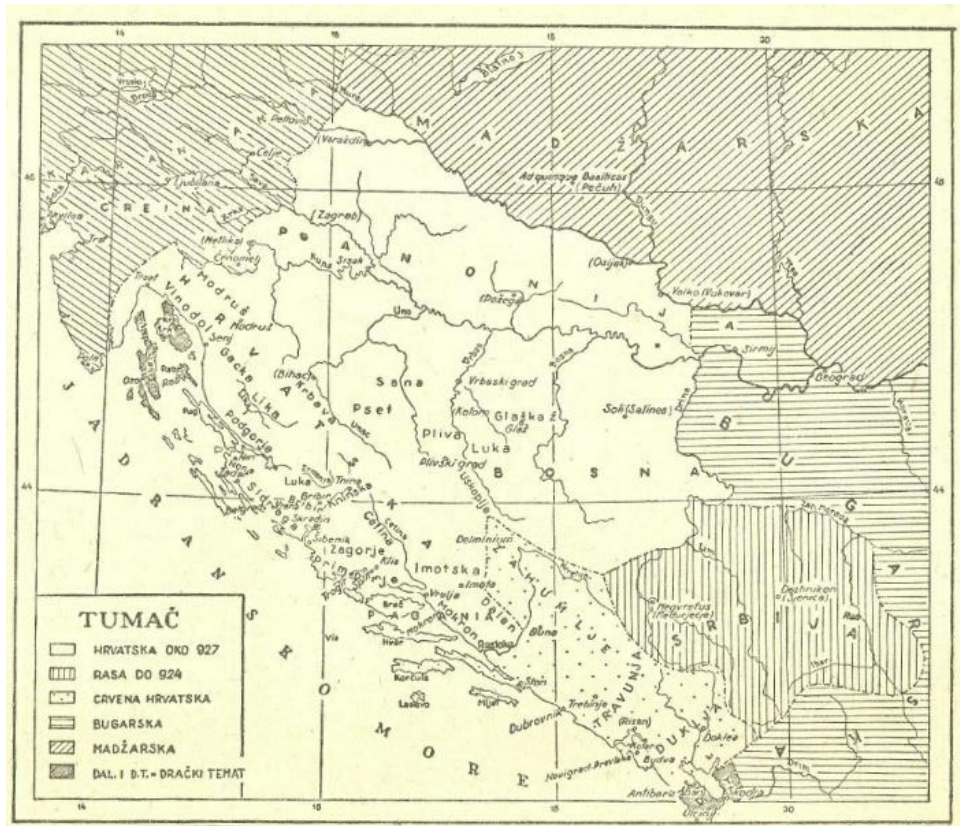

Karte Hrvatske u vrijeme kralja Tomislava

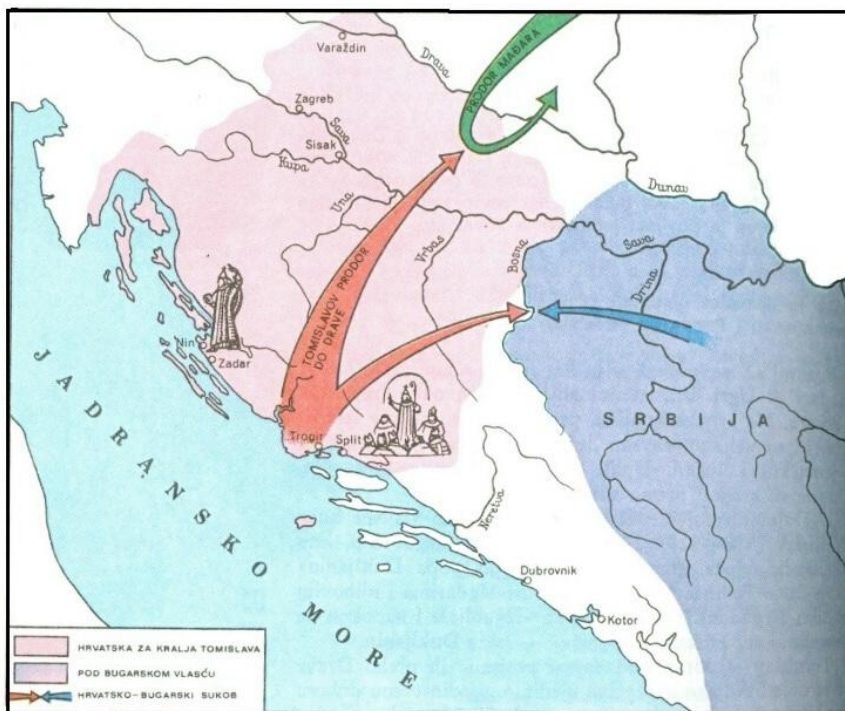

Karta 7. Tomislavova Hrvatska (Srkulj)³⁴⁵

³⁴⁵ Stjepan Srkulj, *Hrvatska povijest u dvadesetpet karata*, (Zagreb: AGM, Hrvatski informativni centar, 1996), 28.

Karta 8. Hrvatska za kralja Tomislava (udžbenik Salzer-Mali)³⁴⁶

Karta 9. Hrvatska za Kralja Tomislava iz Makekovog udžbenika³⁴⁷

³⁴⁶ Salzer, Mali, *Povijest*, 1952, 17.

³⁴⁷ Makek, *Čovjek u svom vremenu* 2, 1987, 35.

Karta 10. Hrvatska za vrijeme kralja Tomislava³⁴⁸

Karta 11. Hrvatska i susjedi u 10 stoljeću³⁴⁹

³⁴⁸ Hrvatski povijesni zemljovidi, 1995, 11.

³⁴⁹ Petrić, Ravančić, *Povijest 2*, 2003, 57.

Kako se može primijetiti iz priloženih karata, Hrvatska iz vremena kralja Tomislava je kontinuirano prikazivana veoma velika, u jednom od svojih najširih izdanja. U svim prikazanim kartama njezina sjeverna međa je na rijeci Dravi, do koje je po većini udžbenika Tomislav proširio Hrvatsku, i na njoj utvrdio konačnu Hrvatsku granicu. Istočna granica u ovim je kartama prikazana na rijeci Drini, osim u Makekovom udžbeniku, i u udžbeniku Petrić-Ravančić, u kojima je prikazana na rijeci Bosni (karte 9 i 11). Na karti 9. Srbija je prikazana nerazmjerno veliko, Bugarska nije uopće prikazana, već je samo strelicama prikazan sukob Hrvatske i Bugarske na rijeci Bosni, a promatrajući kartu dobiva se dojam da su to tog mjesta bugarske snage dolazile iz nekog nedefiniranog mjesta u Srbiji. Važno je napomenuti da su oblasti tzv. Crvene Hrvatske (Zahumlje, Travunja, Duklja) prikazane odvojeno od Hrvatske, u Srkuljevoj karti oblasti su prikazane potpuno odvojeno i nije posebno naznačeno da su priznavale vlast hrvatskog kralja, kao što to nije bilo naznačeno ni u njegovu udžbeniku. U udžbeniku Salzer-Mali (karta 8) ta su područja čak posebno naznačena kao tzv. Crvena Hrvatska, pojam koji se uopće ne spominje u udžbeničkim tekstovima socijalističke Jugoslavije. Na karti iz Hrvatskih povijesnih zemljovida, inače upotrijebljenoj u udžbeniku Mirošević-Šanjek-Mijatović, oblasti Zahumlja, Travunje i Duklje naznačene su kao države u posrednoj hrvatskoj vlasti. U karti iz udžbenika Petrić-Ravančić (karta 11) oblasti Travunje, Duklje i Huma također su prikazane odvojeno od Hrvatske, a važno je napomenuti da je i Neretljanska kneževina je također izdvojena iz Hrvatske. Na kartama 7., 8., i 11., izdvojen je i posebno označen Dalmatinski temat, te iako je u udžbeničkim tekstovima izneseno kako je Tomislav imao vlast nad njim, to na ovim kartama nije posebno naznačeno. U svim je kartama prikazana ujedinjena Hrvatska, čime je i kartama poduprijet prikaz Tomislava kao ujedinitelja hrvatskih kneževina.

Bibliografija i izvori:

Udžbenici:

1. Habsburška monarhija:

Hoić, Ivan. *Opća povjesnica, za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1907.

Klaić, Vjekoslav. *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*. Zagreb: troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1984.

- *Povjesnica srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: troškom i nakladom Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1902.

Srkulj, Stjepan. *Povijest srednjeg vijeka: za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: trošak i naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, 1912.

Prelog, Milan. *Povijest srednjeg vijeka: za niže razrede srednjih učilišta*. Sarajevo: Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, 1916.

Šišić, Ferdo. *Hrvatska povijest, prvi dio: od najstarijih vremena do god. 1526*. Zagreb: Matica hrvatska, 1906.

2. Kraljevina SHS, Kraljevina Jugoslavija

Babić, Vladimir. *Pregled istorije Južnih Slavena*. Sisak. S.I. 1933.

Jakić, Živko. *Povijest Srba, Hrvata i Slovenaca*. Zagreb: naklada "Narodne knjižnice", 1926.

- *Povijest Jugoslavije s općom Historijom, dio I*. Zagreb: Komisiona naklada Narodne knjižnice, 1935.

Prelog, Milan. *Pregled povijesti Južnih Slavena (Srba, Hrvata, Slovenaca)*. Sarajevo: B. Buchwald i dr., 1920-1921.

Srkulj, Stjepan. *Povijest srednjeg vijek: za više razrede srednjih učilišta*. Zagreb: St. Kugli, 1924.

- *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, za niže razrede srednjih škola*. Zagreb: Tisak i naklada St. Kugli, 1924.

Šiller, Dragutin. *Povijest Hrvata, Srba i Slovenaca, za narodne osnovne škole*. Zagreb: Narodna knjižnica. 1925.

3. NDH

Antoljak, Stjepan. Povijest Hrvata, Priručnik državno-narodne nastave, svezak II. Zagreb, 1943.

Barada, Miho, Lovro Katić, Jaroslav Šidak. Hrvatska povijest, za VII razred srednje škole. Zagreb: Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, 1941.

Jakić, Živko. Povijest srednjeg vijeka, za VI. razred srednjih škola. Zagreb: Hrvatska državna tiskara, 1942.

4. Socijalistička Jugoslavija

Babić, Vladimir. Povijest za V. razred sedmogodišnje škole i I. razred gimnazije. Zagreb: Školska knjiga, 1949.

- *Povijest za VI. razred sedmogodišnje škole i II. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1950.

Drašković, Blagota, Branko Goričan. *Povijest, za osnovno opće obrazovanje odraslih.* Zagreb: Školska knjiga, 1973.

Makek, Ivo. *Prošlost i sadašnjost 1, udžbenik za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Makek, Ivo, Josip Adamček. *Čovjek u svom vremenu 2, udžbenik povijesti za VII. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1987.

Makek, Ivo, Blagota Drašković, Olga Salzer. *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1974.

Makek, Ivo, Blagota Drašković, Olga Salzer. *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1979.

Makek, Ivo, Blagota Drašković, Olga Salzer. *Narodi u prostoru i vremenu 2, udžbenik povijesti za VI. razred osnovne škole.* Zagreb: Školska knjiga, 1981.

Matković, Hrvoje, Blagota Drašković, Nikša Stančić. *Povijest 2, udžbenik za učenike gimnazija i centara kulturološko-umjetničkog, odgojno-obrazovnog, jezičnog, upravno-pravnog i muzičkog usmjerenja.* Zagreb: Školska knjiga, 1990.

Salzer, Olga. *Povijest naroda Jugoslavije (do 1526.), za gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1960.

Salzer, Olga, Karmen Mali. *Povijest: za VI. razred osmogodišnje škole i II. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1952.

Vrbetić, Marija. *Historija: za I. razred gimnazije.* Zagreb: Školska knjiga, 1974.

5. Republika Hrvatska

- Budak, Neven, Marija Mogorović-Crljenko. *Povijest 6: udžbenik za šesti razred osnovne škole*. Zagreb: Profil internacional, 2001.
- Makek, Ivo. *Povijest 6: Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1993.
- Makek, Ivo. *Povijest 6: Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
- Makek, Ivo. *Povijest 6: Udžbenik za VI razred osnovne škole*. Zagreb: Školska knjiga, 2005.
- Mirošević, Franko, Franjo Šanjek, Anđelko Mijatović. *Povijest za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Školska knjiga, 1998.
- Petrić, Hrvoje, Gordan Ravančić. *Povijest 2, udžbenik povijesti za 2. razred gimnazije*. Zagreb: Meridijani, 2003.
- Posavec, Vladimir, Tatjana Medić. *Stvaranje europske civilizacije i kulture (V. do XVIII. st.): udžbenik za drugi razred gimnazije*. Zagreb: Profil internacional, 1997.

Nastavni planovi i programi:

- Naukovna osnova za obće pučke i građanske škole u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. U Zagrebu: Tiskara „Narodnih novinah,“ 1875.
- Naučna osnova za srednje škole*, u Zagrebu: Tisak hrvatske zemaljske tiskare, 1906.
- Nastavni plan i program (za I. II. III. i IV razred građanske škole u Kraljevini Jugoslaviji)*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1936.
- Narodna osnova za obće pučke škole, seoske i gradske produžne pučke škole*. Zagreb: Ministarstvo narodne prosvjete, Zagreb 1943.
- Nastavni plan i program za gimnazije (od I. do VIII. razreda)*. Zagreb: Ministarstvo prosvjete narodne republike Hrvatske, 1948.
- Ministarstvo prosvjete narodne republike Hrvatske. *Nastavni plan i program za osmogodišnje škole i niže razrede gimnazije i produžene tečajeve*. Zagreb, 1950.
- Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR Hrvatske. *Nastavni plan i program za narodne šestogodišnje škole i privremeni nastavni plan i program za 7. i 8. razrede narodne osnovne osmogodišnje škole*. Zagreb: Školska knjiga, 1955.
- Osnove nastavnog plana i programa za srednjoškolsko obrazovanje u SR Hrvatskoj*. Zavod za unapređivanje stručnog obrazovanja SR Hrvatske. Zagreb: Školska knjiga, 1974.

Plan i program odgoja i osnovnog obrazovanja: Društveno područje, V-VIII razred. Zagreb, Republički komitet za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske, 1984.

Nastavni plan i program za osnovne škole u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Zavod za školstvo Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske, 1993.

Nastavni plan i program za osnovnu školu u Republici Hrvatskoj. Zagreb, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske, 2006.

Literatura:

Antoljak, Stjepan. *Pacta ili concordia od 1102. g.* Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1980.

Birin, Ante. „Miho Barada - suautor udžbenika za hrvatsku povijest (Hrvatska povijest za 8. razred srednjih škola.“ *Povijesni prilozi* 40 (2011): 63-70.

- „Ideološke politizacije i najnovija hrvatska historiografija (1898.-2002.)“ u *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005, 33-55.

Bratulić, Josip. „Glagoljaštvo i glagolizam kod Hrvata i Slovenaca.“ *Kolo* 19 (2009): 153-166.

- „Kralj Tomislav u izvorima i znanstvenoj literaturi do 1925. Godine.“ U *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998.

Budak, Neven ,ur. *Etnogeneza Hrvata.* Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995.

- „Hrvatska historiografija o srednjem vijeku“, u *Historijski zbornik* 52, (Zagreb: Povijesno društvo Hrvatske, 1999), 165-169.
- *Prva stoljeća Hrvatske.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 1994.

Budak, Neven. Raukar, Tomislav. *Hrvatska povijest srednjeg vijeka.* Zagreb: Školska knjiga, 2006.

Franković, Dragutin. *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj.* Zagreb: Pedagoško-književni zbor, 1958.

Goldstein, Ivo. *Hrvatski rani srednji vijek.* Zagreb: Novi Liber: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995.

- „Od partijnosti u doba socijalizma do revizionizma devedesetih,“ u *Hrvatska historiografija XX. stoljeća: Između znanstvenih paradigmi i ideoloških zahtjeva*, ur. Srećko Lipovčan, (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2005), 57-73.

Gračanin, Hrvoje. „Povijesni identiteti i politički realiteti: proslava tisućugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva 1925. g.“ *Četvrti hrvatski simpozij o nastavi povijesti*, (u tisku), 2.

- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija, korjeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi Liber, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1996.
- Gunjača, Stjepan. *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiografiji*. Zagreb: Školska knjiga, 1973.
- Jareb, Mario. „Jesu li Hrvati postali Goti?“ *Časopis za suvremenu povijest* sv. 3, br. 40(2008): 869-882.
- Jelavich, Charles. *Južnoslavenski nacionalizmi, jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus, Školska knjiga, 1992.
- Katičić, Radoslav. „Porijeklo Hrvata kao znanstveni problem“ *Scientia Yugoslavica* 16 (1990): 207-216.
- Klaić, Nada. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*. Zagreb: Globus, 1990.
- *O jednoj „naučnoj“ diskusiji*. Zagreb, 1962.
- Klaić, Vjekoslav. *Kralj Dimitar Svanimir i njegovo doba*. Zagreb: Troškom i nakladom Kr. Sveučilišne knjižare Fr. Župana (Albrecht i Fiedler), 1878.
- Povijest Hrvata, od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, svezak I. Zagreb: Tisak i naklada L. Hartmana, 1899.
- Koren, Snježana. *Politika povijesti u Jugoslaviji (1945-1960)*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.
- „Slike nacionalne povijesti u hrvatskim udžbenicima povijesti nakon raspada Jugoslavije.“ *Historijski zbornik* 60 (2007): 247-292.
- „Promijene u nastavnom planu i programu za osnovne škole u Republici Hrvatskoj tijekom posljednjeg desetljeća.“ *Povijest u nastavi* 1(2003): 155-163.
- „Proučavanje osjetljivih i kontraverznih pitanja iz povijesti jugoistočne Europe.“ *Otium*. 7/8 (1999/2000): 115-118.
- Košćak, Vladimir. „Iranska teorija o porijeklu Hrvata.“ *Encyclopaediae moderna* 13 (1992): 391-396.
- „O smrti hrvatskog kralja Dmitra Zvonimira.“ U *Zvonimir, kralj hrvatski*, ur. Ivo Goldstein. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1997.
- Lovrić, Andrija Željko. „O ideološkom i znanstvenom pristupu etnogenezi na primjeru porijekla Hrvata.“ *Encyclopaediae moderna* 14 (1993): 28-35.
- Lučić. Josip, ur. *Hrvatski povijesni zemljovid*. Zagreb: Školska knjiga, Hrvatska školska kartografija, 1995.
- Margetić, Lujo. „Neka pitanja etnogeneze Hrvata.“ *Radovi zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu* 28 (1995): 19-56.
- Najbar-Agičić, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama, hrvatska historiografija 1945-1960*. Zagreb: Ibis grafika, 2013.

- Nemet, Dražen. „Smrt hrvatskog kralja Zvonimira - problem, izvori i tumačenja.“ *Radovi – zavod za hrvatsku povijest* 38 (2006): 73-92.
- Pavličević, Dragutin. *Povijest Hrvatske*. Zagreb: Naklada Pavičić, 2007.
- Perkić, Sandra. Rendić-Miočević, Ivo. „Istraživanje udžbenika povijesti kao znanstvena disciplina.“ *Radovi (Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet Zadar, Razdio povijesnih znanosti)* 39 (2000): 191-205.
- Petrungaro, Stefano. *Pisati povijest iznova, Hrvatski udžbenici povijesti 1918-2004 godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Pohl, Walter. „Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni.“ U *Etnogeneza Hrvata*, ur. N. Budak. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta, 1995.
- Poljak, Vladimir. *Didaktika*. Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- Popić, Tomislav. „Kristijanizacija Hrvata i Ninska biskupija.“ *Lucius* sv. 2, br. 1 (2002): 73-99.
- Rački, Franjo. *Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 2009. Pretisak, Zagreb, 1894.
- Raukar, Tomislav. *Hrvatsko srednjovjekovlje*. Zagreb: Školska knjiga, 1997.
 „Kralj Tomislav u hrvatskoj historiografiji 1925-1995.“ U *Prvi hrvatski kralj Tomislav*, ur. Josip Bratulić, Zagreb: Sveučilišna tiskara, 1998.
 - „Nada Klaić, povjesničar hrvatskog srednjovjekovlja.“ *Croatica Christiana Periodica* sv. 12, br. 21,(lipanj 1988): 197-200.
- Srkulj, Stjepan, Josip Lučić. *Hrvatska povijest u dvadeset pet karata*. Zagreb: AGM, Hrvatski informativni centar, Trsat, 1996.
- Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizmi u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.
- Supićić, Ivan, ur. *Hrvatska i Europa, Srednji vijek (VII.-XII. Stoljeće): rano doba hrvatske kulture*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga, 2007.
- Šidak, Jaroslav. „Hrvatska historiografija – njezin razvoj i današnje stanje (1971)“. *Historijski zbornik*, 1971. 1-19.
- Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990. Pretisak, Zagreb, 1925.
- Zaradić, Radoslav. „Mitologizacija na primjeru povijesne ličnosti kraljevića Marka.“ *Polemos* 13(2010): 113-125.